

F 667

KERESZTÉNY MAGVETŐ

89. ÉVFOLYAM 3. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861
KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1983

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

KERESZTÉNY MAGVETŐ

89. évfolyam

1983

3. szám

Kiadja az Unitárius Egyház
KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Új történelmi korszak kezdődött	147
---	-----

TANULMÁNYOK

Dr. Szabó Árpád: Szövetségi formák az ótestamentumi hagyományban	149
Dr. Gál Kelemen: Kriza János püspökké választása	163
Kelemen Lajos: Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez	170
Mikó Imre: Gál Kelemen — az igazgató	182

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Gellérd Imre: Istenországa	186
Ész és szív	187
Ne aggodalmaskodjatok	189
Kiss Jenő: Hit az élet szolgálatában	190
Kiss Károly: Elkötelezettség	192
Pataki András: Életünk célja	194
Zsigmond Cs. Attila: „Egy a szükséges dolog“	197
A hűség hőse	198

EGYHÁZI ÉLET — HÍREK	200
--------------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE	204
-----------------------	-----

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861
Megjelenik negyedévenként
Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9. Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9. Telefon 152 71. Szerkesztő Bizottság: Dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők), Andrási György és Mikó Lőrinc (tagok).

ÚJ TÖRTÉNELMI KORSZAK KEZDŐDÖTT

Augusztus 23. korszakos fordulatot jelző évforduló. A róla való megemlékezés nem csupán a felnövő nemzedéket köti be a történelmi folytonosságba, hanem a jelen és a jövő feladatainak kijelöléséhez is hatékony segítséget nyújt.

Augusztus 23-nak sajátos története van, s nyugodtan állíthatjuk, hogy a történelemben kevés az olyan nap, amikor az előzmények betetőzéseként 24 óra alatt annyi minden történjék, s döntő módon változzék meg az ország, az állam, a nemzet helyzete és irányulása. Ez a nap hosszú érlelődés, kitartó és következetes előkészítés gyümölcse. A párt vezette forradalmi harc jelentősége éppen abban állt, hogy felvértezte az országot, a népi erőket, fokozta a harci készséget, s amikor a történelem választási és döntési lehetőséget kínált, élni tudott az alkalommal, kezébe vehette sorsa irányítását, a haladó erők pedig cselekvőképesen léptek a történelem színpadára, s a fejlődés irányába tudták vezetni az eseményeket. Augusztus 23. szilárd alapozás, folytatásos kezdet, átgondolt és előre tekintő elindulási pont volt az ország történetében. Olyan forradalom, amelyben a dolgozó nép a maga javára fordította az események alakulását, felszabadította országát, s kezébe vette sorsának irányítását. Ilyen megvilágításban lett nemcsak ünnep, hanem a számvetés, a felmérés, az önvizsgálat napja is.

Augusztus 23. jelentősége a nagy fordulatot követő jövőre utal. Az akkor elindult folyamat, a nép alkotó erejének kibontakozása, saját sorsának kimunkálása, önálló útjának kutatása és kitaposása még inkább aláhúzza e nap jelentőségét, kiemeli történelmi sajátosságát, és mind jelentősebb eredményekhez vezet.

Köztudottak az 1944. augusztus 23. óta bekövetkezett döntő változások: a közigazgatás demokratizálása, a földreform, az államosítás és a szocialista iparfejlesztés, a tanügyi reform, a széles körű művelődési forradalom, a mezőgazdaság szocialista átalakítása, az elmaradottabb vidékek iparának kiépítése, az urbanizáció sikerei. Ünnepköszöntésünk most is sikerekben és megvalósításokban gazdag. Hazánk fejlődésében a legutóbbi 18 év alatt elért eredményekről Nicolae Ceaușescu államelnök, a nemrég Mangálián tartott munkatanácskozáson, így nyilatkozott: „A szocializmus éveiben kiemelkedő eredményeket valósítottunk meg, s ennek nyomán Románia lendületesen fejlődő ipari-agrár országgá vált. A hetedik ötéves

terv teljesítésében jelentős sikereket értünk el, az ideai esztendő első felében pedig az ipari termeléstöbblet meghaladta a hat milliárd lejt. Bár néhez körülmények között, számos eredményt értünk el a mezőgazdaságban is. Ügyszintén jelentősek az eredmények a többi gazdasági ágban, valamint a beruházások terén. Nagy jelentőségű sikerek születtek a tudományos, az oktatási, a kulturális tevékenységben, melyek alapvető tényezők a szocialista társadalom építésében, a nép civilizációs színvonalának emelésében.“

Az augusztus 23-i aktus szorosan kapcsolódik a korszak külpolitikai helyzetéhez. A hagyományokhoz híven járunk el hát, ha a világpolitikai helyzet mai összefüggéseiben állítjuk be az évfordulót. Ismeretes, az emberiség régóta nem élt olyan feszült helyzetben, mint napjainkban. Atomtöltetű rakéták sora áll szemben egymással a világ különböző pontjain, s e fegyverek többsége Európában nyert elhelyezést. Ebben a helyzetben Románia a béke, a biztonság és az együttműködés kialakítását szorgalmazza és azt, hogy földrészünkön szűnjön meg az újabb rakéták telepítése, vonják ki és semmisítsék meg a már meglevőket, és hozzák létre a nukleáris fegyverektől mentes Európát. Országunk sikraszáll a konfliktusok békés, politikai eszközökkel történő megoldásáért, és elítél mindenféle fegyveres megoldást vagy a fegyverekkel való fenyegetést.

Íme, mi mindenre emlékeztet augusztus 23-a. De nemcsak emlékeztet, hanem megerősít abban a tudatunkban, hogy az eddig megtett út, az elért nagy eredmények további bizakodásra jogosítanak föl, és erőt nyújtanak a helytállásra, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom kitartó építésére.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

SZÖVETSÉGI FORMÁK AZ ÓTESTAMENTUMI HAGYOMÁNYBAN

A Biblia két részének elnevezése azon a teológiai felfogáson nyugszik, hogy az Isten és ember közti kapcsolat a szövetségben valósult meg. A bibliakutatók között nincs egységes álláspont a szövetség eredetét illetően. Némelyek Mózes művének tekintik,¹ míg mások a 8. és 7. századi próféták gondolkodásából vezetik le.² Mivel igen nehéz összeállítani az izraelita vallás történetét csupán a Bibliában megőrzött történeti hagyományokból, ezért szükségesnek mutatkozik figyelembe venni és felhasználni Biblián kívüli anyagot is.

Amikor azt állítjuk, hogy a vallás alapja a szövetség, akkor olyan cselekvési formát alkalmazunk, amelynek eredete a jogi gyakorlatban keresendő, ahonnan átvitték a vallás világába.³ Ezért a különböző szövetségi formák tanulmányozása — éppen objektívebb szempontjai által — segít feloldani a vélemények különbségének feszültségét, hogy rekonstruálni tudjuk az izraelita történet és vallás folyamatát. A tényleges történeti kérdés nem a Mózes előtti korszak vallásos eszméire tekint, hanem inkább arra keresi a választ, hogy e korszakban volt-e és milyen kapcsolat a különböző népcsoportok között, amelyek később Izraellé lettek. Ha Ábrahám, Izsák és Jákób leszármazottai voltak, amint azt a hagyomány fenntartja, másszóval vérkötelékek által egymáshoz tartozó csoportok vagy törzsek, úgy nem valószínű, hogy a szövetségnek szükséges lett volna összekapcsolnia őket, mint vallásos csoportot. Ezt a vonalat képviselők szerint — Wellhausen óta — az eredeti kapcsolat egyfelől Jáhve és a nép, másfelől egymás között „természeti“ volt, és ezért a szövetség fogalma a sokkal későbbi vallásos gondolkodás fejlődését mutatja.⁴

Viszont egyre nehezebbé válik annak fenntartása, hogy létezett egy erős vérkötelékek, amely képes lett volna összekapcsolni Izraelt, vagy kitermelni az összetartás érzését, amely Mózes művének elsődleges hatóókaul szolgált volna. Ám ha feladjuk a vérkötelékek gondolatát, a rokonságot, úgy elképzelhetetlen, hogy az együvé tartozásnak más alapja lett volna abban az időben, mint a szövetségi kapcsolat. Ha ez így van, akkor ebből kétségtelenül következik, hogy a Jáhve és Izrael közötti szövetségi kapcsolat, amely elválaszthatatlan a törzsek történelmi összetartozásától, nem csupán a vallásos fogalmak történetének egy fejlődési foka, hanem valóságos ese-

mény, jól meghatározott történeti háttérrel és a legmeglepőbb történeti következményekkel.

A múltban az jelentett nehézséget, hogy a szövetség bármelyik fogalmánál arra a következtetésre jutottak, hogy ebben az eseményben vált Jáhve Izrael istenévé. Azután itt van az eredet, a törvény- és jogérzék, valamint erkölcsstan problémája, amely annyira elválaszthatatlan Izrael vallásától. Végül, az izraelita monoteizmus kérdése, szemben a korabeli ősi kultúrák politeizmusával, valamint viszonylagos hiánya a „do ut des” típusú vallásnak, amelyben az ember és az istenség szerződő-felekként egyetértenek a kölcsönös előny és haszon biztosításában, ami egyébként a mai jogerős szerződések alapját is képezi.⁵

Mindez csupán néhány kérdés a sok közül, amelyek az izraelita vallás kezdete leírásának kísérleténél jelentkeznek. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy általános kételkedés uralkodik arra nézve, hogy valaha lesz-e lehetőség Mózes művének valóságos megismerésére. Anélkül, hogy bármilyen messzemenő következményeket igényelnének, a bibliakutatók közül többen arra az eredményre jutottak, hogy van egy szövetségi típus, amelyet az ősi keleti források őriztek meg s amely hasznos lehet néhány kísérleti következtetés levonására a fenti kérdéseket illetően.⁶ Ez a hűbéri szövetségi forma, amelyet egy birodalom királya kötött hűbéreseivel az iránta való hűség és engedelmesség biztosítására. A tanulmány célja e kutatás eredményeinek az összegezése.

A szövetség természete

Egyetlen társadalom sem kényszeríti tagjait, hogy megtartsanak minden általuk tett ígéretet.⁷ Ugyanakkor azonban a társadalom érdeke és jóléte megköveteli, hogy bizonyos ígéreteket valóráváltsanak, s ennek érdekében kidolgoz olyan formákat és eljárásokat, amelyeknek rendeltetése biztosítani az ígéret megőrzését. Ezek az eljárások a törvényesség és a jog kezdetén a legszorosabban kapcsolódtak a valláshoz, és eskü néven ismeretesek. Az idő múlásával az eskü, amely valójában feltételes önátok, ill. felhívás az istenekhez, hogy büntessék meg az esküjét megszegőt, átalakul egyszerű törvényes formává. Ma már az eskü nem bír különösebb jelentőséggel, de az ősi korokban rendkívüli életerővel bírt, még akkor is, ha a szöveg értelmét többé már nem értették. Az esküformát megőrizték és továbbadták egymásnak a különböző kultúrák és nyelvek. A megváltozott körülmények között azonban már nehezen képzelhető el, hogy az eskü valóságos alapként szolgálhatott a szerződések hűséges megtartására. Később ténylegesen eltűnik és más elemek lépnek helyébe, hogy jogi formát teremtsenek, amelyet a társadalom ill. annak törvényei kötelező érvényűnek ismernek el.

Van azonban egy terület, s ez a nemzetközi kapcsolatok területe, ahol kimutatható, hogy az eskü által megerősített szövetségek továbbra is kötelező formák maradtak. A nemzetek (városállamok) közötti szövetségekre való utalásokkal már az ősi sumér szövegekben találkozunk a Je. 3. évezredben,⁸ de az is valószínűnek látszik, hogy az esküvel megerősített szövetségek akkor is több évszázadra mentek vissza. Ezért nem meglepő, hogy Babiloniában és Asszíriában kifejlődött a nemzetek közötti

szövetségnek egy sajátos formája, amelynek nincs semmilyen közvetlen kapcsolata az üzleti vagy magánszerződések ismert formáival. De hogy mégsem Mezopotámiából, hanem a hittita birodalom korából, a Je. 1450—1200 közti időből rendelkezünk megfelelő forrásanyaggal a szövetség tanulmányozására, valószínűleg az átvitel vagy éppen az ásatások véletlenségéből adódik. Ez az anyag felbecsülhetetlenül értékes számunkra, mivel kortárs Izrael népe kialakulásának történetével. A hittita és bibliai anyag összehasonlításának látszólag erőltetett eljárása kevésbé tűnik majd annak, ha a következőket tartjuk szem előtt:

1. Bizonyosnak látszik, hogy nem a hittiták maguk alakították ki a szóbanforgó szövetségi formát. Bőséges adatunk van arra nézve, hogy Keletről,⁹ pontosabban mezopotámiai forrásokból vették át, következésképp több nép és állam közös tulajdona volt a Je. 2. évezredben.

2. Több szövetséget Szíria népeivel kötöttek. A hittita királyok irattárai megőrizték többek között az Aziruval, fiával és unokájával kötött szövetségek szövegét. Ugyanezt a formát használták, amikor Egyiptommal kötöttek szerződést. Ha most abból a tényből indulunk ki, hogy a később Izraellé fejlődő Mózes előtti népek és az Észak-Mezopotámiában élő népek között szoros kapcsolat volt, akkor az ősi Izrael részére korlátlan lehetőséget kell feltételeznünk, amelyben megismerkedhetett ezzel a szövetségi formával.

A legmeggyőzőbb érv az ellen, hogy Izrael ismerhette ezt a sajátos szövetségi formát, csupán azon a feltételezésen alapszik, hogy a Mózes előtti törzsek túlságosan primitívek voltak ahhoz, hogy átvegyenek és megértsenek egy ilyen fejlett formát. Ezt azonban különösen ma, bizonyítani kell, mielőtt elfogadhatóvá lenne. Valóban egyre több érv szól amellett, hogy ezeket a törzseket nem tekinthetjük tipikusan nomád törzseknek.¹⁰

A hittita szövetségek elemzése¹¹ a következő eredményekhez vezetett. A szövetségek nem képeznek egyazon típus-formát, hanem két csoportba oszthatók: hűbéri szerződések és egyenlő féllel kötött szövetségek. Az alapvető különbség a kettő között abban áll, hogy az elsőben csupán az alárendelt kötelezi magát esküvel, azaz a hűbéres tartozik engedelmeskedni a hittita királyi parancsainak. A másodikban viszont mindkét fél köteles engedelmeskedni a kölcsönös feltételeknek. A hűbéri szövetség az alapvető forma, mivel a másik lényegében két szerződés egybekapcsolása: mindkét király kötelezi magát a szerződésben foglalt betartására. A hittiták és Egyiptom között II. Ramszesz uralkodása idején kötött híres szövetség klasszikus példája ennek.

A hűbéri szövetség elsődleges célja volt kialakítani egy kölcsönös segítségen alapuló szoros kapcsolatot a két fél között (a hangsúly a katonai segítségen volt), amelyben elsődlegesen és messzemenően a hittita uralkodó érdekei érvényesültek. Jóllehet mindkét fél kapcsolatát állapította meg, a szövetség mégis egyoldalú volt. A benne foglalt feltételek csupán a hűbéresre voltak kötelezőek, és csak ő tett engedelmeségi fogadalmat. A szövetségek gyakran tartalmaztak ígéreteket és támogatást a hűbéresre nézve is, de sehol sem találunk olyan jogi formát, amelyben a hittita király kötelezte volna magát bármilyen sajátos ígéretre. Számára az elkötelezés önállóságának és hatalmának a megsértését jelentette volna. Ennek legfontosabb következménye annak kihangsúlyozása volt, hogy a hűbéresnek kötelessége bízni a hűbérúr jóindulatában.

A kérdés most már az, hogy a Bibliában rendelkezünk-e olyan történeti, vagy jogi hagyománnyal, amely megőrizte a Jáhve és Izrael között kötött szövetség szövegét. Megállapítást nyert, hogy a Bibliában találunk ilyen hagyományt, nevezetesen az Exodus, Deuteronomium és Józsué könyveiben három különböző anyag közvetlenül kapcsolódik ehhez a hagyományhoz. Emellett Izrael történetének számos eseménye és eszméje csak a szövetségi gondolkodás-minták komplexumából érthető meg megfelelő módon.¹² Ez a szövetségi típus azért is különleges jelentőséggel bír, mert kiinduló pontként szolgál az ótestamentumi hagyomány tanulmányozásához; nem lehet ugyanis bizonyítani, hogy túlélte volna a 2. évezred nagy birodalmainak összeomlását. Amikor új birodalom jelentkezik, nevezetesen Assíria, a szövetség szerkezete, amellyel hűbéreseiket elkötelezik, teljesen különböző. Sőt azt is megkockáztathatjuk, hogy még Izraelben is alig ismerték a szövetség ősi formáját a királyság megalapítása után, bár annak jellegzetes vonásai továbbra is fontos szerepet játsztak a vallásos eszmék későbbi fejlődésében, különösen a prófétáknál.

A szövetség szerkezete

A fejlett római jogrendszernek nem volt egy általánosan elfogadott fogalma a szerződés kifejezésére, annak ellenére, hogy számos, jól ismert szerződés-forma maradt ránk. Ugyanígy nem volt a hittita nyelvnek, de a babiloniaiaknak sem, egyetlen szava a szerződés vagy szövetség megnevezésére. Mindkét nyelvben a szövetség fogalmát szókapcsolat segítségével jelölték, amit így fordíthatnánk: „eskük és kötések“. A szövetségről általában úgy beszéltek, mint amelyet az uralkodó köt hűbéreseivel — ez az uralkodó szövetsége. Ő a szerző. A hűbérestől követelt elvárásokat az uralkodó „szavainak“ nevezték, mert amikor a nagy király beszél, minden szava parancs. De amint látni fogjuk, ez nem a hatalmi helyzetből fakadó parancs, hanem valami gyökeresen különböző, amely az engedelmes-
ség igazi alapját képezi.

A következőkben rövid összefoglalását adjuk a szövetségi formának. A hittita szövegekben csaknem mindig az alábbi hat alkotóelemet találjuk, de a forma nem túlságosan merev. Inkább az alkotóelemek és a szövegezés számottevő változataival találkozunk, az is előfordul, hogy egyik vagy másik elem hiányzik, de hogy szándékosan, vagy véletlenül-e, nehéz megállapítani.

1. *Bevezetés.* Egy általános formulával kezdődik: „így (szól) NN, a nagy király, Hetti országának királya, NN fia... a bátor.“ Ez tehát azonosítja a szövetség szerzőjét, megjelölve valamennyi címét és rangját, valamint genealogiáját. A hangsúly a király, a Napméltóságán és hatalmán van, aki hűbéreseivel kapcsolatot létesít a szövetség által.

2. *Történeti előszó.* A szövetség e része részletesen leírja a két fél közötti viszonyt. A hűbéri szerződések erősen kihangsúlyozzák a hittita király jóindulatú tetteit, amelyeket a hűbéres javára cselekedett. Ez az elbeszélés sehol sem hiányzik az egészében megőrzött szövegekből. Nem általánosító formulával állunk szemben, amint gondolnánk, hanem tényleges események gondos leírásával, amely ezért a történész számára a legnagyobb forrásértékkel bír. A szövetségnek ez a része nem egyszerűen

csak „diszítés“, hanem ami fontosabb, „a leírás összegezi, hogy a hűbéres örök hálával tartozik a nagy király jóakarataért, kiméletéért és kegyéért, amelyet már megkapott. Ezután következik, mintegy logikus következményként a hűbéres hűségének kifejezése a nagy király iránt“.¹³ A szövetség kölcsönössége tehát még az ilyen természetű szerződésekben is megmutatkozik: a hűbéres jövőbeni engedelmisséget fogad bizonyos rendelkezések iránt a múltban megtapasztalt előnyökért és javakért, amelyekhez neki semmi jogcíme nem volt.

Feltűnő formai jegye ennek a résznek az „Én-Te“ megszólítás. Mivel a hittita király a szövetség szerzője, ő beszél első személyben közvetlenül a hűbéreshez. Amint az ősi keleti stílus-sajátságok mutatják, az „Én-Te“ forma nem zárja ki a harmadik személyű megszólítást sem, ez azonban sokkal ritkábban fordul elő. Mindez amellett szól, hogy a szövetséget sokkal inkább személyes kapcsolatnak tekintették, mintsem egy objektív, személytelen jogi nyilatkozatnak. A történeti prolóógus egyes kitételei meglepő hasonlóságot mutatnak az izraelita vallásos gondolkodás mintáival. „Mivel atyád dicsérettel említette nevedet előttem, kerestelek téged. Bizony beteg és gyenge voltál, de ha gyenge is voltál, én a Nap (isten) atyád helyére állítottalak és testvéreidet és nővéreidet és Amurru földjét esküvel fogadtam neked.“ vö. Deut 7, 7: „Nem azért szeretett titeket az Úr, sem nem azért választott titeket, hogy minden népnél többen volnátok, mert ti minden népnél kevesebben vagytok.“

3. *Feltételek.* Ez a szakasz felsorolja részleteiben azokat a kötelességeket, amelyek a hűbéresre vártak. Először is annak tilalmát, hogy a hűbéres idegen kapcsolatot létesíthet a hittita birodalmon kívül. Másodsor, megtiltotta az ellenségeskedést bárkivel, aki a nagy király fennhatósága alatt állott. Bármilyen ellenséges akció egy hűbérestárs ellen a király személye ellen irányult, és ő megigérte, hogy a megtámadott segítségére siet. Harmadsor, a hűbéresnek válaszolnia kellett a király harcba szólító hívására; ha nem válaszol, ez a szövetség felbontását jelenti. Negyedsor, a hűbéresnek szüntelenül és határtalanul kell bíznia a királyban; nem szabad rosszindulatú híreket terjesztenie a király hűségéről, vagy gonosz szavakkal illetnie a király személyét, mert ez a lázadás kezdetét jelenti. Ötödször, a hűbéresnek nem szabad menedéket adnia a király elől menekülteknek, vagy száműzötteknek. Hatodsor, a hűbéresnek évente egyszer meg kell jelennie a király előtt, valószínűleg az évi adó átadásakor. (A későbbi szövetségeknél eltekintettek a személyes megjelenéstől, a hangsúly az adó fizetésén volt.) Végül, a hűbéresek közti ellentéteket és vitákat a király joga megítélni és eldönteni.

A feltételek világos képet adnak arról, hogy milyen érdekek vezették a királyt a szövetség megkötésében. Arra azonban rá kell mutatnunk, hogy a szövegekben sehol sem találunk beavatkozást a hűbéres állam belügyeibe. A hűbéres úgy uralkodhatott, ahogyan jónak látta, a hittita király csupán a trón utódlása eldöntésének jogát tartotta fenn magának.

4. *Gondoskodás a szövetségnek a templomban való megőrzéséről és nyilvános felolvasásáról.* Ez csaknem magától értetődő volt. Mivel a szövetségben nemcsak a hűbéres király, hanem egész országa kötelezte magát, az időnkénti nyilvános felolvasás kettős célt szolgált; először, megismertetni a lakossággal a nagy király iránti kötelességeket; másodsor, növelni a tiszteletet a hűbéres király iránt, rámutatván a szoros és bensőséges kapcsolatra, amelyet a hatalmas királlyal létesített. És mert a

szövetség az istenség oltalma alatt állott, mint szent tárgyat őrizték a hűbéres állam központi szentélyében, feltehetően ezzel azt is akarták bizonyítani, hogy az istenek nem segítenek a szövetség felbontásában.

5. *Az istenek, mint tanúk névsora.* Éppen mint a törvényes szerződéseknel, többen szerepelnek tanúkként, így a nemzetek közti szövetségnel az isteneket sorolták fel mint tanúkat. Az írott szövegekben nagy számban találjuk az istenek neveit; természetesen nemcsak a hittita istenek szerepelnek, hanem a hűbéres állam pantheonja is. Másszóval a hűbéres állam istenei maguk is megerősítik a szövetséget.¹⁴ De nemcsak az isteneket hívják tanúkként, hanem az istenített (deifikált) hegyeket, halmokat, folyókat és forrásokat, eget és földet, szelet és felhőket (vö. Deut 32, 1; Ézs 1, 2).

6. *Átok és áldás formula.* Bizonyos tekintetben ez a legérdekesebb vonása a szövetségnek. A szövetség teljes egészében a szent törvény területére tartozik, azaz szentesítése csupán vallási jellegű. Pl. nincs szó benne arról, hogy a szövetség megszegése esetén a hittita király katonai erővel lép fel a hűtlen hűbéres ellen, mint az isteni átok és büntetés eszköze, hanem az átok és áldás az istenek ténykedéseként van feltüntetve s nagyjából azokat tartalmazza, amint azt a Deut 28. fejezetében találjuk.

A fenti hat alkotóelem képezi főrészét annak a szövetségi formának, amelyet a Mózes előtti korszakban általánosan ismertek a Földközi tenger partvidékén. Újból hangsúlyoznunk kell, hogy ez a sajátos szerkezetű szövetség nem tartozik egyetlen későbbi időszakhoz sem, s nincs módunkban bizonyítani, hogy túlélte volna a 2. évezredet Izraelen kívül.

Szövetségi formák Izraelben

Tudjuk, hogy a bibliai hagyomány többféle szövetségi utalást őriz.¹⁵ Viszont mindebből csak két hagyomány felel meg a fent leírt formának. Az első a Tízparancsolat, a második Józsué 24. fejezete elbeszélés anyagában található. A bemutatott anyag ismeretében mindjárt láthatjuk, hogy az Ábrahámmal (és korábban Noéval) kötött szövetség teljesen különböző forma. A Genézis 15. és 17. fejezetek anyagában, és e szövetségre való későbbi utalásokban is, világosan mutatkozik, hogy Jáhve maga esküszik meg az ígéretek beteljesítésére. Ábrahámnak nincsenek semmi kötelezettségei; a körülmetélés eredetileg nem kötelezettség, hanem a szövetség jele, mint a szívárvány a Genézis 9-ben. Azt a célt szolgálja, hogy azonosítsa azt, akivel a szövetség kötött, s egyben megmutassa, hogy a szövetség életbe lépett. Az ígéretek védelmét szolgálja, valószínűleg, mint a Genézis 4-ben található jel Kainon.

Mózes szövetsége ennek csaknem teljesen az ellenkezője. Sajátos kötelezettségeket foglal magában a törzseket ill. a népet illetően, és nem Jáhvera utalja azokat. Igaz, hogy a szövetségből kiolvasható, ha nem is kifejezetten, hogy a szövetségi viszony feltételezi Jáhve védelmét és támogatását Izraelt illetően. Mivel egyre nehezebbnek mutatkozik a szövetséget a királyság utáni évekbe helyezni, érdemes megvonni a Tízparancsolat jelentőségét és szerepét Izrael korai történetében, természetesen annak kihangsúlyozásával, hogy az elmondandók csupán mint egyik lehetőség szerepelnek a kérdés megoldására való általános törekvésben.

Izrael korai történetének több kérdését is általánosan elfogadottnak tekinti a bibliakutatás. Mindenekelőtt azt a tényt, hogy Mózes az egység és összetartozás új érzését adományozta a törzseknek. Másodsor, hogy ez az egység vallási és nem politikai jellegű volt. Harmadsor, az izraelita törzsek nem voltak etnikailag egységes, közös őstől leszármazott csoport, és így Izrael nem a biológiai szaporodás útján alakult és fejlődött ki. Palesztina lakosságából egész népcsoportoknak kellett belépniök az izraelita törzsszövetségbe. Negyedszer, a törzsek legkorábbi szervezkedése vallási szövetség volt, amelynek alapjául ugyanannak az istennek tett hűség- eskü szolgált, középpontjában pedig egy főszentély állott, amely egyben az egység szimbóluma is volt. Ez a szövetség, amint azt a bibliai hagyományból ismerjük, Palesztina földjén jött létre.

Izrael hagyományának mindezen elemei csak akkor tartoznak egybe és bírnak jelentéssel, ha feltételezzük, hogy a rendszer alapjául tényleges szövetségi viszony szolgált. A törzsszövetség vagy federáció maga csaknem biztosan egy korábbi politikai szerkezet átvétele és alkalmazása volt, amelyet már századokkal korábban használtak Palesztina és Szíria népei. Ez volt az egyedüli út, amelyen keresztül a kis politikai egységek ill. népek megélhették vagy remélhették önállóságukat a sokkal hatalmasabb ellenséggel szemben. A Je. 15. században egy hasonló szövetség, amelynek központja Közép-Szíria volt, sikeresen szembeszállt III. Tuthmoszesszel Meggidonál. Az Amarna korszakban a kanaánita városállamok szövetsége megpróbálta lerázni az egyiptomi igát (ami valószínűleg sikerült is). A későbbi korokban, mint Akháb idejében, egy hasonló szövetség megállásra kényszerítette Asszíriát a Karkari csatában. Ézsaiás idejében pedig Damaszkusz és Észak-Izrael próbált ilyen szövetséget létrehozni Juda bevonásával, ugyancsak Assíria ellen. A válaszra váró kérdés, hogy miért volt az izraelita szövetség olyan erős és tartós, míg a többiek rövid időn belül széthulltak.¹⁶

Részleges feleletet a szövetség közösség létrehozását kísérő körülményekben találunk, s még kielégítőbbet magában a szövetség tartalmában. A Mózes vezetése alatt Egyiptomot elhagyó törzseknek különböző volt a népi és történeti háttere. Feltehetően a középpontban az a csoport állott, amely származását Jákóbra vezette vissza, a többieket a Numeri „gyülelész nép“-ként emlegeti (11, 4). A pusztában, Egyiptomhoz hasonlóan, az egész csoportnak nem volt semmilyen státusa egy nagyobb társadalmi közösségen belül, amely biztosította volna fennmaradásukat. Ezért új közösséget formáltak egy szövetség által, melynek szövegét a Tízparancsolat tartalmazza (természetesen annak fenntartásával, hogy jelenlegi formája későbbi anyagot is tartalmaz). A szokásos eljárással ellentétben a törzsek nem Mózesnek, mint vezérnek kötelezték el magukat esküvel. Ehelyett, a hűbéri szövetségi formát követve, kötelezték magukat, hogy engedelmeskedni fognak azoknak az elvárásoknak (parancsolatoknak), amelyeket maga Jáhve állított eléjük. Mózes az egész eljárásban csupán a hírnök szerepét tölti be, ő maga nem képezi a szövetség részét. A szövetség szerkezete is ugyanaz, mint a hűbéri szerződésé: az Egyiptomból való megszabadítás volt az első eseménye a két fél közötti előzetes viszonyoknak; ez a történeti prologus, amely megállapítja Izrael kötelességét jötevője iránt. Viszonzásként a nép kötelezi magát, hogy engedelmeskedik a Tízparancsolat előírásainak.¹⁷ (Az Exodus 19,8 nem jövendölés, hanem az a formula, amelyben elismerték kötelességüket. Ennek megfelelő

párhuzamokat találunk az Amarnai levelekben is: „Akármit mond a király, az én uram, ime én őrzöm nappal és éjjel a király, az én uram szavát.“)

Ezt egy ünnepélyes szertartás követi, amely a szövetséget cselekmény által lépteti életbe, bár a hagyomány nem egészen világos ezen a ponton. Az egyik szertartás a vér széthintése volt az oltárra és a népre, a másik szakrális étkezés Jáhve jelenlétében. Ténylegesen ekkor lesz mindenik törzs a szövetség által Jáhve hűbéresévé s egyben egymásnak is szövetségesevé. Egyik törzs sem volt önálló, mégis a szövetség szellemében szabadon intézhették belső ügyeiket, amíg csak betartották a szövetség vallási előírásait. Az egység még inkább kihangsúlyozódott az által, hogy a törzseknek nem volt más politikai kötöttségük. De ha lett volna is, már az első parancsolat kimondta: el kell utasítaniuk minden idegen kapcsolatot más istenekkel, és ami ebből következett, más politikai csoportokkal is. Ez azt jelentette, hogy szomszédaikkal nem köthettek más szövetséget, mint amit a pusztában, ill. Palesztinában kötöttek. Mert akkor el kellene ismerniök a pogány isteneket a szövetség tanúiként és védnökeiként.¹⁸ Az idegen népek iránti magatartás eltérő változatait illetően úgy látszik, hogy az első időktől kezdve véleménykülönbség volt ennek a parancsolatnak az értelmezésében. A patriárkák korából származó hagyomány a kanaánita őslakossággal való keveredést ill. beolvadást illetően, feltehetően fontos szerepet játszott a Mózes utáni korszakban, a teljes keveredés visszautasításában. A szövetség azonban megengedte, hogy szabadon annyi kanaánita kultúrát vegyenek át, amennyit csak jónak látnak, még olyan központi vonását is ennek a vallásnak, mint az áldozati rendszer. A belső ügyek intézésének ez a szabadsága nagy kulturális eltéréseket eredményezett a törzsek között, amely később a királyság idején, de már korábban is, széthúzó erőnek bizonyult.

De nemcsak maga a Tízparancsolat szemlélteti az említett szövetségi formát. A frigyládához kapcsolódó hagyomány is bizonyára a Mózes előtti idők szövetségi szokásaihoz kapcsolódik, ti. a szövetség megőrzéséhez. A kutatás elfogadja és Mózes korára helyezi e hagyomány történetiségét, de a fentiek is azt bizonyítják, hogy teljesen összhangban van a kor szokásaival. annál is inkább, mert a frigyláda maga hordozható szentély volt. Természetesen mindez nem meríti ki teljesen a mózesi hagyomány és a biblián kívüli szövetségek közti párhuzamot, de a további részletekkel nincs miért foglalkoznunk.

Ehelyett vizsgáljuk meg a két anyag közti különbségeket. Amint a Tízparancsolat alaposabb elemzése mutatja, hiányzik belőle a hittita forma három eleme. A Tízparancsolat szövegében nem találunk meghagyást a szentélyben való megőrzésre, nincs meg a tanúk névsora, sem az átkok és áldások formulája, azon kívül, hogy megtiltja az idegen istenekhez való közeledést, valamint a kimutathatóan későbbi hozzáadás a szülők iránti tisztelet parancsához. De szorosan véve ezek sem tartoznak az átkok és áldás kategóriáiba. A tanúk névsorának hiánya nem okoz semmi nehézséget, mert hiszen elképzelhetetlen volt egy harmadik félre hivatkozni a Jáhve és Izrael közötti szövetség szavatolására. A későbbi hagyomány azonban felhasználja költői formában ezt a jogi formát, amikor Jáhve és Izrael közti ellentét tanúsítására ill. megítélésére az eget és földet, a hegyeket és halmokat hívja segítségül (vö. Deut 32, 1; Ézs 1, 2).

Hasonlóan, bár magában a Tízparancsolatban nincs meg az átok és áldás formula, az az izraelita „jogi“ hagyomány legfontosabb és legrégibb részét képezi.¹⁹ Ez a formula elválaszthatatlan a szövetségtől. Az ősi időkben ez az egyik eszköz, amelyen keresztül a törvény kötelezővé válik (vö. Jer 34, 8—22). Amint a deuteronómiumi hagyomány mutatja, az átkokat és áldásokat nem a szövetség alkotó elemeinek, hanem a szövetség jóváhagyását kísérő vallásos szertartásban kifejeződő cselekményként kell értékelnünk.

Végül, bár a Tízparancsolatból hiányzik a szövetség időnkénti nyilvános felolvasására vonatkozó meghagyás, az az izraelita hagyomány egyik legállandóbb eleme.²⁰ Itt két lehetőséggel állunk szemben, amelyek között különbséget kell tennünk. Az első szerint, amint azt már láttuk, a szövetséget időnként fel kellett olvasni a nyilvánosság előtt, ami a hittita szövetség esetében évenkénti két-háromszori felolvasás között váltakozott. Van azonban egy másik lehetőség. Mivel a szövetséget nem tartották örökké tartóan kötelezőnek, azt időről-időre fel kellett újítani. A hűbéres utóda, népével együtt többé nem tekintette magára nézve kötelezőnek, mivel nem ő tett esküt. Ezért a hűbéres király halálakor szokás volt az utóddal egy új szövetséget kötni, amelyben a történeti prólógust és a meghagyásokat korszerűsítették. A Deuteronómiumban található utalások a szövetség megújításával kapcsolatban ilyen természetű gyakorlatra vonatkozhatnak, amelyekben egy új nemzedék kötelezte el magát. Természetesen hiba volna arra gondolni, hogy a korábbi nemzedék halála felszabadította az utódokat a szövetség kötelességei alól.

A Józsué 24-ben található szövetség

Ez a szövetség egy olyan összefüggésben található, amely nyilvánvalóan későbbi anyagot tartalmaz. Következésképpen nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy rendelkezünk annak a szövetségnek a szövegével, amelyet ez alkalommal pecsételtek meg. Mindazáltal meglepő, hogy a cselekmény formája pontosan ugyanaz, mint amelyet az előbb körvonalaztunk. A bevezető formula azonosítja a szövetség szerzőjét (2b), a történeti prólógus „Én-Te“ formában néhány páratlan értékű hagyományt tartalmaz Izrael korai történetét illetően. A feltételek hiányoznak a történeti prólógus végéről, ezért a 14. verssel kezdődően Józsué váratlanul első személyben beszél, míg Jáhvera harmadik személyben történik utalás. Az egyetlen feltétel ill. parancs, amire hivatkozik az idegen istenek mellőzése és elhagyása, amely minden más kötelesség alapját képezi. Ezt a 16. versből is láthatjuk, amely megismétli ezt a feltételt, majd ezt követően hasonló összegezését adja a történeti prólógusnak. A folytatásban, a 21. és köv. versekben, a nép maga tanúskodik a szövetség mellett, a 25. versben újra hivatkozás történik a szövetség feltételeire, majd következik annak írásba foglalása és elhelyezése a szentélyben. Mint újabb tanút állítja fel Józsué a követ, s aztán ismét csak hiányzik az átok és áldás formula.

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez az elbeszélés olyan hagyományra támaszkodik, amely visszamegy arra az időszakra, amikor még a szövetségi forma elevenen élt a köztudatban. A későbbi író a hagyományanyagának azt a részét használta fel, amely szá-

mára jelentőséggel és értékkel bírt, s azt alkalmazta a korabeli helyzetre. A palesztinai szövetség létrehozása éppen az, amit várhattunk. A hagyomány ugyanis fenntartja, hogy nem volt folytonosság Mózes és Józsué nemzedéke között, hiszen csak Józsué és Kaleb éltek túl a pusztai időszakot. Ez a nemzedék nemcsak új volt, hanem keveredett a Palesztinában levő csoportokkal, valószínűleg azért, mert ezekben a csoportokban — legalább is részben — élt a rokonság tudata és hagyománya.²¹ Következésképp egy új szövetséget kötöttek, amely alapként szolgált a törzsszövetséghez. Józsué 24. fejezetében nem találunk utalást arra, hogy az új amózesi szövetség folytatása lenne; egyetlen kivétel a történeti prolókus. A pusztában kötött szövetség többé nem volt alkalmazható az akkori helyzetre, mivel mind a nép, mind a kultúr-környezet teljesen különböző volt, úgyhogy a formát kivéve egy egészen új szövetségre volt szükség. A folytonosságot mindenekelőtt azért nem lehet megvonni, mivel az elbeszélésben nem találunk más feltételt, mint kötelezettséget, csupán azt az egyet, amely kétségtelenül a legfontosabb volt valamennyi szövetségben, ti. az idegen istenekkel való kapcsolat megtiltását.

Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy talán nem is volt más, bár **ez kevésbé tűnik valószínűnek.** Az is lehetséges, hogy a szövetség feltételeit beírták a szövetség könyvébe, jöllehet azt nem azonosíthatjuk a Józsué 24-ből hiányzó szövetségi feltételekkel, mivel nem foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyek szükségesek voltak egy alakuló törzsszövetség részére, hanem egy sajátos társadalmi rend politikai és jogi körülményeit tükrözik. A Deuteronomium 27. fejezetében található átkok nagyszerűen kitölthetnék a Józsué 24-ben tapasztalt hiányt,²² viszont az olyan feltételek, amelyeket a Biblián kívüli hagyományból ismerünk, teljesen hiányoznak. Ide tartoznak az egyik törzsből a másikba menekültek kiadásának előírásai (talán a menedék-városok ezt akarják helyettesíteni), a törzsek közti harc megtiltása, s a kölcsönös segítség kötelessége egy idegen hatalommal szembeni háború esetén. Ezek a kérdések, több, a Józsué—Sámuel könyvekben található elbeszélés alapjául szolgálnak és további kutatást igényelnek.

Mielőtt továbbmennénk a szövetségi forma történetének tárgyalásában, néhány megjegyzést kell még tennünk. Láttuk, hogy a történeti prolókus egyfelől a parancsolatokhoz szolgál alapul, másrészt megindokolja a szövetség feltételei kötelező voltának elfogadását. Józsué 24. fejezete igen érdekes szemléltetését adja a szövetség e része fejlődésének. Itt az Egyiptomból való kiszabadulás nem az egvedüli ok Jáhve és Izrael előzetes viszonyában. Ehelyett, az előzetes kapcsolatokat időben visszahelyezik a pátriárkák korszakáig (amelyen a Tízparancsolat átsiklik), mivel az a szövetségbe lépő törzsek történeti hagyományának részét képezte. Ezeket az eseményeket Jáhve akkori cselekedeteivel azonosították, következésképp szükségessé vált, hogy Jáhvet, magát is azonosítsák az ősatyák Istenével, éppen mint az Exodus 3. és 6. fejezeteiben. Ugyanakkor Jáhve ténykedését kimutatták a legközelebbi múltban is, a legutolsó ilyen esemény a dél-palesztinai királyok szövetsége feletti győzelem volt, amint azt a Józsué 10. fejezetében találjuk. Az elbeszélés nem utal sem a filiszteusokra, sem Észak-Palesztina királyaira, amely a deuteronomista történet-szemléletétől való függetlenségét bizonyítja.

Ez alkalommal nem foglalkozunk olyan kérdésekkel, amelyek a történeti hagyomány még felderítetlen részéhez tartoznak. Csupán azt az

egyét hangsúlyozzuk ki, hogy a szövetségi forma volt az a mag, amely köré a történeti hagyomány kikristályosodott Izraelben. Ez volt a forrása annak a történeti érzéknek, amely az izraelita irodalom nagy rejtélyét képezi. És ami talán még fontosabb, hogy amit ma „történelemnek“ és „törvénynek vagy jognak“ nevezünk, szerves egységben kapcsolódtak egymáshoz már Izrael létének legelső idejétől kezdve.²³ Mivel a kultusz szintén szorosan kapcsolódott a szövetség kihirdetéséhez vagy megújításához, láthatjuk, hogy történelem, kultusz és törvény elválaszthatatlan volt egymástól az ősi Izraelben, és hogy az ótestamentumi vallás története nem új teológiai eszmék fokozatos kifejlődésének története²⁴ (bár azok hatásában nincs okunk kétkedni), hanem ennek a három elemnek a szétválasztása, vagy éppen újra kombinálása a szomszédnépek mitologikus vallásával szemben.

A szövetségi forma felbomlása

Siló-nak a filiszteusok általi lerombolása egy korszak végét jelentette. A gyengén szervezett vallási szövetség többé már nem tudta visszatartani a sikeresebb filiszteus beözönlőket. Az izraelita törzsek újraszervezése általános szükséggé vált és többé nem lehetett ellenállni egy király utáni követelménynek. A királyság létrehozásában az ősi vallási hagyományok egyfelől rendkívül pozitívnak bizonyultak az egységnek általuk kitermelt érzése által, másfelől visszatartó erő voltak a Jáhve uralma alatti függetlenség és önállóság táplálásával. A királyságnak fenn kellett tartania a vallási hagyományok folytonosságát, ugyanakkor elnyomott, mellőzött vagy éppen megváltoztatott bizonyos hozzájuk kapcsolódó jellegzetességeket. Nem meglepő, ha az első király áldozatul esik a jelentkező rendkívüli nehézségeknek. Dávid volt az, aki olyan sikeresen valósította meg a „modus vivendi“-t, hogy uralkodását aranykornak tekintették (amelyet a későbbi nemzedékek reménysége újra visszaállítani akart). A királyság alatt többé már nem lehetett mindenkinek azt tennie „amit maga helyesnek ítélt meg“. Nem történt más, mint a vallási és jogi hagyományok különválasztása. A szövetségi forma történeti prólógusát átvették a királyság támogatására — innen a nemzeti érzés, amely oly szembetűnő a Jáhvista iratban. A szövetség feltételei valójában nem voltak alkalmazhatók, mert a politikai szervezet és a királyság szolgáltak most a társadalmi kötelezettségek alapjául. A Jáhve iránti közvetlen vallási kötelezettségek többé nem voltak olyan erősek, hogy ellentétbe kerülhettek volna az állam törvényeivel, ehelyett újra értelmezték tisztán kultikus fogalmakkal (Exod 34.). Ez nem jelenti azt, hogy az erkölcsi, társadalmi és jogi kötelezettségeket szekularizálták, hanem csak annyit, hogy többé egyetlen közösségnek sem volt joga az önállóságra. (Deut 12, 8).

Az új állam politikai követelményei és szükségletei meg kellett előzék az egyén, a törzs és a falu által megtartott vallási követelményeket. Ez viszont azt jelentette, hogy az államnak erős vallási támogatással kellett rendelkeznie. A különböző módok egyike, amely által ezt biztosította, a szövetségi viszony eszméjének az átvétele volt.

A király a szövetség által lett királlyá (2Sám 5, 3). Habár nem áll rendelkezésünkre elegendő részlet, hogy elemezhessük annak formáját,

feltételezhetjük, hogy Izrael esküvel kötelezte magát a király elismerésére és az iránta való engedelmségre Jáhvenak, mint tanúnak a jelenlétében.²⁵ Ez azonban önmagában nem volt elégséges. Jáhvetől nem lehetett azt várni, hogy megbüntesse Izraelt a szövetség megszegéséért, ha a király valami olyat követelt, ami a vallási hagyományok kirívó áthágása volt. Ezért a királyság alatt, Dávid uralkodása idején az Ábrahám-mal kötött szövetség lett a mintája Jáhve és Dávid közti szövetségnek, amelyben Jáhve megígérte, hogy Dávid házat fenntartja és támogatja a trónon (2Sám 23, 5). Jáhve kötelezte magát éppen mint az Ábrahám-mal és Noéval kötött szövetségben, ezért Izrael nem hárihatta a felelősséget a királyra. Az Ábrahám-mal kötött szövetség az „ígéret“ volt, a Dávidé pedig a „beteljesülés“.

Ezt nyilvánvalóan délen elfogadták, de nem úgy északon.²⁶ A dávidi szövetség Judában normatív érvénnyel bírt, valószínűleg északon is részben, jóllehet nem sikerült megvalósítani egyetlen család állandó uralmát a trónon. A régi szövetség eredeti központja, eléggé érthetően, a régi mózesi szövetség hagyományait őrizte meg. Ez az oka annak, hogy e hagyományok igen sok bizonyítéka a Deuteronomiummal van függő viszonyban. Ugyanakkor az sem meglepő, hogy a Jáhvista irat nem emeli ki a mózesi szövetséget, mert számára az egyedül fontos az volt, amelyet Jáhve Ábrahám-mal kötött.

A fenti helyzet ismeretében a próféták hallgatása a szövetséget illetően megmagyarázható. Korukban a normatív szövetségi eszme olyan volt, amelyet nem használhattak. Először is, garantálta a királyság folytonosságát a helyzet ellenére, amelyet a próféták megérzése szerint Jáhve nem támogatott, s amely az ő ítélete alatt állott. Másodszor, azt állítani, hogy Jáhve meg fogja semmisíteni a nemzetet, annyit jelentett volna, hogy a szövetség felbontását tulajdonítsák neki. (Ahijának sikerült rámutatnia, hogy Dávid családjának nincs trónja, Jáhve nem tett ígéretet Dávid uralmának kiterjesztésére. 1Kir 11, 29—30). Ez volt a próféták dilemmája és az egyedüli kiút belőle a szövetség teljes mellőzése volt.

A fenti körülmények ellenére mégis az a tény, hogy a 8. századi próféták tudatában voltak a mózesi szövetség természetének, legalábbis prófétálásuk összhangban áll annak alapszerkezetével. Prédikálásuk valójában a szövetség felbontásának a vádirata, de minden más eszközt és módot fel kellett használniuk üzenetük közlésére, csak éppen azt nem, amihez az üzenet kapcsolódott. Az alábbi néhány példa bizonyítja ezt.

1. A prófétai „Én—Te“ folytatása a szövetségi formában található megszólításnak. 2. Jáhve jóakarató előző cselekedetei és Izrael hűtlensége közti ellentét megvonása az átok előidézését jelenti, és az átkok a szövetség összefüggésében mindig az állam megsemmisítését is magukba foglalták. 3. Az áldozat elleni heves támadás és az erkölcsi töltetű vallási kötelezettségeknek társadalmi és morális természetűekként való hangsúlyozása ugyanaz, mint a Tízparancsolatban és a törzsszövetség korában, amikor a vallási törvények képezték a törzsek egységének alapját. 4. Izrael és Juda közti politikai határ visszautasítása vallási jelentőségében visszamegy a szövetség korára. 5. A történelem és az erkölcsi parancsolatok társítása szintén a mózesi szövetséggel való folytonosságot mutatja.

Mindez csupán néhány példája a hasonlóságnak. De ez nem jelenti a próféták eredetiségének a tagadását, elég ha csak annyit mondunk, hogy nem ítélték el mindent ami Siló eleste után történt csak azért, hogy visszahozzák a „régí szövetség szép napjait“.

Mózes újrafelfedezése

Józsias király uralkodásának 18. évében a jeruzsálemi templomban felfedeztek egy „törvénykönyvet“. A hatás rendkívüli volt. Miután meghallgatta a könyv felolvasását, a király megszaggatta ruháit és elrendelte a templom megtisztítását a pogány kultuszoktól, majd ezt az egész ország területére kiterjesztette. A király, népével együtt, szövetséget kötött (az Úr előtt, tehát Jáhve mint tanú van jelen és nem mint szövetségestárs), hogy megtartják az Úr parancsolatait. Ezt a törvénykönyvet az általunk ismert Deuteronomium könyvével azonosították. De lehetett-e a Deuteronomium törvényeinek önmagukban ilyen mély hatása? Erősen megkérdőjelezhető, hogy e törvény tartalma annyira új és ismeretlen volt, hogy a parancsolatok egyszerű elolvasása egy ilyen reformot eredményezett volna. Inkább azt mondhatjuk, hogy amit felfedeztek nem egy régi törvény-gyűjtemény volt, hanem a régi szövetség alapvető jellege. Józsias és a vallási vezetés megértette, hogy eddig egy hamis paradicsomban éltek, amikor feltételezték, Jáhve visszavonhatatlanul elkötelezte magát a nemzet megtartására a dávidi—ábrahámí szövetség alapján. Ismét felfedezték Mózeset, aki közel három és félszázados álmából ébredt. A vallási törvények parancsai ismét sürgetővé váltak, amikor megértették, hogy a szövetség átkokat és áldásokat egyaránt tartalmaz. (2Kir 22, 13).²⁷

Azonban a letűnt századok megvalósításait és uralkodó eszméit nem könnyű helyettesíteni. Az újat be kellett illeszteni a régi keretbe. Mózes szövetségét összhangba kellett hozni Ábrahám szövetségével, amit fokozatosan valósítottak meg a következő évek, sőt évszázadok alatt. Maga a Deuteronomium könyve néhány érdekes jelenséget mutat. A szövetségben (természetesen a Tízparancsolat kivételével) többé nem Jáhve, hanem Mózes beszél első személyben. Mózes királyi személlyé alakul át, akinek Jáhve közvetlenül átadta a törvényeket, éppen mint ahogyan a törvény tekintélye végső fokon a királyon nyugodott Dávidtól kezdve, mint legfelső bírón. Ez az eredeti helyzet megváltoztatása volt, de szükséges és elkerülhetetlen változás. Indokolását nem a királyi hatalmi érdekekben látták, hanem a nép vallásos tiszteletében és félelmében: „Most hát miért haljunk meg? Mert megemészt e nagy tűz minket. Ha még tovább halljuk az Úrnak, a mi Istenünknek szavát, meghalunk... Járulj oda te, és hallgasd meg azt, amit mond az Úr, a mi Istenünk és te majd beszéld el nekünk mind, amit néked mond az Úr, a mi Istenünk és mi meghallgatjuk és megcselekszük“ (Deut 5, 25—27). A társadalom törvényei iránti engedelmesség vallásos motivációjának szükségessége egybeolvadt a szövetségben levő isteni parancsolatok iránti közvetlen és azonnali felelősség hagyományával, egyben helyreállították a politikai vezetés tekintélyét, amelyet felelőssé tettek a vallási hagyományokért is. Hihetetlenül sikeres megvalósítás volt mindez, mert megőrizte az értéket mind a régiből, mind az újból. A közvetlen vallási felelősség elég erős

volt ahhoz, hogy megtartsa a vallási közösséget a teljes összeomlás ellenére is.²⁸

A régi hagyományok helyreállítása természetesen nem jelentette a királyság előtti feltételek visszahozását. Egy kifinomult és kozmopolita társadalomban nem könnyű meghatározni Isten tetteit, mint amelyek kötelességet vonnak maguk után. Így egyre inkább a jövőre és a távoli múltra alapozták ezeket a kötelességeket. A deuteronomiumi történetfilozófia vagy inkább teológia a vallás eredeti szerkezetének torzképévé lett. Az engedelmesség és áldás, a hűtlenség és átok kapcsolata, amely a régi szövetségi viszony jellemzője volt, kozmikus elvvé alakul, mítosszá válik, „isteni kozmikus mintává, amely formál minden életet“. Mivel a világegyetem kikerülhetetlen törvényévé lesz, minden jólét a törvény ismeretétől és az iránta való engedelmességtől függ, azért, hogy átok helyett áldást nyerjen. Ezt a megoldást azonban egy történeti esemény — a szenvedés — lehetetlenné tette a kegyes ember számára, amint azt Jób könyve szemlélteti.

A két szövetségi hagyomány összekapcsolása azt jelentette, hogy erősen kihangsúlyozták az isteni megbocsátást, amely a Jeremiás által megjövendölt új szövetség alapjává lett. Csupán ez tudta összhangba hozni a szövetség megszegésének emberi cselekedetét Izrael megvédésére és megtartására tett isteni ígérettel. Később aztán ez lett a középpontja mind a judaizmusnak, mind az Újtestamentum vallásának. A keresztény újszövetség az Ábrahám—Dávid-i szövetség vonalát követte erős hangsúllyal a Messiáson, mint Dávid fián. Pál szintén az Ábrahám szövetségét használja fel azért, hogy kimutassa a mózesi szövetség időleges érvényét, de ennek ellenére az Újtestamentum vallásának alapszerkezete ténylegesen a mózesi vallás folytatása.

A részleteket illetően azonban nagy a különbség. A jótétemény nem politikai, hanem vallásos jellegű. A kötöttségből való megszabadulás Isten cselekedete által nem a politikai elnyomásból, hanem a bűn kötöttségéből való megszabadulást jelenti. A szövetség új feltételeit nem a törvényrendszer képezi, amely részleteiben meghatározza a kötöttséget minden elképzelhető körülményre, hanem a szeretet törvénye.

JEGYZETEK

- ¹ Eichrodt, W.: *Theology of the Old Testament*, I. 1961. 36—45.
- ² Wellhausen, J.: *Prolegomena to the History of Ancient Israel*. 1957². 417.
- ³ Ez természetesen antropomorfizmus. Valójában azonban minden vallásos gondolkodás magán hordja ennek ismertető jegyét. „Másként hogyan beszélhetne az ember emberrel Istenről?“ (Luther).
- ⁴ Wellhausen, J.: i.m. 432.
- ⁵ Holmes, O. W.: *The Spirit of the Law*. 258.
- ⁶ A korábbi tanulmányok, amelyek Izrael szövetségi formáit tárgyalták, a nomád arab szokás- és gondolkodás-mintákra vezették vissza. Vö. Oesterley W. O. E. and Robinson H. W.: *Hebrew Religion*. 1937.
- ⁷ Holmes, O. W.: i.m. 253.
- ⁸ Korosec, V.: *Covenants of the Hittite Empire*. 1931. 23.
- ⁹ Uo. 35.
- ¹⁰ Albright, W. F.: *From the Stone Age to Christianity*. 1957. 239—241.
- ¹¹ A hittita szövetségi formákat alaposan tanulmányozta Korosec V. fenti művében, az ő eredményeit összegezzük a következőkben.

- ¹² Muilenburg, J.: *The Form and Structure of the Covenantal Formulations, Vetus Testamentum IX.* (1959) 347—365.
- ¹³ Korosec, V.: i.m. 12.
- ¹⁴ Vö.: Lambert W. G. a Tukulti-Ninurta époszról írt tanulmányával, *Archiv für Orientforschung XVIII* (1957). 40—41.
- ¹⁵ Muilenburg, J.: i.m.
- ¹⁶ Hillers, D. R.: *Covenant: The History of a Biblical Idea.* 1969.
- ¹⁷ Mendenhall, G.: *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East,* Pittsburg: Biblical Colloquium, 1955.
- ¹⁸ Albright, W. F.: *Archeology and the Religion of Israel.* 99.
- ¹⁹ Alt, A.: *Essays on Old Testament History and Religion.* 1968. 131.
- ²⁰ Uo. 125.
- ²¹ Wright, G. E.: *Westminster Historical Atlas to the Bible.* 1956. 93.
- ²² Alt, A.: i.m. 143. Vö. Gurney O.: *Annales of Archaeology and Anthropology.* XXVII (1940). 35—37.
- ²³ Noth, M.: *The History of Israel.* 1960. 45.
- ²⁴ Wellhausen, J.: i.m. 440. 418.
- ²⁵ Frankfort, H.: *Kingship and the Gods.* 1948. 341.
- ²⁶ Alt, A.: i.m. 256.
- ²⁷ Mendenhall, G.: i.m.
- ²⁸ Mendenhall, G.: *Ancient Oriental and Biblical Law, The Biblical Archeologis: Reader 3* (1970). 3—24.

Dr. GÁL KELEMEN

KRIZA JÁNOS PÜSPÖKKÉ VÁLASZTÁSA*

Daniel Elek főgondnok 1848-ban meghalt, a tisztség 1854-ig üresen állt; Aranyosrákosi Székely Sándor püspöki vizsgálati útján 1852. jan. 27-én Marosszentkirályon elhunyt. Az egyháznak nem volt se világi, se egyházi vezetője. Az Egyházi Képviselő Tanács, hogy segítsen ezen a lehetetlen helyzeten, és a szabadságharc szerencsétlen befejezése után ránk szakadt szomorú sors hordozását valahogy elviselhetővé tegye, szeretett volna zsinatot összehívni, de a katonai parancsnokság nem engedélyezte a püspökválasztást. Majdnem évről-évre megismételték a kérést, de hiába. Végre az októberi diploma megmozdította ebben a kérdésben is a vezetőket, különösen Nagy Eleket, aki 1861. febr. 3-án Járában kelt levélben indítványozta, hogy püspökválasztó zsinatra kérjünk engedélyt, de intézzük a kérelmet most egyenesen a királyhoz és juttassuk oda az erdélyi korlátnok Br. Kemény Ferenc útján.¹ A kérés tartalma rövid kivonatban ez volt: Püspökünk 1852. jan. 27-én meghalt. Azóta sokszor, majdnem évről-évre kértünk engedélyt püspökválasztó zsinat megtartására, habár az Approbatae Constitutiones I. r. 1. cím. 3., 9. cikke, és a Leopoldi diploma I. 3. p. szerint kétségtelen jogunk volt és van egyházi gyűléseinket akár püspökválasztásra, akár más egyházi és iskolai dolgaink igazítása végett minden engedély-kérés nélkül összehívni s azokat minden bele-

* Részlet dr. Gál Kelemen elveszettnek hitt *Káli Nagy Elek* c. utolsó munkájából, melynek kézírata most került elő.

egyezés nélkül függetlenül megtartani. A kultuszminisztérium nemcsak a zsinattartást vette tilalom alá, hanem törvény önkormányzatunkban és így vallásszabadságunkban is akadályozott számtalan törvény felretételével. A törvényellenes tilalom alól való felszabadításunkat kértük 1853, 1854, 1855, 1857 és 1859-ben; a kultuszminiszter azokat nemcsak hogy tekintetbe nem vette, de mégcsak válaszra sem méltatott, „így volt kultuszminisztériumnak hazai sarkalatos törvényeinkben számos fejedelmi hitlevelekben, új eskükben és többszázados gyakorlaton alapuló jogunkat s voltaképpen vallásszabadságunkat elnyomó s még csak nem is indokló, de törvényesen nem is indokolható tilalma miatt oda levénk kényszerítve, hogy miután a tettlegességgel szemben a mi erősségünk csakis elévülhetetlen törvényes jogunk vala, a vallásos közéletünkre törvényes kormányzatunkra nézve oly nagy fontosságú püspöki hivatalnak oly hosszú időn keresztül be nem tölthetését vallásszabadságunk veszélyeztetésén aggódó szívvel, azonban Istenben vetett bizalommal túrnünk kellene“. „Ily nyomasztó állapotunkban vigasztalólag hatott ránk 1860. okt. 20-án kelt oklevélben kifejezett szándéka felségednek, melyben kilátásba helyezte hazánk ősi alkotmányrendjének helyreállítását s kérjük megrendelni, hogy püspökünk megválasztásában ne gátoltassunk.“ A főgondnok febr. 24-én jelentette, hogy a kérést Kemény Ferencnek átadta, megkérve őt élő szóval is a felterjesztésre, aki kijelentette neki, hogy ez a tárgy nagyon lelkén fekszik és biztosan reméli a kedvező választ.² Ápr. 28-án tárgyalják az udvari kancellária engedélyét, hogy „a kérelmes egyház püspöke megválaszthatása iránti jogos gyakorlatában azonnal visszahelyezendő.“³ Erre kitézték a zsinat napját 1861. jún. 29-re, Tordára.

Megvolt az engedély, de most a vidék kezdett különböző nehézségeket és kifogásokat emelni. Az udvarhelyi egyházkör szerint a püspökválasztás törvényei csaknem ismeretlenek; mai állásaink s tanítói karunk sokban különbözik a régítől, s talán új intézkedéseket és törvényeket kívánnak; az egyházi tanácsosok száma megszorodott, de az eklézsiáknak választói joga nincs szélesebb alapra fektetve és az egyházi hivataloknak nincsenek képviselői; az egész egyházban 50—80 választó van, kiket a véletlen lehetőség állít össze. Ezek alapján kéri: a Tordára összehívott zsinat most ne ejtse meg a választást, a választási törvények vizsgáltságának át s közöltessenek az egyházkörökkel, a választási jog képviselőlet útján terjesztessék ki az eklézsiákra, az összes lelkészekre és tanítókra, a választás ideje, helye három hónappal előre hirdettessék ki esperesek útján, a hely mindig központra tűzessék ki, az eklézsiák képviseltetése, lelkészek és mesterek szavazatának beszéde iránt hozassék törvény, a püspök hivatali teendői, új kötelességei irassanak össze, hogy a papok és mesterek dislocatioja kézzől-kézre bizonytalanul ne vándoroljon; állítsák össze egy bizottság, mely a püspök halála, vagy munkaképtelensége esetében a püspöki titkárral három tagból lenne a Főtanácsig kinevezendő *püspöki szék* cím alatt; végül olyan ügyek nem tárgyalhatók, melyek az esperesi vizsgálósékkal és köri közgyűléssel nem közöltettek.⁴ Az E. K. Tanácsnak e kifogásokra az a határozata, hogy a püspökválasztás elhalasztását nem tartja helyesnek „a jelen még mindig válságos politikai körülmények között és a kétes jövő bizonytalanságai miatt; a Főtanácsot újra alakítani és szervezni s addig a püspökválasztást felfüggeszteni nem célszerű, sem időszerű, mivel egyházunk jelen szerkezeté-

ben sok nehéz idő viszontagságait képes volt kiállani, s mivel a kétes és bizonytalan jövő az elhalasztást éppen nem tanácsolja. A Székelykeresztúr körüli közgyűlés pedig főként a zsinat helye ellen sorakoztat fel érveket. „Meglépetését nyilvánítja“, hogy a zsinat a közvélemény ellenére Tordára hivatott össze, nem pedig valamely központi székelyföldi eklézsiába; kolozsvári atyánkfiai saját kényelmüket elébe helyezik egyházunk közügyeinek. A két legnépesebb egyházkörben szent vallásunk ügyei iránti érdeklődés a néptömegnél „kezd alábbfokozódni“, a költéséges kiutazás miatt sokan nem vesznek részt. Miért nem tartják pl. Szentgericén, ahová a megszokott rend szerint következnek. „A püspök-választás a lehető széles és szabadelvű alapokon nyugvó választási törvény alapján történjék: nemcsak minden egyházi tanácsos, hanem minden lelkész, mester és eklézsia válassza képviselő útján. Az új választási törvény megalkotásáig pedig elhalasztandó.“⁵ Erre az előterjesztésre az E. K. Tanács felelete ez: minthogy az eklézsiák nagyon meg vannak terhelve az egyházi rovatallal s a marosi egyházkör már 1860-ban kijelentette, hogy a zsinatot elfogadni nem képes, Torda ellenben önként ajánlkozott, azért választotta Tordát.

Ilyen előzetes tárgyalások után tartják meg a zsinatot, melyen Székely Mózes főjegyző megnyitó beszédjéből álljanak itt a következő jellemző szavak: „Egy nyomasztó évtized lefolyása után megértük Isten kegyelméből rég óhajtott azon örvendetes időt, melyben anvaszentegyházunknak külső és belső renden levő buzgó hites tagjait kolozsvári anvasgyűlésünkön kívül valahára más gyülekezetünkben is összegyűlve szemlélhetjük.“ Anyaszentegyházunk történetének utolsó évtizede alatt „alsóbb és felsőbb iskoláink, polgári legfelsőbb parancsok következtében általunk nem is gyanított véletlen, nagy változásokon mentek által, melyek miatt törvényes szabadságában szűkebb korlátok közé szorítottatott, — röviden: anyaszentegyházunk és iskoláink vállaira szokatlan és halhatatlan új terhek tétettek és nehezedtek. Egyházunk nevében az E. K. Tanács, Istenünkbe vetett tántoríthatatlan bizalommal és lelki éberséggel, törekedett alkotmányos szerkezetünk és iskoláink autonómiáját hűséggel és elővigyázattal s — őszintén legyen mondva — kiváltképp szeretve tisztelt főgondnokunk és E. K. Tanácsunk több bölcs belátású tagjai tanácsának hozzájárultával galambszelídséggel és kígyói okossággal védeni s épségben fenntartani. De ennek dacára anyaszentegyházunkra, iskoláinkra — úgyszólván — ránk erőszakolt állami legfelsőbb intézkedéseket megakadályozni, feltartóztatni közügyünk veszélyeztetése nélkül nem volt hatalmában. A helyzet szép reményekkel kecsegtető, de még kétes, melynek feladata, alkotmányos életünk felüdölésével az átalakulás vagy visszahelyezés iránti intézkedéseket megtenni.“

Ezután következett a szavazás. Leadatott 97 szavazat, melyből Kriza János kapott 63-at, Székely Mózes 28-at. Az eredmény kihirdetése után Kriza beszédet mondott, melyből a következő jellemző részeket közöljük: „Én megvallom, sohasem vágytam, sohasem számítottam erre a főpásztori hivatalra. Isten a bizonyosságom.“ Szeretné feltárni lelkének nagy tusakodását, „hogy kitűnjék, mennyire távol voltam e hivatal után járásnak mégcsak szándékától is.“ Krisztusi munkára való küldetésnek tekintti a püspökséget, szót fogad, s megy az apostoli szolgálatra. Bizalmát kéri mindenkinek: „lelkinevelő édesanyjának, a kolozsvári anyaeklézsiának, egyházi tanácsnak“. „Lehetne-e itt a legforróbb hála és a legmé-

lyebb tisztelet érzésével ne emlékezmem a mi tisztelve szeretett főgondnokunkról, akit az Isten jókedvében adott anyaszentegyházunknak, hogy felvilágosodott feje biztos értelmével, éles belátású szemeivel az Úr háza iránti szerelemből, lángoló kegyes jó szívével s rendíthetetlenül szilárd akaratával lenne egy szebb jövő Kanaánja felé vezérlő Mózese lelki Izraelünknek.“ Ezután a főjegyzőhöz fordult: „Lelkem teljes bizalmával s őszinte nyíltságával fordulok nagyon tisztelt elődömhöz, az egyházi főjegyző úrhoz is, aki engemet eddig bizalmával s barátságával szerencsételtett, és akinek ügyismerete és sokoldalú készsége oly sokban használhat nekem s egyházunk szent ügyének. E bizalmas kérését — remélem — nem fogja megvetni egy oly szolgatársának, ki e szolgálat terhét, melyet a minden gyermekei erejével rendelkező anyaszentegyház szabadakarattal tevő át gyenge vállaimra, soha nem kértem, se kerestem, senki által nem kerestettem.“

1861. szept. 4-én megérkezett a főkormányzók értesítése, hogy a király Kriza János megválasztását megerősítette s a hivatali eskü letételére Káli Nagy Elek főgondnok, főkormányzók tanácsos és Désfalvi Pataki József főkormányzók iktató neveztettek ki biztosokul.⁶ Az E. K. Tanács a megerősítést örömmel tudomásul vette, de minthogy a megerősítő oklevélben *püspöki* cím helyett *superintendens* fordult elő, jegyzőkönyvileg óvását fejezte ki arra nézve, hogy ebből akár a püspök hatósága, akár vallásunk törvényes jogaira s a többi bevett vallások egyenjogultságára nézve bármi hátrányos következtetés is vonathassék, s ennélfogva ragaszkodik a püspöki címhez. Az eskütételre október 6-át tűzük ki rendkívüli Főtanács keretében. Kriza később írja Simén Domokosnak, hogy most nem a templomban, hanem a konsistoriális szobában történt. „Gondolhatja Ön, miért történt így, minden nagyobb zaj nélkül, a jelen körülmények tekintetéből.“ A főgondnok beszédében magasztalja az 1848. évi törvényhozás szabadelvűségét, melyben a vallási önkormányzat jogát „a kiváltságok korlátain túl az eddig nem jogosultakra is kiterjesztve láttuk, s vallásunknak a világosságot szerető szelleménél fogva csak lelki megnyugvással szemlélők, hogy a világosodásnak és szabad fejlődésnek azon tér, mely azt megilleti: fel van szabadítva.“ Azonban fájdalom, e lélekemelő esemény után nemsokára szomorú korszak borult Erdélyre, melynek aggasztó súlyát szent vallásunk is érezte, mely azonban csak szilárdabb tevő azon vérünkkelé vált meggyőződésünket, hogy a lelkiismeret és vallásszabadság is csak az idő viharait többszázadon keresztül diadalmasan kiállott törvény ősi alkotmányunkban találhatja biztosítékát. Ugyanis megdöbbenve és lelki fájdalommal látták a kivételes, alkotmányellenes kormányrendszer által törvényes vallásszabadságunkat, független belkormányzásunkat is megtámadtatni... Mindnyájan elevenen emlékezhetünk, hogy b.e. püspökünk, főtisztelendő Székely Sándor úr még 1852. január havában elhalálozván már azon évben zsinatilag összegyűlve törvényes és alkotmányos jogunknál fogva püspökünket megválasztani kívántuk, de ebben a volt kormány által meggátoltattunk, püspökválasztási gyűlésünk betiltatott, választási jogunk gyakorolhatása felüggesztetett s nyolc éven keresztül folytonos előterjesztéseink, felirataink és kéréseink se valának képesek az önkényszülte tilalmat megszüntetni, sőt a volt cs. kir. vallásügyi minisztérium még csak annyira sem méltatott, hogy kéréseinkre bár legalább válaszoljon, s így törvényes jogunk gyakorlata nem elébb, hanem csakis akkor lőn lehetséges,

midőn a volt kormányrendszer megbukásával hazánkban a régibb alkotmányos kormányzás helyre állott.“

Ezután a főgondnok felolvastatta a királyi megerősítő levelet, az őket kinevező főkormányászéki leiratot. Ezt követően Kriza János letette a hódolati esküt. Végül Nagy Elek röviden kifejezte örömét, hogy „egy teljesen törvényes és alkotmányos eljárásnak eszközei és részesei lehetünk“. Szerencsésnek mondotta magát, hogy a jelen teendőt mint főkormányászéki biztos, mint vallásközösségünk főgondnoka és mint ifjúkoruktól fogva hű barát, örömteljes megnyugvással teljesíthette.

Ennek a püspökválasztásnak is megvolt a kellemetlen utóakkordja. Tudjuk, hogy a választók közvéleménye nem volt egységes, hanem három jelölt körül csoportosult. A főgondnok és Mikó Lőrinc Koronka Józsefet biztatták, igyekeztek rávenni, hogy vállalja a jelöltséget. Öccsét, Koronka Lászlót kéri fel hozzá intézett leveleikben, hogy bírja rá bátyját a püspökségre való fellépésre, mint olyan férfit, kiből tapintattal párosult főt nyernének. Koronka azonban nem vállalkozott.⁷ Pedig — teszi hozzá Pap Mózes — fellépése esetén megválasztása biztos lett volna a nevezett irányadó férfiak leveleiből meríthető tájékozódás szerint. A másik jelölt Székely Mózes volt. Róla írja Simén Domokosnak édesatyja 1861. május 15-én: „András bátyád leveléből úgy látom, hogy Kolozsvárt erősen fújják a kígyókövet Székely Mózes úr ellen. Sokan nem akarják a kolozsváriak közül őtet püspöknek megválasztani.“⁸ Mellőzésének több oka volt. Egyről magától Krizától értesülünk, aki azt mondja róla: „ő oly vékony menyeyi hangú, hogy földi füleknek meg nem hallható.“⁹ Kellő hang és szónoki képesség hiánya egy püspöknél mindenestre lényeges hiány. E tekintetben Kriza sem áll minden kritikán felül. Róla Benczédi Gergely állapítja meg, hogy „egyike a legunalmasabb szónokoknak, aki hosszú beszédeket mondott, hangja siket, gesztikulációja dísztelen.“ Kriza János Siménnek írt levelében más okról is ír, de ezeken nehéz eligazodni: „eddig a szolgálatbani korosabbságot tekintették a választásnál, de most szabadabb lehelhetési korszakban élünk, midőn a lelkek merészebben öntik ki oly soká fojtva tartott érzelmeiket. Aztán még más tekintetek hatottak — folytatja — úgy, hogy lehetetlen volt intéző férfiainknak a közvéleményt tisztelt elődök köré gyűjteni össze, s magam kénytelen voltam szavamat adni az elfogadásra, ha csak nem akarjam azon önérzetemet sértendett tapasztalatnak kiténni magamat, hogy valamilyen nem kolozsvári egyéniség körül összpontosuljon a választók közérzüllete.“ Bátyjának meg azt írja, hogy a zsinaton „hitrokonainknak nagy lelki küzködések között folyt szakadatlan értekezésük után az lett a szokatlanul nagy számban összegyűlt egyházi tanácsosok véleménye, hogy az én igénytelen személyemre lón a megállapodás“. A legkisebb nagy és előkészület nélkül ment a zsinatra, s mert mélyen érezte a feladat nagyságát, testi és szellemi erőtlensége majdnem visszatartotta a hivatal elfogadásától; „de biztatva ügyeink élén álló több nagy embereink s számos jóakaróim tanácsa által“, elszánta magát elfogadni azt.¹⁰ Jakab Eleknek és magának Krizának gr. Mikó Imréhez írt leveleiből értesülünk, hogy Mikó maga Kriza megválasztását ajánlotta és tanácsolta több egyházi vezető tagnak. Mikó Imre szava pedig abban az időben nagy nyomatókkal volt nem csak saját egyháza, hanem az egész magyar közélet területén is.

Jakab Elek Kriza életrajzában nyíltan megmondja Székely Mózes mellőzésének okát. Az abszolutizmus elleni nagy küzdelem közepette „mint rendkívüli esemény vallásközösségünk közlelkiismeretére megbotránkoztatólag hatott a főjegyző és püspökhelyettes 22 éves fiának, ki a helybeli unitárius hitközség segédének vezetője, kántora volt, rendetlenkedése miatti megdorgáltatása következtében katolikus vallásra térése... Aztán köztudomású volt a püspökhelyettes nevének a katolikus istentiszteleteken gyakori megjelenése, s több ily kivált aktuális helyzet által kétszeresen kényszerített körülmények“.¹¹ Ez az eset a városi közvéleményt is foglalkoztatta a *Magyar Futár* c. lap egy közvéleménye révén. Ebben olvassuk, hogy az unitárius püspök fia a katolikus hitre tért, dacára annak, hogy atyja mindent elkövetett e szándékától való eltérést. Oka az volt, hogy a fiatalember mint segédpap, egy prédikációt tartott, melyben paptársainál a papi hivatás hiányát keményen korholta. Ezért egyházi tanács elé állították, megfedették s ismétlés esetén hivatalvesztéssel fenyegették. Ekkor eltűnt a városból, két levelet hagyván maga után, egyiket atyjához, másikat mindenkihez. Atyjától engedelmet kér, s azzal menti magát, hogy a vallásos meggyőződésen az atyai hatalom sem uralkodhatik. A másikban azt fejt ki, hogy aki meggyőződését követi, becsületes ember. Ennek hívását követve ő most K. Fehérvárra megy, ha ott a papnöveldebe felvétetik, jó, ha nem, Nagyváradra s így tovább, míg hivatásának pályájába léphet. Ez az első közlemény. A lap hozzátézi: a részletekért jót nem állunk.¹² Atyja a következő számban így nyilatkozik: fia áttérési szándékát előtte mindig titkolta s csak legutóbb tudta meg, hogy ezen jártatja eszét már évek óta. Áttérése, a városból való eltávovása tudta és beleegyezése nélkül történt. Fia nem volt segédpap, csak teológus. Tette mindenestre fenytést érdemel s az egyházi tanács igen szelíden járt el vele szemben, sőt folyamodására, látva, hogy tettét megbánta, a büntetést elengedte. Egyik levelét minden jóérzésű emberhez írta, s ebben azt mondja, hogy lépését minden tilalma s ellenzése dacára jogosnak tartja, mert 18. évét már átlépte. A másik hozzá van írva: utoljára pattantak le ajkáról e szavak: édes atyám. Többé szülői karjai közé visszatérni nem kíván, hogy neki többé neve nincs s levelét így írja alá: kinek már többé neve nincs!

Maga Kriza teljesen készületlenül ment a zsinatra. 1861. júl. 31-én írja Simén Domokosnak: „Mint püspökétől veszi tőlem e levelet, mely eseményre kétségkívül Ön is szintoly kevésbé volt elkészülve mint édesmagam, aki e tekintetben egész készületlenül mentem vala ki egész családommal, hogy azután egy pár hétig sósfürdőre mehessenek“,¹³ s elpanaszolja, hogy este 10-ig folyt a tanácskozás, s neki egész fáradtan éjjel kellett az új papok felszentelésére beszédet készítenie.

Székely Mózesnek a zsinat az elnöki és püspöki teendők hosszas időn keresztül való buzgó folytatásáért megadta a „Főtisztelendő“ címet, szolgálataiért méltánylását és elismerését jegyzőkönyvileg is kifejezte. Mindez nem használt. A főjegyző a választás eredményének kihirdetése után a zsinatról azonnal eltávovott és a főjegyzőségről lemondott. Kriza írja Siménnek (1861. júl. 31-én) miszerint kedvetlenül hat rá, hogy tisztelt elődjének minden eddigi kollegális viszonya félbeszakadt, s fáj halálania, hogy a zsinati tagok szavazása csupán armányos befolyásoknak lett volna következése, ami már hírlapilag is meg volt cáfolva. Október 5-én

ugyancsak Siménnek ezt írta: Székely Mózés „mind elzárkozva tartja magát a világtól s folyvást panaszolva a rajta elkövetett méltatlanságért. Sajnáljuk, de Isten tudja mily igaz ok nélkül történik a magatartása irányunkban.“ De nem lehetetlen, hogy mellőzése miatt történt halála 1862-ben. Jánosfalvi Sándor István egy könyvre írt jegyzetében mondja róla: „Szorgalmas munkás, tiszta elméjű ember, de gyenge szónok volt, csekély beszélő organumánál fogva is.“¹⁴ Borbély István Székely Mózésről ezt mondja: „Bukása a püspökválasztáson nemcsak őt személyében sebezte halálra, de 9 évi püspökhelyettesi s 31 évi tanári működésére is ráborította az elfeledtetés fátyolát... Pedig egykor 1847-ben Brassaival szemben választották igazgatóvá, s ettől kezdve a legválságosabb időkben egész emberként állott nagy felelősséggel járó hivatalaiban. Történeti időkben történeti jelentőségű munkát végzett.“¹⁵

Kriza és Nagy Elek szívélyes baráti viszonyban éltek diákkoruktól egy hosszú munkás életen keresztül. Fiatalkorukat a költészet és az irodalmi magyar szó ihlette, hangolta össze. Nagy Elek kedve, akarata és hajlama ellenére sodródott a politikai, törvénykezési és közigazgatási közélet terére. De ha már úgy hozta a sors, keményen és sziklaszilárdan állta helyét és diákkori eszményeiről lemondott. Krizát szegénysége mellett lelke és áldott jó szíve vezette pályájára. Az irodalom szeretetéről, a költészet lelkéből fogamzott bálványáról nem kellett és nem tudott lemondani, habár sokszor panaszolni volt kénytelen barátjaihoz, bátyjához írt leveleiben a mindennapi kenyér néha szükös voltáról, néha éppen hiányáról is. Még püspökké választása alkalmával, mikor köszönetét és programját mondja, sem tud és nem akar lemondani addigi bálványáról: „Voltak nekem is eddig szóbálványaim, voltak kedvenc szenvedélyeim, miknek kiváló szeretettel sok drága erőt és időt áldoztam; e pillanatok óta szakítok, bár sajnó fájdalommal is, szakítanom kell e bálványaimmal.“ De rögtön megbánja e vallomását s kijavítja: „Fennhagyok talán szentélyemben egy kis szögletet a műzsaszék oltárának ezentúlra is.“ Kriza szívesen menekül, ha teheti, a rideg való fagyos érintésétől, ami az élet prózájára fordítva azt jelenti, hogy nem igen törte magát az egyházi közigazgatás gyors, erélyes és halasztást nem tűrő vezetése iránt. Azt gondoljuk, nem sértjük emlékét, hanem a történelmi igazság érdekeit szolgáljuk, midőn e tekintetben Benczédi Gergely naplójából idézzük e sorokat: „Igen ritka, becsületes, derék ember, de véghetetlen gyenge, erélytelen püspök volt, aki a gyűléseken sokszor azt sem tudta, hogy miről foly a tanácskozás.“ Benczédi azt is mondja, hogy püspöki vizsgálatot nem tartott, a hatáskörébe tartozó jegyzőkönyveket nem vezette, a szíves olvasó emlékezzék vissza arra az előterjesztésre, melyet a főgondnoknak 1864-ben a torockói papi dézsma kárpótlása ügyében tett.

Ilyen körülmények között valósággal gondviselészerű a két jó barát diáknak az egyház világi és egyházi legfőbb vezetőiként való összehatalálkozása. Mikor a gyöngye, erélytelen Kriza püspök lett, az ő világi elnöktársa már 10 évig vitte az egyház legfőbb igazgatását, erős kézzel, páratlan tapintatossággal és sikertől megáldva, az egyház hajóját a vészől megmentve, mint fényes és gyakorlott kormányfői tehetség, mondja Borbély István.

JEGYZETEK

- ¹ Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve, 28—1861. jegyzőkönyvi pontja. (A továbbiakban: EKT jkvi p.)
- ² Uo. 52—1861. jkvi p.
- ³ Uo. 155—1861. jkvi p.
- ⁴ Uo. 212—1861. jkvi p.
- ⁵ Uo. 226—1861. jkvi p.
- ⁶ Uo. 307—1861. jkvi p.
- ⁷ Sándor János: *A székelykeresztúri unitárius gymnasium története*. 128. l.; Pap Mózes: *Koronka József élete*. Keresztény Magvető (A továbbiakban: KerMagv) XXXIII (1898) 275.
- ⁸ Dr. Borbély István: *Simén Domokos és kora*. KerMagv LX (1928) 63.
- ⁹ Jakab Elek: *Kriza János unitárius püspök életirata*. KerMagv XIII. 74.
- ¹⁰ Dr. Borbély I.: i.m. 64.
- ¹¹ Jakab E.: i.m. 80.
- ¹² *Nevezetes áttérés* címen megjelent a Magyar Futár 1856. okt. 12-i 57. számában.
- ¹³ Dr. Borbély I.: i.m. 64.
- ¹⁴ Uo. 89.
- ¹⁵ Uo. 89.

KELEMEN LAJOS

ADATOK ÖT SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS TEMPLOMKASTÉLY TÖRTÉNETÉHEZ*

A Székelyföldön kevés volt a megerősített templom, s ezek túlnyomólag a keleti részen épültek. A szászok hasonló rendeltetésű emlékeivel összehasonlítva, e templomok a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek és gyakran kisebb méretűek is.

Csíkban és Udvarhelyszékben csak egyszerű kőkerítés adja a templom erődített jellegét, mindössze a homoródszentmártoni és a székelyderzsi templomkastély jelentékenyebb. Legtöbb efféle emlék Háromszéken volt; itt Orbán Balázs¹ tizennégyet sorol föl. Ezeknek felét ismét csak kőkerítés övezi, csupán a bölöni, illyefalvi, kézdiszentléleki, lemhenyi, nagyajtai, sepsiárkosi, sepsiszentgyörgyi és zabolai volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva. Az ilyen építményeket régi adataink *várnak*, *kastélynak* nevezik. Ott, ahol megmaradtak, ez a nevük ma is.²

Nem véletlen, hogy a háromszéki templomkastélyok mind a közlekedés fő vonalába s ezzel az ellenség útjába is esnek, mert ezeket is, mint a szászok nagyszámú hasonló építményét, gyakorlati követelmény: a védekezés szüksége hozta létre. Mivel pedig építtetésük tekintélyes költségbe került, azért a forgalom útjába eső községek közül is mindig csak a nagyobbakban találhatók.³

* Megjelent a *Művészettörténeti tanulmányok* c. munkájában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977. 213—222 l.

Történeti forrásainknak egyik legsajnálatosabb hiánya, hogy a szé-
kelyföldi templomerősségek építéséről alig van krónikás vagy okleveles
adatunk. E tekintetben csak Marosvásárhely kivétel. A marosvásárhelyi,
tulajdonképpen templomerődítésnek indult vár építéséről ugyanis Nagy
Szabó Ferenc krónikája,⁴ a városi levéltár néhány szűkszavú adata, a
református egyházközség, valamint a szabó-, a szücs- s a lakatos- és csi-
szárcéh számadáskönyvei mégis elég bő tudósítással szolgálnak. A többi
összes székelvöldi templomerődítésről együtt sincs annyi adatunk, mint
erről az egyről. De kevés az adatunk a templomkastélyok és erődítések
múltjáról általában is.

Éppen ezért örömmel kell fogadnunk minden itt-ott felbukkanó
olyan írott emléket, mely ezekről az építményekről szól.

Ilyenek maradtak reánk az 1789-i püspöki vizsgálati jegyzőköny-
vekben.

Ebben az évben ugyanis Lázár István unitárius püspök a Torda,
Aranyos, Udvarhely, Keresztúr és Háromszék körüli unitárius egyházköz-
ségeket meglátogatván, útjáról jegyzőkönyv készült;⁵ ez az egyházköz-
ségeknek jó és bő állapotrajzát nyújtja. A jegyzőkönyvekben a már emlí-
tett négy unitárius egyházkör összes egyházközségeinek megtaláljuk a
teljes ingatlan birtokállományát; ezenkívül találhatunk művelődés- és
művészettörténeti adatokat, műemlék jellegű templomok, úrasztali sze-
relvények, harangok leírásával és fölirataival együtt.

A templomok közt több, azóta elpusztult kisebbszerű műemlékünk
is van. Számos máig megmaradt műemlék jellegű templomunknak pedig
ezekben a vizsgálati jegyzőkönyvekben van a legrégebb leírása, mert az
unitárius egyháznak a XVII. század derekától kezdődő korábbi vizsgá-
lati jegyzőkönyveiben ehhez hasonló részletes leírásokat egyáltalán nem
találunk.

Öt templomerősség leírását a templomokkal együtt itt alább közöl-
jük belőle. Az utóbbiakat különösen azért, mert mind középkori temp-
lomok. Közülük a nagyajtaiban és a székelvöldi freskók maradtak
fönn.⁶ Mindenik a reformációval, a nép áttérése folytán került az uni-
táriusok kezére.

Mindezeknek a templomoknak a homoródszentmártonin kívül ma is
megvan az erődítménye. Minthogy ezeket a XIX. század hatvanas évei-
ben Orbán Balázs mind feldolgozta, így jó alkalmunk lehet, hogy az
1789-i és a 70 évvel azutáni állapotokat összehasonlítsuk, és Orbán érté-
kes adatait kiegészítsük. Az összehasonlítások alapján és ezeket néhány
más adattal is kiegészítve, az öt templomkastélyról a következő megál-
lapításokat tehetjük.

Bölon. A ma is meglévő templomkastély építéséről nincs biztos ada-
tunk. Lebontott templomáról azonban — melyet Orbán⁷ a XV. század
végéről valónak ítél — tudjuk, hogy 1512-ben, Szent Katalin tisztele-
tére építették. A kastély 1611-ben ostromot állott ki. 1789-ben négy bás-
tyája volt s belül megvoltak még a lövőtornácai. A vizsgálati jegyző-
könyvből megállapítható, hogy ma is meglévő harangtornyát 1788-ban
renoválták, és akkor emelték egy ölnyivel magasabbra is. A feliratot,
mely ezt a javítást megörökítette, Orbán nem közli.

Homoródszentmárton. Templomkastélya Bethlen Gábor fejedelemsé-

ge alatt (1613—29) épült. Az erről szóló oklevél elmondja, hogy midőn Báthory Gábor fejedelem az ellene bejött törököt nem tudta feltartóztatni és fejedelemségéből elmozdították (1613), a homoródszentmártoniak őt a hadban híven követték. Ezalatt, távollétükben, otthon családjukat és mindenüket váratlanul tatár had lepte meg, és mérhetetlen kárt okozott nekik, mivel nem volt erősített helyük, ahová az otthon maradtak a nem várt veszély elöl megvonhatták volna magukat. Ebből okulva, gondoskodni kívántak magukról, s Bethlen Gábor fejedelemtől kőszóadományt nyerve céljukra, a templomot kőfallal övezve annyira megerősítették, hogy a hirtelen és véletlen ellenséges megrohanás elöl családjuknak és értékeiknek oltalmat nyújtott. I. Rákóczi György fejedelem éppen ezért 1636. július 24-én kiállított kiváltságlevelében megengedte a homoródszentmártoniaknak, hogy maguk közül egy tisztességes, körültekintő és szorgalmas rangosabb székelyt, s melléje őt közrendű gyalogpuskás székelyt a templomerősség őrizetére háború idején is otthon tartassanak.⁸

Az 1789-i leírásból megállapítható, hogy a templomkastélynak mind a kerítése, mind hat bástyájából három már akkor omlófélben volt. Orbán Balázs itt hét bástyáról tesz említést. Az 1789-i jegyzőkönyv 13, Orbán 14 erősítő kőlátat említ a templomhoz építve. Orbán nem közli a szószerk feliratát, melyet különben lehet, hogy azért nem vett észre, mert azon rendesen takaró állott. Téves Orbánnál a karzat feliratában Szász György (helyesen: Szakács) neve, s nincs megemlítve a festőasztalos, Muzsnai György, aki pedig a híres énlaki festett székely rovásírásos feliratot és mennyezetfestményeket is készíttette.⁹

Nagyajta. A templomkastély építése idejéről nincs adatunk. Az unitárius püspöki vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint a templomkastély tulajdonjogát 1732-ben hosszas civódás után úgy állapították meg, hogy a templomkastély a politikai község, a templom az unitárius egyházközség tulajdona.¹⁰

Az 1789-beli leírás három bástyáról tud, Orbán Balázs pedig négyet említ.¹¹ Ugyanő a templomban levő 1710-beli feliratokról nem szól.

Sepsiárkos. A templomkastély építési ideje ismeretlen. Falán Orbán Balázs¹² az 1639-es évszámot látta, s megjegyezte, hogy az erődítmény régebbi ennél az időnél. Erről az évszámról az 1789-i leírás nem tud. Orbán idejében már a mai, 1830. június 3-tól 1833-ig épült templom állott; erről ő bizonyára azért nem szól, mert az épületnek nincs műbecse. Az 1789-beli leírásból az vehető ki, hogy az egykori sepsiárkosi templom a boltozat súlyát hordozó kőlábakkal (támasztópillér) ellátott csücsíves ízlésű épület volt.

Székelyderzs. A templomkastély építésének ideje nem ismeretes. Legrégibb adatunk 1661. október 11-ről szól róla. Ekkor a derzsiek a szeptember 14-én megválasztott Apafi Mihály fejedelemtől — kinek anyja éppen Petki Borbála, Derzsi Petki János leánya volt — kastélyukhoz néhány őrzőt kérnek. A kastélynak az 1789-i leírás 4, Orbán Balázs¹³ 5 bástyáját említi. A különbséget a derzsi unitárius egyházközség jegyzőkönyvének az az adata magyarázza meg, hogy a kerítés nyugati oldala 1830-ban leomolván, az egyházközség azt egy új bástyájával együtt újraépíttette.¹⁴

1. BÖLÖN

Vagyon egy fundus a falu dereka széliben, a falun fellyül lévő hegyen, melynek vicinussa alólról a parochialis házhoz feljáró út, másfelől azon fundus és Bereczk József interna sessiója között levő falu uttya, harmadik felől a ref. Ecclesia templom cinterme, és negyedik felől az unitárius Ecclesia parochiális fundussa. Melly circumveniált fundus körülvétettetik jó magas kőfallal, vagyis várral, melynek tetején körös-körül rész szerént faragott kövekből, rész szerént téglákból különböző formájú csipkézések vadnak, s azokon alól kilövő ablakocskák, és ezeknél belőlről körös-körül volt építve folyosó, sendellyes fedél alatt, tölgyfából; melynek észak felől való mintegy harmad része pro nunc leromolva, több része is pedig megrongyollott fedéllel vadnak. Továbbá ezen várnak vagyon beléje ragasztott négyszögletű, két kőbástyája cserépfedél alatt, s ezek közül egyiknél, úm. a napkeletre levőnél, vagyon ezen bástyának felső részében s egy egyszersmind az előbb leírt folyosóban feljárást szolgáltató tölgyfa grádics; amelly bástyák három contignatióra lévén elrekesztve, ezekben és az ezek alatt lévő alsó részben bemenetelt engedő négy nagy ajtók vádnak. Harmadik helyen pedig a várba bėjáró ajtónál vagyon ugyan veres cserépfedél alatt recenter a közelebből múlt 1788-ik esztendőbe az unitaria ecclesia tulajdon költségével renováltatott s rész szerént egy ölnyi magasságra annak alkalmatosságával e novo elévaltattott négyszegletű szép torony; annak tetejében új pléhgomb s e felett jó magas száron álló nyolcszegletű meg aranyozott pléh csillagzat. Benn a toronyban három harangok, mellyekről alább, az ecclesia ingó javai között léssen bővebb emlékezet.

A toronyban a várnak belső felin való oldalán, a bolthajtáson lévő bėjárás felett vagyon a toronyba bėjárást szolgáltató négyszegletű ajtó, előtte levő deszka tölgyfa tornáccal, s ebben feljárást engedő, fél sing helyllyán két ölnyi hosszúságú tölgyfa új grádicsca, együtt. A toronynak négy oldalain kívülről egyéb cifrázatok között vagynak mutató órának íratott számok, annak rendi szerént; ezeken pedig alól, napkelet felől való oldalán sárga festékkel ezen írás; *Eröss Torony az Úrnak Neve, ahoz folyyamodik az Igaz és megtartatik. Prov. 18. 10,* s ezen immediate alól: *Psal. LXI, W. 4. Légy erős Torony az ellenség ellen.* Északról pedig ezek: *Renovat. Ao. 1788. mégpedig olyan üdőben, mellyben egyik kezünkkel munkálkodtunk, másikba feyvert tartottunk. Nehem. 4. 17., Léven a Törökkel való háború. Insp. Curator volt T. Gazdag Miklós Úr, Eccla Curatora Vitéz Kandal Péter, Egyházfiak pedig: Küsgyörgy Pál Gyalog Katona és Pál Mihály Lovas Huszár.* Ezen alól ismét vagyon ilyen írás: *Pap Szolga Ferencz, Schola Mester: Nagy István.* Délről ugyan fekete festékbe, három darabban: *Renovat 1788. Di Aprilis,* és északról való oldalán a mutató számokon fellyül ugyan az Esztendő szám, úm. 1788.

Ezen torony alsó oldalához vagyon ragasztva harmadik, ugyan négyszegű, megrongyallott sendellyfedél alatt kőbástya, mellynek falai is meghasadozva ruinose vagynak. Amelly is előbb megnevezett más két ép bástyákban gabonatartó szuszékok, más sok edények vagynak, mellyekben szoktak állani az eklézsia (!) tagjainak s rész szerént más falubelieknek is gabonájok. A várnak dél felől való oldalában kívülről építettve vagyon egy küseded bástyácska, négyszegletű, a földben mélyen béeresztve, mellynek magossága a vár fokával majd egyenlőleg és teteje, mint a vár foka, csipkézve vagyon. Ennek két, ti. felső és alsó részeire, mellyek a föld színén fellyül vagynak, bėjárást két ajtók szolgáltatnak. Harmadik része pedig ezen bástyácskának a föld színén aloll vulgo tömlöztnek neveztetett, s ma is úgy nevezetik. Mellybe bėjáró ajtó vagy juk vagyon, ezen bástya középső része fenekén.

A várban benn, középben vagy az ecclesiának kőből épült, napkelet felőli részében bolthajtásos és napnyugot felől való részében mennyezetes szép nagy temploma s e körül előlről két, hátúról pedig hat kőlabok és a templomba bemenetelt engedő két ajtó előtt négy-négy lábokra bolthajtással épült két tornácok vadnak; mindezek az említett kőlabakkal és egész templommal együtt lévén veres cserépfedél alatt. Mely mindgyárt nevezett két tornácok, amint az frontispiciumokon levő irások is mutatják és az adjuratusok is bizonyítják, építettek ex fundamento a fennebb múlt 1776 esztendőben. Deszkás lévén mind a kettőnek, úgy az egész templomnak is pavementuma, mely templom két ajtai fenyődeszkából valók, beléssel és párkányozással, vassorkokkal és zárokkal.

Benn a templomban párkányos kőfundamentumon téglából kerekdeden recen-ter épült praedikállószerk, felette pedig metszéses, festékes, aranyazással készült deszka velum, feliben helyzetetett aranyos pellicannal ékesítve. A praedikállószerk előtt ugyan deszka, tarkáson festett pulpitus, feliben helyheztetett három aranyoztatott gombú fekete mutatótábla. Ezen pulpitus körül az éneklő mester és gyermekek helye különös rekesztésben, e megett a ministerek borulószerkei, ennek ellenében pedig e diametro egy háttas, borított, fedeles, boruló jókora szerk és egyebűt mind a férfiak, mind az asszonyok számára való deszka borulószerkek és a templom alsó végében keresztül deszkából készült, színehagyott festékes kar, a templom oldalán abban feljárást szolgáltató hasonló grádicsal együtt. Azon corusban süveg tartó két fogasok és harmadik, a ministerek szerke felett a falra felszegeztetett hasonló fogas vadnak, egy lajtorjával edgyűt, mely mindgyárt említett chorusból, annak felső grádicsa végéről a templom-mennyezetnek szegeletén levő ajtócskán vagy accessus a templom híjjára. Világosítottják pedig a templomot hat üvegablakok, három részekből állók, melyek kívülről vasrostélyjal provisi vadnak dél felől.

A vizitáció 1789. február 21. és 22-én az ingatlan belsőségeket megvizsgálva, a jegyzőkönyv 8. pontja szerint a kastélyt és templomot rendben találta.¹⁵

2. HOMORÓDSZENTMARTON

Egy fundus vagy a falunak napnyugot felől való alsó szegeletiben, in vicinitatibus északról az unitárius ecclesia t. mesterség lak jószága, napkeletről, délről és napnyugotról a temető körös-körül. Kerítettik ezen fundus romladozásban levő magos kőkastéllyal, mely körül vagynak szintén pusztoló- s omlófélben levő 6 bástyák is, hárma jobbacská, hárma pedig ennek igen megromladozott állapottyában. A mesterség udvara felől lévő bástyának külső, napkeleti oldalán ilyen irás olvastatik: *Gál Ferentz*; belől napnyugoti ablakának oldalán is ilyen irás vagy: *Hic fuit Val: Sz. Márt: A. D. 1677.*

Ezen kastélyban bemenetelt észak és napkelet között enged egy kőből épült, sendellyel fedett gángos, vagyis bőthajtásos torony alatt lévő vaspántos, vassorkas, erős cserfa ajtó. A bolt alatt bemenve, bal kézre vagy a toronyban feljáró vassorkas, zár nélkült való ajtó. A torony oldalán is ilyen irás: *RE. A. 1775.*

A kastélynak belső kerületein még helyen-helyen megvagynak a rongyos sendelyes árnyékok is, két bástyán is rongyos sendellyezéssel, és az ajtó molyékek is helyen-helyen megvagynak.

Közepén a fundusnak vagy egy 13 kőlabakkal külllyel megerősített hosszú es magos, egészen cseréppel fedett ép kőtemplom, melyben bemenetelt engednek

fatornác alatt lévő két ajtó, mely tornácnak egyike lévén a templom napnyugatról való végiben, fasorku, vaszárú bérlett ajtaján enged bemenést az asszonyi rendnek szokás szerént a templomban. A legényifjúság is ezen ajtón szokott feljárni a templomban lévő karba. A más ajtó délről a templom közepén vassorkú, vaszárú bérlett, gyontáros, melyen a férfiak szoktak bémenni a templomban. Világosítják ezen templomot fában rakott három nagy üvegablakok, egy, a karban szögálló ablakocskával együtt.

A templomban való bemenetelre a dél felől való ajtón három alább való lépést mindannyi grádicsok engedvén, annak téglával igen díszesen kirakott pádi-mentumoztatása bémelő úttya és piacán, szemlélteti a templom hátulsó részét egy arkussal az első részétől megkülönböztetve lenni egész bőthajtás alatt, mely boltozás is igen szép és egészséges. Az arcus oszlopának északi oldalában vagyon egy négyszegű kőből rakott prédikállószerék, mely prédikállószeréknek első részén vagyon ilyen írás: *Exclamato cum clare quod pagina Verbum. Sacra tenet Populis, non Secus atque Tuba.*

Chatedra haec erecta per Curam G. D. Stephani Magni 1613. pro Tempore hujus loci, Existente vero Pastore D. Francisci Dalnoki Anno D. 1632. Die 9na Men. Iuly. Gloria Deo. Ugyanott festett virág között ilyen betűk, esztendőszámmal: I. G. H. A. 1635.

Ezen prédikállószerék előtt egy pulpitus is vagyon, melyen szoktak állani az éneklőkönvvek. Mind a két nembelieknek, férfiaknak és asszonyoknak ülőszékek boruló. A templom napnyugat felől való hátsó részében keresztül hat festett táblákra készült s virágokkal ékesített kar is vagyon, melyben a férfi ifjúság szokott ülni. Harmadik tábláján ezen karnak ilyen írás olvastatik: *Hic Chorus per manus Gentium Barbararum Nefarias Turcarum destructus In Gloriam Unius Dei Patris denuo Renovatus Impensis Georgii Szakáts A. D. 1664.* A karnak alsó karéján keresztül ilyen írás: *Per Manus D. Georgii Musnai Píngebatur eodem Anno Pastore Existente H. Almasien. Ductore praesentis existentis ecclesiae Sz: Mártoni Cognomine Szakáts Gábor.*

Vagyon a templomnak napkelet felől való részén a templom falából kiálló zászló ilyen reátett varrással való írással: *Itt Nyugszik Nemzetes Biró Gábor Uramnak virágzó életének 23. esztendő korában Tatárok fegyverétől sok sebei után vitézi módon elhervadt teste 8-va Octombris 1691.*

Az 1781. május 1-én lefolyt vizitáció jegyzőkönyvének az épületre vonatkozó 8. pontjában a templomkastélyra ezek vonatkoznak:

„A templom kerítését, vagyis castélyt felettébb megromladozott állapotjában, ennek belől való részét borzafákkal s egyéb haszontalan csemetékkal felnőttnékárosan találván“... elrendelte a vizitáció „a castély fundusának a benne levő haszontalan csemetéktől megtisztíttatását.“¹⁶

3. NAGYAJTA

A falunak délre néző szélén vagyon egy fundus, melynek vicinussa napkelet felől a mezőre kijáró utca, délről a búzahatár és temetőkert, napnyugot felől az ecclesia parochiális jószága. Mely funduson épült egy négyszegű kastély, jó magoss kőfallal és három, ketteje cserép, az harmadik rongyolott sendelyfedél alatt lévő bástyákkal.

Mely kastélynak közepette vagyon az ecclesiának kőből, cserépfedél alatt és deszkapádiumentummal épült, egész bolthajtásos szép nagy temploma, ennek egyik

végéhez ragasztott s ugyan veres cserépfedél alatt törpe szarvazású kőtornyával együtt, melyeket egynehány kőlábak erősítenek, lévén a templomnak világosítására szolgáló hat üvegtáblás ablakai, önfoglalásokkal. Bémenetelt ezen templomban veres cseréppel fedett bolthajtásos két, tornácok alatt lévő, zöld festékes, záros és vassarkokon nyíló két ajtók engednek. Mely templomban annak a napnyugot felől való végén ugyan két kőlábakon álló, bolthajtással épült kőkar, mellyben felmenetelt a templomnak dél felől való ajtaján belől egy hosszú kőgrádits szolgálta, lévén ezen chorusban három rend ülőszékek; nemkülönbén alatt is mind a férfiak, mind az asszonyok borulószéki, deszkából, fejéren és egyformára készültek, azor ugyan fejr hét székeken kívül, melyek a férfiak ülésének helyén, a fal mellett különös vadnak, lévén ezeknek hátok és felyülről elényülő fedelek. A prédikálószek pedig faragott kövekből szegeletesen kimetcett párkányokkal és virágokkal épült, melynek előlről való egyik tábláján vagyon kimetzve egy pelikán is pisleneivel együtt, és ezek közül ezek olvastatnak: *Donáth György költsége, kinek ez cimere. 1710-ben Ez oltárt emele.* Azon kövön pedig, melyen a pelikán állva metzetett, ezen írás vagyon: *Az én lábam áll igazságban.* Ezen prédikálószeket felyülről ékesítte egy deszkából külön-különb festékekkel és aranyozással virágoson készült velum vagy corona, melynek tetején egy pelikánmadár, alsó párkányán pedig ezen írás vagyon: *In Honorem et gloriam unius veri Dei, et Filii eius Jesu Christi 1710.* Továbbá ezen prédikálószek előtt való piattzán a templomnak vagyon egy pulpitus, a feliben alkalmaztatott jegyző fekete táblával és körülötte a gyermekek ülésére szolgáló padszékek, nemkülömben egy kerek asztal is, mely metcett párkányokkal, arany, lazúr és egyéb festékekkel ékesítettett, készítettett az úri sz. vacsora kiszolgáltatására, ilyen írás olvastatván felső tábláján: *Felszegi Sámuel jóindulattából készítette és atta a Nagy Ajtai Unitaria Ecclanak 1755-ben.17*

A vizitációnak a templomkastélyra vonatkozó határozatai: (1789. március 19—22.)

8. A generalis visitatio maga kijöven a templomból, oculari inspectione megvizsgálta az ecclesia templomát, tornyát, az ezeket körülvevő várral és ebben lévő conservatoriumokkal együtt, úgy a parochialis és mesterség jószágokon való épületeket s kerteket és ahhoz képest, amint ezeket találta, minnek utánna in domo parochiali considerált volna, tette ezen determinatiókat, et quidem:

Elsőbben is: Ami a várban lévő conservatoriumokat illeti, minthogy ezek közönségesen mind fából és némelyek közülök a templomhoz igen közel, annak helyezetjéhez felnyuló fedéllel vadnak építettve, az honnan vagy egy, vagy más tűz által is, kivált ellenséges üdőben azon conservatoriumok közül valamelyiknek igen könnyen történhetnék meggyulladásása és ezáltal szükségképpen következnek nemcsak a conservatoriumoknak egészben, a benne lévő jókkal együtt, hanem azok által a templom s torony szarvazattainak harangokkal, székekkel és egyéb megéghetőkkel együtt hamuvá léte, sőt valamint a templom s torony, úgy az egész vár falainak is a nagy tűz által okoztatandó megromlása, mind a privatusoknak s mind nevezetesen az ecclesianak felettébb való nagy károkkal s romlásokkal; tehát ezen nagy romlásnak s kárnak eltávoztatására s nagyobb securitasnak procuraltatására nézve ez a generalis visitatió determinatiója, hogy a nevezett conservatoriumok közül elsőben is azok, melyek a templomhoz közel, annak helyezetja alá felnyuló fedéllel vadnak építve, minden haladék nélkül és successive a többiek is, melyek a vár falai körül épültenek, tolláltassanak, és mind ezek s mind amazok helyett nem egyebüvé, hanem a vár falai körül építtessenek mások,

köböl és cserépfedél alá, felosztatván e végre előre azon vár körülötte való helyek ea proportione, amelyet kíván a justitia és aequitas.

Másodsor: Ami a vár falait s ehez kívülről ragasztott kőbástyákat illeti: minthogy ezek is a várral együtt megromladozott és majd minden securitason kívül való állapotban vagynak, azért pedig, hogy mint olyanok, melyekhez az egész communitas kíván just tartani, sem a communitas, sem az ecclesia által illendőleg nem procuraltatnak, sőt éppen negligáltatnak. Minek okáért ezeknek is azt a reparatióját, mely a publica securitásra, mind a templomra s mind a conservatoriumokra s azokban tartani szokott jókra nézve szükséges, oly rendelkezéssel committálja a generalis visitatio a curatoratusnak és felállítandó presbyteriumnak, hogy mivel azokhoz az egész communitas tart praetensiót s az egész communitas is használta mind e-kediglen: tehát requirálja a curatoratus és Presbyterium mind a tit. possessoratust, mind pedig a communitast a várnak és bástyáinak communi sumptu procuralandó reparaltatása iránt, és ha történnék, hogy ezen requisitióknak hely ne adattassék, eo in casu az ecclesia maga költségén succesive per partes procurálja mind a várnak s mind a bástyáknak szükséges és a haszonvételre megkívántató reparatióját oly praecautiok alatt, melyeknél fogva az azokra tenni szükséges költsége ne periclitálódjék.¹⁸

4. SEPSIÁRKOS

Vagyon egy háromszegesületű forma fundus a falu dereka tájékán magossocska helyen, melynek vicinussa egyfelől, úm. felyül Kőrispatak felől a parochiális fundus előtt ugyan Kőrispatak felé járó országuttya; alól a közönséges, Szent György felé lejáró út, harmadik felől a sokszor említett Kőrispatak felől való útból a falunak felső felibe bėjáró út. Mely mingyárt vicináltatott fundusnak magasabb részibe egy vár vagy kastély, napkeletre, északra, napnyugatra és délre fenn álló négy fedetler. bástyáival együtt, jó nagy magasságú kőfalakkal. A bástyákban belől látszik az ezelőtt sok esztendőekkel lött pogányok égetésének vestigiuma; a kőfalai is béboritatlanok lévén, imitt-amott a tetejéről kezdettenek lehullani a kövek. A belső ambitussa ezen várnak jó és elegendő tágas, füvet teremvén pedig, a pap és mester kaszálgattyák. Ezen kastélynak a délre álló ötödik bástyájára erigaltatva vagyon a torony, sendely megovadagult fedél alatt. Három grádicsokon mennek fel reá belől, fenn cserefából való mesterséges erőss kötéseken áll a szarvazatya, még hollyagokkal és in summitate egy báldokból készült gombbal s vitorlával együtt. Reperaltatott ezen torony circa annum 1746 és a fedelibe 1767. Vagyon benne két szép új és nagy harang, melyekről alább bővebben. Ezen toronynek napkelet felől való oldalán ilyen írás olvastatik: *Qui mare, qui terras fabricavit, et caeteras ora. Act. 4. 24. Quis sit? Salvator nos docet esse Patrem. Mat. 21. 25.* A délről való oldalán ilyen: *Corde humiles Dominus Cultores Nominis ejus. 1. Petr. 5. 5. respicit utque Potens auxiliat eis. Psal. 27. 1.*

A kastélynak közepiben a farával egyfelől napkeletre, másfelől napnyugatra, eleivel délre, hátullyával északra, szép veres cseréppel az ecclesia költségén nemrégiben szarvazásába újított s befedett templom, a körül ezen templomot tartó és ugyan veres cseréppel, nro. 7 kőlabakkal együtt, a cserepezésen délről kirakattatott az esztendőszám fejr és zöld cseréppel e szerint: 1778. A templom belől jó tágas, mindenütt fenyőfa deszkával pádimentumoztatott. Vagyon alatta pap- és prédikállószerék irányában egy kripta, melyet készítettvén titt. Benkő Rafaj úr,

maga és Horváth familia temetkezett ezelőtt belé, az ajtaja vagyon templom háta megett észak felé. A mennyezete ezen templomnak egészen kék, lazúr, zöld festékekkel, minden tábla megaranyozott, esztergán metszett gombokkal cifrázott, mely mennyezetnek circiter a közepén, a napkeletre álló templom ajtajával egyfelől, másfelől a katedrával szemben vagyon tábla helyett egy kereken a mennyezetnél alábacska csüggő koronaforma ékesség, mely körül ilyen írás vagyon festve: *Ao 1759. Mense Augusti. Indust<ria> et Sumpt<ibus> Spectabilis ac Magnific Domini Raphaelis Benkő: Hic diligit Gentem Nostram et Synagagam ejus aedificavit Nobis. Luc. 7. 5. Zelantisve Ecclesiae Unitariae Arkos <iensis>, In Domum Dei oblationibus hoc firmamentum extenditur. Memento mei Deus, et ne deleas miserationes meas. 2 Esdr. 13. 14.* Ezen templomnak észak felől való feliben, közepe tájatt, a kőfal oldalához foglalva egy kőből, alatt kereken párkányzott, felyebb szegeletekre formált prédikállószerék vagyon, feje, fekete és sárga festékekkel festett: effelett egy korona zöld festékekkel, melynek az alsó karimáján csengettyűformálag aranyfüsttel üttetett függöcské vadnak körül; a tetején egy fából csinált ezüstözött pelikánymadárnak képe, két fiai kétfelől mellette, melynek a külső kerületein vagyon ilyen írás: *2 Cor. 13. 13. Gratia Domini Nostri Jesu Christi et Charitas Dei, et communicatio Spiritus Sancti Sit cum omnibus vobis Amen,* és ezen prédikállószerékbe a papság székiből, melyen gyontáros, vassorkokon járó ajtó lévén, feljáró kögrádics. A prédikállószerék előtt szép tágas piacoska, ennek közepében Úrvacsorája alkalmatosságával kitétetni szokott asztal. Ezen felyül napkelet felé vadnak a férfiak ülőszékai, kétfelől úm. délről nro. 9, észak felől is nro. 9 classisokra szaggatva, jó fenyődeszkából, elegendő épségben. A dél felől való ajtón belől jobb kézre a méltóságos Horváth familia borított, kétszakaszos üllőszéke. A prédikállószeréken alol napnyugat felől az asszonyok két classisokra szakasztott borulószerékai vadnak, kétfelől nro. 30. Ezek felett, a fal mellett a templomnak észak felől való oldala mellett egy darabig és napnyugoti végében cserfa lábakon festékesen épült kettős chorus, egyikében lévén a pulpitus, holott az éneklő mesterek a tanuló gyermekekkel együtt szoktak ülni, mely kitáblázott a külső felin a mennyezethez hasonló kék lazúros festékekkel, és a prédikállószerék felé napkeletről vagyon ilyen írás: *Laudate Nomen Domini cum junioribus in Choro. Psal 148. 12. Renovat<us> sub Curat<oribus> N<co>b<i>li D<omi>no Josepho Gy. Pap et Agili Paulo Barabás.* Ezen Chorusban lévő pulpitoson pedig ez az írás vagyon ki téve: *Extructa in Symbolum Pietatis Sumpt<ibus> Blasii Györke Vargyasi 1693.*

Világosítták ezen templomot dél és napkelet felől való oldalán három-három táblájú ónban foglaltatott, ép és jó öt ablakai, észak felől egy négyszögü üvegtáblájú ablakocska, mely nevezetesen a prédikállószerékre szolgáltat világosságot, és azon túl, ugyan északról más, a felső tábláiban ónban foglalt ép, alsó részébe megromlott mester Chorussát és pulpitusát világosító üveglak. Vagyon a templomnak két ajtaja, egyik dél felől, bérlett, kétfelé nyíló, vízfolyásos módgyára megakasztott, zöld festékes, jó erős, négy vassorkokon járó, és hármás erős vaszárok rajta, melynek belső szemőidökin ilyen írás vagyon: *Non est hic aliud, Nisi Domus Dei, et Porta Caeli. Gen. 28. 17.* Ugyanezen ajtó bérlésének a tetején: *Intra in Gaudium D<omi>n<i> tui. Matt. 25. 21.* Ezen templomajtó előtt vagyon egy kőből rakott tornác, mennyezetes, veres cserép alatt. A másik templomajtó áll a templomnak napnyugot felől való végiben, diófa festékekkel bérlett, jó sorkokon, és ugyan jó erős vaszárral, amelyen belől bal kézre vagyon a chorusba feljáró grádics. Ezen ajtó előtt is vagyon egy kőtornác, veres cserépfedél alatt, melyet in Anno 1778 az ecclesia maga sumptussával épített; rakta pedig két ecclesia tagja, úm. Kús Miklós és Tegző Benedek. A dél felől való tornác előtt lenn a várban vagyon egy köoszlop,

hová az alamisnapézn szedésére a pixis vagy perselly szokott kitétetni. A torony alatt is vagyon egy ajtó duplás, melyben a várba szoktak bémenni, vaszár és retesz rajta, kívül előtte cserefa rostély.¹⁹

Az 1789. marcius 8. és következő napjain megtartott vizitáció a végzések 6. pontjában csak általánosságban rendeli a templom és kastély fogyatkozásainak megjavítását.

5. SZÉKELYDERZS

Vagyon egy fundus a falu Alszeg nevezetű helyének felső feliben, in vicinitibus északról és napkeletről az papság jószága, délről és napnyugotról a közönséges falu úttya, mely fundust körülvészen egy négyszegre építettett, némely részben cseréppel, több részében pedig sendellyel fedett ép, magos kastély, melyet négy szegeletin három-három szakaszokra, vagyis contignatiókra osztott és szakaszott cseréppel fedett négy erős bástyák erősitenek, lévén napkeletről a kastély kőfala folyásában egy a több bástyáknál magosabb, tseréppel fedett kőtorony, melyen a kastélyban bényülő ajtó vastag cserefa deszkájának eleje nyolc vaspántokkal erősítettett meg, lévén sorkai vaspántokon forgók, zárjai belőlről vasretesszel és keresztül az ajtón belől a kőfalban járó vastag fával bészárhatók. A torony alja boltozatos; az ezen toronyban sendelyfedél alatt lévő feljárást engedő grádics mintegy másfél ölnyileg küljel a torony oldalán vagyon. Vagyon észak felől is ezen a kastélyon más erős cserefa ajtó, melyet is keresztül hét vaspántok erősítvén, vassarkok tartanak, vasretessze lakattal zároltatik. Ezen ajtó belől jobb kézre vagyon a kastély gondviselőjének kőházacskája, melynek ajtaja vassorkú és fakilincsű, fában foglalt egy üvegablak által világosittatik; tüzelő kemencéje paraszt kájhából való; kereken belől fastömpökről, vagyis lábakról a kastély tetejére szarvazott sendelyes árnyék alján a dersi communitásban lakó emberek magok szabott rendek szerént tartják gabonás szuszékjokat, az ezeken felyül lévő gerendákon pedig ládájokat és egyéb féitöbb házi portékájokat. Észak felől való ajtón belől mingyárt a kastély gondviselője házacskája mellett sendelyfedél alatt csereboronából épült két gabonások is vagynak, melyek közül az egyik T. Demeter János ökegyelméé, mellette a másik tekintetes Sebessi uraké. Mind a két gabonások magok által építettettek, s birják az ecclesia engedelméből. A négy bástyákat is használja a dersi communitás, az maga költségeinek azok szakaszaiban való tételével.

A fundusnak közepén vagyon egy 19 kőlabakkal kívülről megerősített, egészen cseréppel fedett szép kőtemplom, melynek lévén két ajtai, egyik délről egy kűs cserépes kőtoronác alatt nyit utat a templomban. Ez diófestékes, vassorkú és vaszárú, a más napnyugotról ugyan cseréppel fedett kűs kőtoronác alatt kétfelé nyíló festékes ajtón enged bémentelt, melyen kívül ezen esztendőszám vagyon: Ao 1781. Belső felén pedig ezen írás olvastatik: *Parocho Loci Martino Kováts: Rectore Scholae Francisco Imre: Curatore Ecclesiae Laurentio Veress: Artifice Januae Andreae Elekes*. Ezen ajtó is vassorkokon forgó; bészárását belől reteszben járó vas tartya. Hat ablakai ónban rakott üvegek által világositanak. Padimentuma ezen templomnak jobb részint deszkás; két ülöszékei, ti. a papságé egyik úgy általellenben, a másik a nobilitásé, mindenik a templom kőfala mellett hajtottak, a többiek mind a férfiaké és asszonyoké borulók. A templom piacán a papság széke előtt lévő kerek asztal mellett vagyon egy gombos, zöld festékű pulpitus. A prédikállósзык a templom nagyobb részét a kissebbel egybenfoglaló arcus eleiben észak felől va-

gyon kőből építve, mely felett lévő festékes gombos koronának, vagyis velumnak külső karélyán ilyen írás olvastatik: *Isai: 58 w. 1. Kiáltts tellyes torokkal mint a trombita, meg ne szünnyél, emeld fel a te szódot. 1 Tim. 2 w. 5. Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Jépus Kristus.* Belől az alján ezen írás: *Psal. 40. w. 7. 8. 9. 10. Áldozatot és ajándékot nem kívánok akkor mondék: Imhol vagyok én, hogy cselekedgyem a te akaratodat. Hirdetem a te Igazságodat a Nagy Gyülekezetben, ime az én ajándékimat meg nem tiltom.* Barta Mihály és Dénes Jutka csináltatták Ao. 1759. Oklándi Elekes András csinálta. A napkelet felől való végiben a templom oldalán egy rá mában függő írott virágos kártyán felül ilyen írás olvastatik: *I. Tim. 2. w. 5. Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Jépus Kristus.* Dél felől való ajtó felett pedig ezen esztendőszám: *Anno 1775.* — A napnyugot felől való végiben két kőlábkra építette vagyon egy tágas kőkar, melynek oldalán ezen írárok vagynak: *Keresetek először az Istennek országát és annak igazságát, annak utánna mind azok étel, ital, ruházat hozzáadtnak tü Néktek. Matt. 6. w. 33.* Alább is mingyárt ilyen írás: *Renovatum Ao. 1726, existentibus Ministris Ecclesiasticis Pastore Thoma H. <omorod> Szent Mártoni; Rectore Scholae Alexandro Gejzanovio, Curatore Georghio István, Aedilibus Stephano Dési, Georgio Pál et Johanne Menyhárt.* Ezen bolthajtásos kőkarból egy vassorkú, vasreteszés záros ajtón nyitattik kerülő kőgrádicson bolthajtás alatt feimenő út a templom híjjára.

Ezen leírt templom mindenütt belől párkányos, boltozatos, kívül a templom két végeinek tetején két új pléhsillagos gombok vagynak, úgy a torony tetején is egy vitorlás pléhgomb. Vagyon ezen kastélyban a dél felől való szegeletbástyán belől egy bő és jó vizű, kőből rakott mély kút is.²⁰

A vizitációnak a kastélyra vonatkozó határozata:

A templomnak és kastélynak bátorságban lehető helyheztesésére elkerülhetetlenül szükségesnek találta a visitatio, hogy a fából épült conservatoriumok helyett kőből vagy téglából valók állittassanak, cserépfedéllel és azok is nem a templomhoz közel, mint vagynak a sub nro 3-tio megnevezettek, hanem inkább a kastély falai mellé; azért is ezt meghatározza.²¹

JEGYZETEK

Megjelent: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából c. folyóiratban.* (A továbbiakban: *Dolg.*)

¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása.* 1868—1873. (A továbbiakban: Orbán).

² Pastainer Gyula két csoportra osztja a templomerőségeket. Ahol maga a templom volt megerősítve, azt templomerődnek, ahol pedig az erődítmény zömét a templom körül épült bástyás védőművek alkották, azokat templomkastélyoknak nevezi. (*Építészeti emlékek a magyar királyság megalakulása óta.* Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen, XX. Bp. 1901. 65—76.).

Halaváts Gyula (*Dolg.* 1915. 139. 1. jegyzet) azon a címen kifogásolja a templomkastély elnevezést, hogy az szerinte szószerinti fordítása a német Kirchenkastellnek. Meggyőződésünk szerint Halaváts Gyula téved. Ez a szó összetett főnév. Mindkét tagját külön a latinból (*templum* és *castellum*) és nem a németből tettük át. Az értelmező összetétel pedig nyelvünk törvényei szerint alakult. A kastélyon

pedig csak a mai nyelvhasználat, az sem általánosan, ért nagyobb szabású vidéki nemesi lakóházat. A templomkastélyon éppen a szóösszetétel fogalomszűkítő és magyarázó természeténél fogva senki sem fogja az előbbit érteni. Az elnevezés tehát magyarosság és érthetőség szempontjából nyugodtan használható.

³ E tekintetben érdekes bizonyíték a székely faluk 1567-ből való 25 dénáros adóösszeírása. (Székely Oklevéltár. I—VIII. Kolozsvár, 1872—1898, 1934. II. 218—223. — A továbbiakban SzOkl.)

⁴ Erdélyi Történelmi Adatok. (Mikó Imre kiad.) I—IV. Kolozsvár, 1855—1862, I. 71, 75—77.

⁵ A jegyzőkönyvnek I—180. és 415—822. lapszámmal jelölt iveri egy vaskos kötetben a 189—414. lapok, a háromszéki rész pedig fűzve az Unitárius Egyház levéltárában állanak.

⁶ A bölöni, homoródszentmártoni és sepsiárkosi templom helyett új épült.

⁷ Orbán, III. 21—23.

⁸ SzOkl. VI. 134—138. — Orbán Balázs ezt a levelet nem helyesen fordítja (Orbán, I. 162.).

⁹ A templomkastélyt lebontották, helyette 1888—1889 között új épült. Képét Orbán Balázs közli.

¹⁰ Liber Generalis visitationis... 190—202.

¹¹ Orbán, III. 14.

¹² Orbán, III. 48—29.

¹³ Orbán, I. 181.

¹⁴ Sándor Gergely székelyderzsi unitárius papnak a székelyderzsi unitárius egyházközségről 1910-ben írott kézirat monográfiája 39. lapján. E kézirat az Unitárius Egyház levéltárában található.

¹⁵ Az 1789-i püspöki vizsgálati jegyzőkönyv 248—252. lapján.

¹⁶ Uo. 545—546.

¹⁷ Uo. 384—385.

¹⁸ Uo. 382—383.

¹⁹ Uo. 331—334.

²⁰ Uo. 623—625.

²¹ Uo. 636.

A szerkesztő megjegyzései. A szövegen a szerző stiláris javításokat végzett. A tárgyalt műemlékekre vonatkozó általános irodalom: *A magyarországi művészet története*. (Szerk. Főlep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna) I. Bp. 1970. 171—172. — Anghel, Gheorghe: *Cetăți medievale din Transilvania*. București, 1972. — Bíró József: *Erdély művészete*. 50—52. — Entz Géza: *Székely templomerdők*. Szépművészet 1944. 4. sz. — Gerő László: *Magyarországi várépítészet*. Bp. 1955 és 1976. — Ionescu, Grigore: *Istoria arhitecturii în România*. I., II. București, 1963—1965, I. 188—197, 314—332. — Opreșcu, Gheorghe: *Bisericile cetăți ale sașilor în Ardeal*. București, 1956. — Sigerus, Emil: *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*. Hermannstadt, 1923. — Vătășianu, Virgil: *Istoria artei feudale în Țările Române*. I. București, 1959. 570—608. — (A továbbiakban: Vătășianu). — Valescu, Oliver: *Cetăți fărâncăști din Transilvania*. București, 1964. — A felsorolt szakmunkákban gazdag irodalmat is talál az érdeklődő.

A nagyajtai freskókra: Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 180. irodalommal. (Továbbiakban: Radocsay).

A székelyderzsi freskókra: Radocsay, 216—217., irodalommal. Lásd még: Drăguț, Vasile: *Despre picturile murale ale bisericii fortificate din Homorod*. Studii și Cercetări de Istoria Artei (folyóirat), 1964. I. 102—103. — Uő. *Considerații asupra iconografiei picturilor murale gotice din Transilvania*. Buletinul monumentelor Istorice (folyóirat) 1970. 3. sz., 24. — Uő: *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania*. Pagini de veche artă românească, II. București, 1972. 42, 57. — Uő: *Legenda „eroului de frontieră” în pictura medievală din Transilvania*. Revista Muzeelor și monumentelor. Seria Monumente istorice 1974, 2. sz. 37—38. — Vătășianu, 604—605, 425—426, 551.

GÁL KELEMEN — AZ IGAZGATÓ

Született Szentgericén, 1869. december 27-én, meghalt Tatabányán 1945. február 10-én. Pedagógiai, filozófiai és történeti szakíró. Iskoláit Székelykeresztúron és Kolozsvárt végezte az unitárius kollégiumban; 1887-ben beiratkozott a kolozsvári egyetemre, ahol 1892-ben német nyelvészeti és filozófiai oklevelet szerzett, 1895-ben pedig filozófiai doktórátust tett. 1891-től óraadó, 1893-tól rendes tanára a kolozsvári unitárius főgimnáziumnak, 1900-tól igazgatója 1925-ben történt lemondásáig. Mint tanár 1931-ben vonult nyugalomba. Felesége Fekete Ilona, Kuncz Aladár sógornője. Tíz gyermekük volt. Nagybátyja Jakab Elek történétíró, akiről könyvet írt. Széleskörű pedagógusi és szakirodalmi munkásságot fejtett ki, szerkesztette a Magyar Kisebbség tanügyi rovatát és szerkesztője volt a Keresztény Magvetőnek 1910—1918-ig, azután is állandó munkatársa. Tanári és igazgatói működése mellett tanulmányok egész sorát jelentette meg Brassai Sámuelről (*Brassai mint philosophus*. Kolozsvár, 1899; *Brassai Sámuel*. Kolozsvár, 1926; *Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen*. Kolozsvár, 1927.). *Újabb irányzatok a pedagógiában* című tanulmánya Kolozsvárt és Sárospatakon jelent meg 1912-ben. Nyugalomba vonulása után írta három legjelentősebb és legterjedelmesebb munkáját: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568—1900)*, I—II. köt. Kolozsvár, 1935; *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora*. Kolozsvár, 1936; *Jakab Elek élet- és jellemrajza*. Kolozsvár, 1938; Filozófiai műveltségét a német idealizmus bölcséletéből merítette. Közéleti tércen is jelentős szerepet töltött be és szaktekintély volt nevelési kérdésekben.

*
* *
*

Ennyit tartalmaz a készülő *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első igazgatómról, aki számomra azóta is az igazgató maradt, vagyis Gál Kelemenről. Akiket azonban foglalkozásuk és tanulmányaik ahhoz az épülethez kötnek, amelynek első gazdája ő volt, azok jó, ha közelebbről is megismerik. A lexikon címszaván kívül megpróbáltam kedvelt igazgatóm alakját regényesen is megrajzolni. *A bércre esett fa* utószavában ez olvasható: „Gál Kelemen is belefoglaltam a regénybe. Ami Molnos Dávidban jó, az reá emlékeztet.“ Molnos Dávid is iskolaigazgató volt 1812 és 1832 között, de még a régi épületben. Akkor folytatta ott középiskolai tanulmányait Bölöni Farkas Sándor. Ha azonban a lexikon címszava túlságosan száraz és adatszerű, akkor viszont a más személybe átültetett tulajdonságok csak áttétesen tükrözik a prototípus jellemét. Maradt még mondanivalóm róla.

Először is az, hogy milyen volt külsőleg? Zömök. Ezen nemcsak alacsony, hanem izmos, vállban és derékban jól megtermett, tömzsi ember értendő. Ilyennek jellemzi Orbán Balázs a marosszéki székelyeket, a Szentgericéről írva még hozzát teszi, hogy népe kiválóan becsületes és

józan életű. A szentgericei születésű igazgató is erős testalkatával ellen-
tétben csendes és halkszavú ember volt, kimért léptekkel járt a folyó-
sókön, kabátját télen csak panyókára vetve. Mindig sötét ruhát, kemény
gallért viselt, kopaszodó fejéről nyáron sem maradt el a kalap. Meg-
megállt és benézett az osztályokba; amerre járt, egyszerre csend lett
körülötte. Látogatásai olyan rendszeres időközökben zajlottak le a leg-
felső emeleten elhelyezett internátusban és az alagsori konviktusban,
hogy utána lehetett volna igazítani — mint Kantról mondták Königs-
bergben — a toronyórát.

Akkor a húszas évek kezdetén, még mindennap volt latin óra, s a
görög és a görög-pótló között is választania kellett a diákságnak. A mi-
tológiával vetített képes előadásokon ismerkedtünk meg az amfiteátrum-
szerű, már akkor recsegő padozatú díszteremben. Akkor rögződött meg
bennem a mennyboltot vállain tartó Atlasz szoborképe. Később úgy gon-
doltam gyermeki fantáziámmal, hogy minden földi intézménynek van egy
Atlasza az ideák világában, a mi iskolánk pedig Gál Kelemen széles vál-
lain nyugszik. Mert negyedszázad leforgása alatt, amíg igazgató volt —
nála azóta sem volt senki tovább — teljesen azonosult a kollégiummal,
viselte annak minden gondját-baját háborúban és békében. Igazgatóság-
ának utolsó éveiben voltam diákja, s amikor 1925-ben lemondott, az
úgy hatott, mintha egy időre bezárták volna az iskolát.

Igazgatói pályafutásának első évében — az egybeesett a huszadik
század első évével, — kezdte meg működését mai otthonában a kollé-
gium, s amint később fő művében, a kollégium történetében olvasható:
„e sorok írója a negyedik kollégium építésénél, belső rendje, szervei lé-
tesítésénél és általában a kollégium működésének megindításánál, veze-
tésénél és irányításánál állásánál fogva *tényező* volt.“ A következő év-
ben ő fogadta Jókait, amikor a Mátyás-szobor leleplezése után ellátoga-
tott ide, és a díszteremben rendezett ülésen fel is szólalt. S igazgatósága
utolsó évében bocsátotta érettségire azt az osztályt, amelynek Szabédi
László első eminense volt. Erről a negyedszázadról azonban, amelynek
cezúrája az első világháború, sohasem volt hajlandó írni. „Valami belső
erkölcsi összeférhetlenséget érzek — úgymond — e feladattal szemben.
Ezt írják és ítélik meg mások.“ Könyvét 1900-ban zárta, azóta sem akadt
történetírója az iskolának. Azt a negyedszázadot, amelyben ő — szeré-
nyen szólva — „tényező volt“, senki más hozzá hasonlóan nem is tudja
már megírni.

Lemondása után még hat évig tanított, nekünk német nyelvet és
filozófiát. Tanulmányai, a kiegyezés korában szerzett műveltsége a né-
met liberális eszmeáramlatokhoz fűzte őt. Tisztelettel ejtette ki Goethe
nevét, szeretett idézni tőle; mély átéléssel magyarázta Lessing parabolá-
ját a három gyűrűről, a lelkiismereti szabadság neki is életelve volt:
lendületbe jött, amikor Schiller *Orleans-i szűzéből* Johanna búcsúját for-
ditotta. A klasszikusoknál megállt. Sőt Heinéből is csak a *Loreley dalát*
értékelte. A nyelvtanítás nála nem azt a célt szolgálta, hogy megtanul-
junk világnyelven csevegni, hanem, hogy közvetlen kapcsolatba kerül-
jünk a világirodalommal, annak is a legmagasabb csúcsaival. Irodalmi
előadásaiiban volt valami a német professzorok nehézkességéből. Egy
tanártársa külön cikkben gyomlálta ki stílusából a germanizmusokat. Ő
csak mosolygott. Semmi sem állott távolabb tőle, mint a franciás könyv-

nyedség az irodalom tanításában. Mindennek alaposan nekigyürkőzött és mindent komolyan vett.

Mégis, azt hiszem, a pedagógia és a filozófia állott hozzá a legközelebb. Pedagógiát a főgimnáziumban nem tanítottak, nevelési elveit csak a gyakorlatból tudom megítélni. Szerette az ifjúságot. „Egy hosszú életem át — írja más helyen — akár a kollégiumban voltam, akár otthon, családi körömben akartam »pihenni«, mindig egy csomó gyermek és ifjú vett körül. Úgy megszoktam és megszerettem ezt a környezetet, hogy magamra csendben már csak íróasztalomnál érzem jól magamat.“ Igazi *pater familias* volt, komoly, tekintélytartó — családban, iskolában egyaránt. Nevelési elvei szilárd erkölcsi alapokon nyugodtak. Logikát és lélektant tanultam tőle, de magyarázatai gyakran az erkölcsstan kérdéseibe torkolltak. Legszívesebben Kant etikáját fejtegette, annak alapelve a kötelesség; a kötelességteljesítést ő is kategorikus imperativusznak tekintette. A cselekvés normájának azt tartotta, hogy az az egyetemes törvény rangjára legyen emelhető. S ezt azzal a példával világította meg, hogy a lopás nem lehet norma, nem lehet erkölcsös, mert ha az volna, mindenkinek kötelessége volna lopni. Márpedig ez önellentmondás, mert feltételezi egyrészt a tulajdon megszerzésének akaratát, másrészt a megtartás lehetetlenségét. S amikor már kifárasztotta fiatal agyunkat az ilyen szellemi tornákkal, óra végén elmondta kedvenc Kant idézetét: „Két dolog tölti el lelkemet mindig új és növekvő csodálattal és tisztelettel, minél gyakrabban és tartósabban gondolkozom fölöttük: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem.“ Aztán amikor megszólalt a szünetet jelző kisharang, levette szemüvegét, hóna alá fogta a katalógust és csendesen kivonult az osztályból. Néma felállással tisztelegtünk neki.

Tanügyi eszménye Brassai Sámuel volt, őt még személyesen ismerte, számos tanulmányt írt róla. Brassai tizennégy éven át volt iskolánk tanára, Gál Kelemen negyven évig. Megfogadta mestere tanácsát: „ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbb becsülném.“ Követte őt abban, hogy közvetlen, baráti kapcsolatot igyekezett teremteni az ifjúsággal, átvette Brassai módszerét (keveset, jól és lassan), továbbfejlesztette logikáját (első az ítélet, azután jön a fogalom), folytatta nyelvművelő tevékenységét. Hiányolta Brassaiában azt, hogy nincs teremtő fantáziája, „észgépe“ mindent feldolgoz, de keveset teremt újra, írásai lendületét a hideg logika lefékezi, szerkezetük egyenetlen, hol polemizál, hol anekdotákat mesél. Ómaga igyekezett tanulmányainak vasszerkezetével, egyenletes, lassú folyásával, átgondoltságával, csiszoltságával túltenni mesterén. Gál Kelemen nem volt polihisztor típus, a szellemtudományok egy csoportjában mélyült el, s némileg sajnálta is Brassait, amikor így nyilatkozott: „mire vihette volna ez a természetellenesen nagy koponya, ha energiáját egyetlen tudományágra összpontosítja!“ Mikor hasonlítani kellett valakihez Brassait, egy ókori és egy újkori névre hivatkozott: a Szokrateszére és az Apáczai Csere Jánoséra. Mindketten egy gazdag élet minden szellemi kincsét a legnemesebb önzetlenséggel szórták szét. Különben Gál Kelemen is ezt tette.

Társadalmi nézetei konzervatívek voltak, a fontolva haladás elvét tanulta meg iskolájában, ezt alkalmazta hivatali pályáján is. De érdekelte őt a diákok sok apró-cseprő magánügye: zömmel falusi fiúk és városi kispolgárok gyermekei voltak. Az asszimiláns nagypolgárság fiait legfeljebb az unitáriusok közismert szabadelvűsége vonzotta ide, arisztok-

rata ritka volt az iskolában, mint a fehér holló. Ő a szegény, ösztöndíjas tanulókat karolta fel, mert — úgymond — „a szegény embernek az életen becsülettel és közhasznót hajtó módon való átvergődése mindig nehéz feladat volt...“ Demokratizmus és szociális érzék jellemezte igazgatói, tanári működését egyaránt, és törvénytisztelet. A szabályzatoknak, még ha nem is értett egyet mindenben velük, nem volt szigorúbb öre, mint ő. Tanári karában voltak kuruckodók, mint Pálfi Márton, jóviálisak, mint Márkos Albert, tudományos ambíciótól áthatottak, mint Borbély István, nemzetközi hírű tudósok, mint Gelei József. Egyszer Kelemen Lajos történelem órán elvitte osztályát városnézésre. Gál Kelemen számonkérte tőle, mert az előadások helye az osztályterem. „Kollégám mért tért el ettől?“ „Mert nem tudtam Mátyás király szobrát bevinni a terembe“ — volt a felelet.

Az igazi nevelő öröme az, ha tanítványai túlhaladják. Gál Kelemenben megvolt a tisztelet mások nézete iránt, még az ellenvéleményt is értékelni tudta, ha az megfelelő formában és szinten jutott kifejezésre. Mikor 1932-ben megjelent *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című első könyvem, érettségi után négy évvel, s bizonyos oldalról kemény támadásnak voltam kitéve azért, mert osztályharcról és a románsággal való együttműködésről írtam, volt igazgatóm így írt róla: „Azok a megállapítások és következtetések, melyeket fejtegetései során [Mikó] levon, egyik-másik olvasóban kelthetnek kétkedést, de elfogulatlan tárgyilagossággal keresi az igazat s magyarnak, románnak egyaránt kiadja a magáét.“ Majd mea culpa zúg, hogy az öregek mennyire nem ismerik szülőföldjük szociográfiai viszonyait, s a fiatal nemzedéknek kell rámutatni, merre keresendő a jövő útja. Ő akkor hatvannégy éves volt, én huszonegy. Ha nézetei és írásai közül sokat túlhaladott az idő, az az egy mindig időszerű marad, ahogy tanítványai útját, még ha az övétől el is tért, egyengette, szemét le nem vette róluk.

Régi iskolámban járva a harangszó vagy egy tűnő árnyék a folyosón most is felidézi bennem emlékémet.

GELLERD IMRE

ISTENORSZÁGA

Lk 17, 21

Ha azt kérdeznék, miről tanított legtöbbit Jézus, mi tanításainak központi gondolata, akkor gondolkodás nélkül válaszolnám: Istenországa. Az evangéliumok bizonyosága szerint tanításának több mint fele Istenországgával foglalkozik. Ez mutatja, hogy Jézus milyen nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy követői helyes fogalmat nyerjenek Istenországról.

Mi az Istenországa? Hogyan valósul meg? Ez az ország nem szemmel láthatóan jön el, tehát nem lehet látni. Nem föld, nem város, nem olyan, mint a többi földi ország. Valami olyan, ami van és mégsem lehet látni: érzékfeletti. Nem mondhatjuk, hogy ime itt, vagy ott van. Nincs térhez kötve: térfeletti. Mi az, ami érzékfeletti és térfeletti? A lélek, a szellem. Istenországa lelki ország, lelki állapot.

Fogalmaink kétfélék: tapasztalható vagy tényfogalmak és értékfogalmak. Amikor azt mondom, hogy „kő” vagy „virág”, akkor ezzel egy tapasztalati valóságot jelölök meg, amit látni, tapintani, egyszóval érzékelni lehet. De amikor azt mondom, hogy „jó” vagy „igaz”, akkor nem egy kézzelfogható tárgyat jelölök meg, hanem egy tulajdonságot, minőséget, értéket. Istenországa tehát értékfogalom és nem tapasztalati fogalom. Nem egy látható, vagy a térben megjelenő és érzékelhető valóságot fejez ki, hanem egy tulajdonságot; minőségi állapotát az igaznak, a jónak, a szépnek, a tökéletesnek. Amikor a világban minden jó, igaz és szép, tökéletes lesz, akkor itt van az Istenországa. Ezek az értékek Istentől származnak. Tehát lényegében az Istennel való gyarapodás, gazdagodás, ezért nevezik Istenországnak. Ezek a tulajdonságok, értékek lelkiek. Ezért Istenországa bennünk van: az értékek térhódítása, honfoglalása bennünk, életünkben. Következményük az igazi boldogság.

Egy lelkész az Istenországról prédikált. Egyik hive a templomból kijövet kifogásolta, hogy nem közölte, hol található ez az ország. Most megmondom, felelte a lelkész. A falu végén van egy elhagyatott öregasszony. Menjen el, vigyen neki tűzifát, küldjön élelmet, s akkor ott megtalálja az Istenországot! Az Istenországa az ember jobbik énjében van, s amikor jót cselekszik, akkor láthatóvá teszi.

Isten vágyat oltott belénk, hogy szüntelenül tökéletesedjünk, egész emberek legyünk, Istenországa akkor jön el, amikor ez a vágy és cél teljesül. Elnézzük saját magunkat. Megállapíthatjuk, hogy gyarlók vagyunk, de elképzeljük magunkat, mint jó és tökéletes lényeket. Két ember áll előttünk, az egyik a valóságos, a gyarló és egy másik, az eszményi, a tökéletes. Az utóbbit magunkban hordozzuk, bennünk van.

Két világban élünk: a valóság, a van világában, és az eszmények, a kell világában. Az első a tökéletlen, a második a tökéletes. Az egyik a rút, a másik a szép. Az egyik a sötétség, a másik a világosság. Az előbbi a szenvedés, a másik a boldogság világa. Istenországa az eszményiség világa, benne minden eszményi fokon áll, tökéletes.

Hindú legenda szerint egy gyarló ember lopni megy. Az égen megjelenik egy tükör és benne meglátja magát. Ott — a tükörben — szépnek, igaznak, becsületesnek, tisztának és jónak látszik. Önmagának ez az égi mása hívja: jöjj hozzám, olvadj össze velem, légy egy énvelem! Én is te vagyok, de olyan, amilyennek Isten óhajt látni, amilyen te is szeretnél lenni. Jöjj! Tüzes vágy keríti hatalmába az embert. Nyújtja kezét, fáradozik, hegyre hág, de hiába. Másnap elmegy egy bölcs tanítóhoz: Uram, én láttam eszményi, égi önmagamam. Szeretném elérni, szeretnék vele eggyé olvadni. Magasan van. Mit tegyek? — Fiam, mondja a bölcs, az a magasság benned van. Lelki magasság az. Sok-sok lépcső vezet hozzá, mint pl. ne ölj, ne lopj, ne hazudj, ne paráználkodj, tégy jót embertársaiddal, szeress. — A hindu megfogadja a tanácsot, elindult a magasba vezető lépcsőkön, hogy egybeolvadjon eszményi énjével. Mi ezt így mondjuk: megvalósította Istenországot önmagában.

Az Istenországaról beszélgetve egyik hívünk azt kérdezte: melyik a helyes kifejezés: „eljön“ vagy „megvalósul“ az Istenországa? Feltétlenül a „megvalósul“. Az „eljön“ ugyanis két fogalmi jegyet tartalmaz: azt, hogy rajtunk kívül van, és azt, hogy készen van, csak el kell jönnie. Mindkettő téves, mert Istenországa nem rajtunk kívül, hanem bennünk van, és nem úgy „jön el“ készen, hanem belőlünk nő ki. Ezért jobb ez a kifejezés: „megvalósul“, Jézus ugyan használta az „eljön“ kifejezést, de értelme az volt, hogy „megvalósul“.

Ez a megvalósulás két tényezőn múlik: Istenen és az emberen. Isten, az Istenországa ura, az ember annak munkása. Az eszményiséget, amelyet az Istenországa jelent, az ember egyedül nem tudja megvalósítani. Szüksége van hozzá Istenre. Viszont Isten nem egyedül dolgozik: igényel minket. Munkatársai vagyunk. Közelíts Istenhez és Ő is közelít feléd! Mi a valóságból emelkedünk; a találkozás: Istenországa, gyarapodás Istennel. Felvetődhet a kérdés: ki legyen a „kezdő“? Az ember, neki van szüksége rá.

Istenországa tibennetek van. Nem a fellegeken túl tehát. Közlebb van, mint hittük volna. „Útlevel“ kell. A befogadó ország vizuma rajta kell legyen az útlevelünkön. Az Istenországa esetében ez a vizum az erkölcsi jellem és a jócselekedet. Így is mondhatjuk: Istenországa útlevel a mi hit- és életfelfogásunk, s rajta a vizum: az emberség. Ámen.

ÉSZ ÉS SZÍV

1Kir 3, 9

Népmesékben sokszor hallottuk, olvastuk, hogy a főszereplőt hőstetteiért megjutalmazzák. Azt mondják neki: kívánj, amit akarsz, megkapod! S kívánt a hős

aranypalotát, szekérnyi kincset, táltos paripát, Tündér Ilonát vagy kiráyleányt feleségül.

A mesékhez hasonló történet Salamon királlyal is, Gibeon városában, álmában.

Kérhetett volna óriás birodalmat: Indiától a Földközi tengerig, Egyiptomtól az Ararátig, de ő nem kért. Kérhetett volna hosszú életet, matuzsálemi kort, de nem azt kért. Kérhetett volna gazdag termést, kies búzamezőket, illatos narancs-ligeteket, égig érő ciprusfákat, de nem kért azt sem. Kérhetett volna kincset, aranyat, ezüstöt, gyémántot, drágagyöngyöket, de nem azt kért... Érdekes kérése volt Salamonnak: értelmes szívet kért! Figyelemre méltó sajátossága van e kérésnek. Lát-szólag egy kérése volt Salamonnak, egyet kért: szívet. De valójában mégis kettőt: értelmet és szívet!

A szív a tárgy, az értelem a jelző. Ez azt jelenti, hogy bár mind a kettő lényeges, fontos, a hangsúly mégis a szíven van. Nem azt mondta: szíves értelmet adj, hanem ezt: értelmes szívet. Első helyen a szív van tehát. Nem véletlen műve ez a megfogalmazás. Az a tudatos és célzatos bölcsesség rejlik benne, hogy az emberben legfőbb a szív. Az embernek előbb érző szíve legyen s csak azután értelem.

Salamon király lelki, szellemi javat kér, nem anyagit. Képességet, adottságot, nem kész tényeket. Egy mesében a bölcs apa megkérdi fiától: mit adjak? Földet vagy búzát? Földet, ami termi a búzát! Vizet vagy forrást? Forrást, ami ontja a vizet! Hírnevet, dicsőséget, vagy tudást? Tudást, amivel megszerezhetem a hírnevet! Boldogságot vagy képességeket? Képességeket ahhoz, hogy boldog lehessenek!

Salamon király sem kész dolgokat kért — országot, kincseket, hírnevet —, hanem olyan képességeket, amelyekkel mindezt meg tudja szerezni, mint ahogyan meg is szerezte. Ezért a Salamon kérése örökérvényű. Benne a szentírás olyan példát mutat fel, amely minden idők emberére érvényes. Példát állít arra, hogy mit kérjünk Istentől. Sohasem vágyaink kész tényeit, hanem képességeket és adottságokat, hogy vágyaink tárgyait mi magunk valósíthassuk meg.

Valaki így imádkozik: Istenem, rendelj nekem sok pénzt. Nem helyes. Így kell imádkozni: Istenem, adj erőt, egészséget, értelmet és szívet, hogy dolgozhas-sam és pénzt kereshessek.

Van, aki így imádkozik: add, hogy gyermekeim boldogok legyenek. Nem helyes. Így kell kérni: Istenem, adj értelmet és emberséges, meleg szívet, hogy kialakíthassam számukra a boldog életet.

Van, aki így imádkozik: Istenem, gondjaim, bajaim, nehéz ügyeim vannak, add, hogy megoldódjanak. Ez sem helyes. Így kell: Istenem, adj értelmet, érző szívet, munkabírást, hogy én harcolhassam ki ügyem megoldását.

Salamon összeköti — mint minden megvalósítás feltételét — az értelmet és a szívet; együttes fontosságukat hangsúlyozza. A kettőt nem szabad elválasztani egymástól. Nem is lehet büntetlenül. Gyakran meg lehet figyelni, észre lehet venni, hogy van olyan ember, akinél az egyik van túlsúlyban a másik képességgel szemben. Az „észembernél“ az értelem az uralkodó. Vakító fényével világít, de nincs benne semmi melegség. A „szív-ember“ éppen az ellenkezője: a szív uralkodik, melege átható, de csak szíve érzései után megy, hiányzik belőle az okos értelem. Egyik sem jó. Bár nincs tiszta „ész-ember“, sem tiszta „szív-ember“, vigyáz-nunk kell a helyes arányra mindig.

Kérjünk a jó Istentől értelmes szívet, hogy tudjunk különbséget tenni a jó és rossz között, és hűséggel szolgálhassuk embertársainkat. Ámen.

Az Újszövetséget Jézus halála után görög nyelven írták az apostolok és evangélisták. A görög szövegben, a Mt 6, 24 versében nem éppen az áll, hogy „ne aggodalmaskodjatok”. Ott egy olyan görög szó olvasható, melynek pontos jelentése: *ne aggodalmaskodjatok szerfelett, túlságosan*. Eszerint Jézus nem arra int, hogy egyáltalán ne aggodalmaskodjunk soha semmiért, hanem arra, hogy ne szerfelett, ne túlságosan.

Jézus tanításainak egyik bölcseleti alapelve a középút. Soha ne járjatok az életút egyik vagy másik szélén, lehetőleg középen járjatok. Őrizkedjete a szélsőségektől!

— Nem helyes mindent csak a császárnak adni, de úgy sem helyes, ha mindent csak Istennek adunk. Járjatok a józan középúton: „Adjátok meg azért ami a esászáré, a császárnak, és ami az Istené, az Istennek.”

— Nem helyes kizárólag csak az anyagi gondokkal törődni, de az sem helyes, amikor teljesen elhanyagoljuk anyagi gondjainkat és csak a lelkiekkel foglalkozunk. Anyag és lélek között, a középúton kell járni.

— Nem helyes kizárólag csak önmagunknak élni, de az sem helyes, ha kizárólag a közösségi élettel törődünk és nem fordítunk gondot egyéni életünkre. Egyéni és közösségi életvitelünk között meg kell teremteni a helyes összhangot, meg kell találnunk a középutat.

— Nem helyes gondjaink miatt éjjel-nappal búslakodni, de a másik szélsőség sem helyes: az amikor gondjaink, dolgaink felett felelőtlen könnyelműséggel térünk napirendre, nem törődünk azokkal. A könnyelmű gondtalanság és az önemésztő, önmarcangoló aggodalmaskodás szélsőségei között járunk a középúton.

Vajon Jézus így élt, életének példája ezt tükrözi? Amikor Jeruzsálemben bevontult, dicsősége csúcspontján volt: virágosz, pálmaágak, hozsánnázás, uralkodóknak kijáró dicsőség. Minden oka meg lett volna arra, hogy gondtalanul, könnyelműen vegyen mindent. Ő azonban nem ezt teszi. Akkor éjjel kimegy az Olajfák hegyére, imádkozik s Jeruzsálem szomorú jövőjén elmélkedik. És fordítva, amikor összeesküdt ellene a hatalom, ácsolták már a keresztfát, az árulás díja ki volt fizetve, s biztos volt a halál, minden oka meg lett volna sírni, tépelődni, kétségbeesni. Nem ezt tette. A jó Isten akaratába való belenyugás töltötte be lelkét. „Atyám! ha lehetséges, müljék el tőlem e pohár; mindazáltal ne úgy legyen, amint én akarom, hanem amint te”. Jézus is aggodalmaskodott, de nem szerfelett. Ő is örvendezett, de nem könnyelmű, gondtalan örömmel. A tépelődés és gondtalanság között a középúton haladt. Jézus életművészete abban állott, hogy minden örömhöz vegyített egy szemernyi bánatot, és minden bánathoz vegyített egy kis örömet. Így a bánat soha nem volt egészen kilátástalan aggodalmaskodásra okot adó ború, és az öröm nem vált soha a gondtalanság forrásává. A középút, a helyes arány, annyi mint lelki egyensúly!

A televízió készüléken van két csavar. Az egyik a fényt, a másik a sötétséget adagolja. Ha csak az egyiket csavarom el: vakító fényű, éles lesz a kép. Ha csak a másikat, akkor sötét. Fény és árnyék helyes kombinációja a kép. Hogy tiszta képet kapjunk, arányosan kell adagolnunk a fényt s az árnyékot. Ez a szabályozó készüléke a léleknek is megvan. Adagolhatunk vele kellő mértékben fényt és árnyékot is. Hitünk az a lelki csavar, amely helyes arányban adagolja, keveri a fényt és árnyékot, az örömet és bánatot, az aggodalmaskodást és a gondtalanságot. Jézus tanításai nem elméleti kitalálások, hanem az életből fakadnak s az élet-

hez térnek vissza. Az élet kettős arculata állott előtte mindig: a valós és az eszményi arculat. Két kérdést szegezett szembe az élet tényeivel: milyen? és milyennek kellene lennie? Amikor az elsőre választott, az élet valós arculatát festette meg; amikor a másodikra, akkor az élet eszményi képét állítja elénk. Valóság és eszményiség, Jézus evangéliumának a két pólusa. Ő mindig a valóságból indul ki, s a napfényes eszményiség felé tart. Vegyük a textusban olvasható tanítást: mi a valóság és mi az eszményiség benne?

A valóság az, hogy az emberek aggodalmaskodnak. És mi az eszményiség benne? Más szóval: milyennek kellene lennie az embernek? Olyannak, hogy ne aggodalmaskodjék szerfelett. Az aggodalmaskodó ember önző. Mindig csak magával van elfoglalva. Gondolatának, érzésvilágának, törekvéseinek egyetlen tárgya önmaga. Nem hajlandó kilépni önmagából, nem hajlandó tudomásul venni, hogy van más világ is, mint az ő világa. Pedig ha észrevenné ezt, akkor azt is megláthatná, hogy milyen szépen nyílnak a liliumok, hogy nem halnak éhen a madarak. Ahhoz, hogy megszabaduljunk az aggodalmaskodástól, ki kell lépnünk önmagunkból, zárt, kicsiny világunkból, és meg kell látnunk a gondviselés tényeit.

Jézus megfigyelte, hogy az emberek rendszerint anyagi javak hiányáért aggodalmaskodnak. Mit együnk? Mivel ruházkodjunk? Honnan szerezzünk pénzt? Pedig az élet több, mint az eledel, a test, a ruha! Az aggódik szerfelett, aki csak a kenyeret látja. Ha a lelkiekért is tudunk élni, ez ellensúlyozza az anyagiakért való túlzott aggodalmaskodásunkat. Jókai Mór írja: „Ha az emberek úgy tudnának búsulni a mindennapi jóságért, a mindennapi becsületért, a mindennapi igazságért és a mindennapi üdvösségért, mint ahogyan a mindennapi kenyérért és ruháért búsulnak, biztos, hogy a világ sokkal előbb volna!”

A túlzott aggodalmaskodás végeredményben az Istentől való elszakadás eredménye és jele. Ahhoz, hogy megszabaduljunk az aggodalmaskodástól, bízunk kell jobban Istenben és önmagunkban, erősítenünk kell gondviselő Atyánkhoz és embertársainkhoz való tartozásunk tudatát. Ezt jelenti Jézus útmutató biztatása: „Ne aggodalmaskodjatok... hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát: és ezek mind megadatnak néktek“. Amen.

KIS JENŐ

HIT AZ ÉLET SZOLGÁLATÁBAN

Róm 1, 17

Isten legnemesebb teremtménye a földön az ember, mert megáldotta őt hittel, értelemmel, szabadakarattal, lelkiismerettel és szeretettel, hogy ezeknek birtokában mint Istennek gyermeke és munkatársa „igaz ember“ éljen békességben, boldogan a földön.

Amikor a hit és az értelem viszonyára gondolunk, tévedés nélkül állapíthatjuk meg, hogy e két lelki tehetség el nem választható egymástól. A hit gyümölcse: a bizalom, „mely minket gyermeki viszonyba helyez az Atyával és életközösséget teremt az Isten és az ember között.“ Az értelem áldása a tudás, az ismeret, mely tapasztaláson alapszik. Valamit tudok, ismerek, mert látom, hallom, tappablem, érintkelem. Tudom, hogy mi most itt egy unitárius templomban vagyunk, mert lá-

tom ennek tiszta, egyszerű, de mégis áhítatot keltő belsejét. Tudom, hogy ti most itt vagytok e templomban, mert látlak benneteket, s hallottam a zoltár dallamát felcsendülni ajkatokon, s érzem ez istentisztelet lélekemelő áhítatát, amint imára kulcsolódott kezünk.

Tudásom, megismerő képességem azonban véges. Szemeimmel nem láthatok, füleimmel nem hallhatok, kezeimmel nem foghatok meg mindent, értelmem nem képes mindent megragadni. Szemeimmel nem láthatom azokat a lelki vágyakat és erőket, melyek titeket ma e szent falak közé vezéreltek. Füleimmel nem hallhatom azokat a titkos kéréseket, melyeket csendes, halk imátokban a jó Istentől kértek. Nem tudom, nem ismerem lelketek érzésvilágát, mely áthatja egész lényeteket. De úgy-e azok mégis létező valóságok? A valóság sokkal több, mint amennyit lelki világom magába tud fogadni. A valóságnak hatalmas, eddig még előttünk ismeretlen területei vannak. Vajon ezek a területek örökre ismeretlenek maradnak számunkra, oda be nem hatolhatunk? De igen. Behatolhatunk, mert a jó Isten olyan erővel is felruházott, amellyel a tapasztalaton túli világba is betekinthezünk. Ezt az erőt, ezt a sajátos képességet hitnek nevezzük.

A hit érzeink korlátoltságát kipótló erő; előre küldött sugár a tudatlanság sötétjébe; reflektor fény, mely bevilágít a tudatlanság éjszakájába. A hit mindig a tudás előtt jár. Minden, amit ma tudok a tegnap hittem, s amit holnap fogok tudni ma már hiszem.

Mielőtt tudtam volna, hogy ma felsüt a nap fejem fölött a tegnap hittem, ma már tudom, mert látom, hogy ime fentragyog az égbolton. Mielőtt tudtam volna, hogy ma itt találkozni fogunk, a tegnap hittem, ma már tudom, mert látlak benneteket.

Ez a tudásunk előtt reflektorfényként járó hit döntő befolyást gyakorol reám és a körülményekre. Előkészíti terveim, vágyaim, sikereim, boldogságom útját. Minden cselekvés abból a hitből fakad, hogy cselekedetünknek sikere lesz. Ezért mondja Pál apostol: „Az igaz ember hitből él!” Vajon igaz ez? Vizsgáljuk csak meg.

— A tudós abból a hitből él és kezd kutatásához, hogy hisz tudása eredményében.

— Az utas abban a hitben indul útjára, hogy hisz célhoz érkezésében.

— A sportoló abban a hitben áll starthoz, hogy hisz győzelmében.

— A beteg abban a hitben kopogtat a kórház ajtaján, hogy hisz gyógyulásában.

— A magvető abban a hitben vet, hogy hisz vetése aratásában.

— Az orvos abban a hitben veszi kezébe az operáló kést, hogy hisz műtete sikerében.

— A háládatlan, eltévedt gyermekét sirató édesanya abban a hitben él, hogy egyszer csak gyermeke igaz útra tér.

— A bánatos, megpróbált ember abban a hitben él, hogy „Isten megsebez, de be is kötöz, összezúz, de kezei meg is gyógyítanak.”

A vallásos ember szerint hitében benne van a jó Isten. Én hiszek, mert érzem, hogy bennem van az Isten. A hit önmagában is életet, de mennyivel inkább életet, ha erősségét a legnagyobb erőtől: a jó Istentől kapja.

Nem az általános emberi hitről állítja Pál apostol, hogy „hitből élünk“, hanem a Jézus által hirdetett tiszta evangéliumi hitről. Ebből a hitből éltek, élnek s fognak élni ezután is a keresztények.

Egyének és népek annyi nyomorúság és eltiprás között hogyan maradtak meg? Mert a jézusi hitből éltek! A mohácsi vész után egyik krónikásunk, Tinódi Sebestyén népünk életét így jellemezte: „hitből élünk!”

Unitárius egyházunk is hitből élt négy évszázad megpróbáltató viharai között. A tiszta jézusi hit adta Dávid Ferencnek azt a lelki és szellemi erőt, mellyel egyházunk megalapítója lett, és világhírességre hozta a jézusi evangéliumot. Ez a hit adta számára azt az erőt, hogy 1579. júniusában bár beteg, megtört testtel, de szilárd lélekkel Gyulafehérváron megálljon bírái előtt, szembe nézzen vádlóival s bátran kitartsa a megismert igazságot mellette; s börtöne falára pedig e mélyértelmű szavakat véssze fel: „A pápák kardja, a kereszt, a halál képe, semmi sem fogja az igazságot útjában feltartóztatni. Azt írtam, amit hittem s hiszem, hogy a hamis igehirdetők tanai holtam után össze fognak omlani.”

Hitből él a keresztény ember ma is. Kórházakban meggyőződhetünk, hogy hitből élnek a betegek — ... hisznek meggyógyulásukban. Ha nyitott szemmel járunk láthatjuk, hogy hitből erkölcsiség és humánus fakad. Ahol a hit tüze magasan lobog, ott a szeretet, a jóakarát, a megértés, a békesség egyre erősödik az emberek között. Mert a hívő ember hisz az erkölcsi értékek felsőbbrendűségében. Igyekszik megvalósítani és megélni azokat. Megnyugtató és a jövőre nézve biztató, hogy szerte a világon a hívő emberek sorában milliók kezdik hallatni szavukat erkölcsi és lelki értékeink megmentése érdekében.

Hitből fog élni ezután is a vallásos ember.

Nekünk ma élő felvilágosult keresztényeknek olyan hit kell, amelyből valóban élni lehet. Amely nem akadály, de lendítő ereje az életnek. Nem kerékkötője, de hajtó motorja nemes emberi cselekedeteinknek. Nem megbotránkoztat, de egyesít a szolgálatban. Nem fekszik keresztbe a haladás útján, de mint célra mutat a fejlődés felé. Ezt így nevezhetjük: hit az élet szolgálatában! Olyan hit kell, mely vidámmá teszi ébredésemet. Olyan hit kell, mely jóízűvé teszi munkámat. Olyan hit kell, mely éberebbé, lelkiismeretesebbé teszi hivatásteljesítésemet a gép mellett, szántóföldeken, irodákban, rendelőkben. Olyan hit kell, mely nem kiüti, de kezembe adja a könyvet. Olyan hit kell, mely megfékezi nyelvemet, lábamat, indulataimat, mikor rosszban járok. Olyan hit kell, mely nem elködösíti látásomat, de megnyitja szemeimet a látásra, füleimet a hallásra. Az ilyen hitből valóban élni lehet.

Pál apostol szerint „az igaz ember hitből él!” Ha igaz embereknek tartjuk magunkat vigyázzunk a hitünkre, hogy legyen az az élet szolgálatára. Amen.

KISS KÁROLY

ELKÖTELEZETTSÉG

Róm 1, 16a; 1 Kor 15, 58

Lapozom a könyvek-könyvét, a Bibliát. Keresem benne a tanítást, amely ez ünnepi alkalommal hozzátok és hozzám, mindannyiunkhoz kell, hogy szóljon, az állítmányt, amely életünk mondatának értelmét ad!

Olvasom a teremtés megragadó leírását, melyben az örök Lény, aki „volt, van és lesz”, akit mi Istennek és Atyának nevezünk — számbavevén a teremtett világot a jól végzett munka örömeivel — nem pihen, hanem tovább munkálkodik annak megtartásán, tökéletesítésén. Valami végtelen ragaszkodást, szeretetet érzek abban, ahogyan önmagának képét, hasonlatosságát indítja el a legtöbbre hivatott teremtményében, az emberben. Társat alkot, törvényt szab, élettered ad gyerme-

kének; fejébe értelmet, szívébe érzést; kezébe a munka képességét; szemének látása, gondolkodásának világossága mellé meg ad egy megtartó és teremtő erőt, a hitet.

Olvasom az életutat járó ember szenvedélyektől és szenvedésektől gyötrődő történetét; félelmét és bizonyosságát, rendületlen kitartását, hűségét és megtorpanásait. A próféták kiáltó, figyelmező szavait. Az izzó várakozással telt ember magatehetetlen vergődését, aki csodát vár, mindig mástól, aki kívülről várja életének, sorsának jobbulását.

És akkor megszólal egy szelídhangú próféta, a Názáreti Jézus, mely igazsággal, egyszerűséggel: Istenországa tibennetek van. Jöjjetek hozzám mindannyian, mert én vagyok az Úr, Igazság és Élet. Jöjjetek hozzám és én megtanítlak titeket, hogy az igaz élet igája terhes, de gyönyörűséges. Hogy a jobb, igazabb életért küzdeni kell, és az élet erre adatott. Légy szelíd és alázatos szívű, mint én vagyok; munkálkodó mint mindannyiunk Atyja. Ne akarj csupán múltó önmagad lenni, élj, küzdj másokért is, mert csak így válhatsz igazán emberré. Szeresd Istent, aki teremtett téged; szeresd az életet, melyet Tőle kaptál, a világot, embertársadat, hiszen minden Őhozzá tartozik. Csak a szeretettel építheted az életet.

Olvasom tovább a názáreti próféta elárulásának, megcsúfoltatásának, szenvedésének történetét. A hozzá legközelebb állók megtorpanását, félelmét és szégyenét, majd a lassú öntudatra ébredést, a hit fellángolását. És megállok a megtért Saul, Pál apostol bizonyágtételénél, figyelmeztetésénél és biztatásánál, amelyet hoztam néktek ez ünnepi alkalomra: „Mert nem szégyenlem a Krisztus evangéliumát...” „Azért atyámfiai, erősen álljatok, mozdíthatatlanul, buzgolkodván az Úrnak dolgában mindenkor, tudván, hogy a ti munkátok nem hiábavaló az Urban!” „Mert nem szégyenlem a Krisztus evangéliumát.” Hát lehet-e szégyellni a jóságot, igazságot, a szeretetet? Hitünket abban, ami az embert felemeli, többre, tökéletesebbre vezeti? Milyen sokszor tapasztalhatjuk, hogy az ember éppen azt tagadja, szégyenli, ami a legtöbbet jelent számára. Sokszor szégyenkezünk igazán önmagunk lenni, mert más, idegen környezetbe kerülünk. Sokszor szégyenli a gyermek az ő becsületes, egyszerű, munkás apját, anyját, mert magasabb társadalmi körökbe került, holott épp az ő becsületes, áldozatos munkájuknak és szeretetüknek köszönheti felemelkedését. Sokan tagadják még, szégyenlik hitüket, ahogy a költő mondja: — „Mind fél, remeg, / hogy felismerik / ő volt, akit számító ősztonéből / kimentett, lélekké emelt a mélyből, / emberré tett a hit.” Váci Mihály

Mert aki a kötődés szálait Istenhez, szülőhöz, szülőföldhöz, néphez, hitéhez, anyaszentegyházához szégyenli, megtagadja, az magából azt tagadja, csúfolja gyávaságból, ami a legkülönb! Ady nem szégyenli faluját: „Ez itt a falu, az én falum / Innen jöttem és ide térek.” / József Attila nem szégyenli mosónő édesanyját. Benedek Elek nem szégyenli Jézus-tanítványságát. Ezt adja át örökségképpen fiának is: „Inkább maradjak szegény, semhogy a vagyon kiforgasson valómból. Inkább maradj te is szegény, aki jó szívvel ad egy darab kenyeret a nálánál szegényebbnek, semhogy duskálván a földi javakban, szív nélkül, az egész világ szemeláttára dobj kalácsot az éhezőnek... Lehet belőled nagy ember — és hadd legyen —, de szív nélkül, szeretet nélkül igazán naggyá nem leszel... S hogy hovatovább szégyenszámba megy, kinevetik azt, aki egészen egyszerűen szeretni képes... Hát ne félj, ne szégyellj szeretni, fiam!”

Pál apostol vall és sokan mások vele együtt: „Én nem szégyenlem a Krisztus evangéliumát!” Vajon azok a hívek, akik egyházunk tagjának vallják magukat, tudnak-e így bizonyágot tenni? És tudunk-e mi is mindannyian, akik itt vagyunk, minden körülmények között így vallani? Mert ebből a vallomásból hit, erő, bizo-

nyosság, meggyőződés árad. Az igaz ösvényre lelt ember áldott, szent bizonyossága, hogy csak így érdemes élni; ezen az úton való haladás ad értelmet az életnek. Azért, atyámfiai, erősen álljatok, buzgolkodván az Úrnak dolgában mindenkor, tudván, hogy a ti munkátok nem hiábavaló.

Munka, szolgálat, hivatásvégzés közben egy-egy kétséges pillanatban mindenkiben felmerül a kérdés: érdemes-e? Érdemes-e szívet, lelket, erőt és hitet, tehetőséget beleadva szolgálni egy ügyet, amelynek előrehaladása nem látványos, útja zökkenőkkel telített, sokszor megtorpanást mutat?! Húsz százada már, hogy szól a jézusi evangélium, figyelmeztet, mutatja az utat, s kétséges pillanatokban megdöbbenve kérdezzük: mennyivel lett jobb, boldogabb az ember? Mennyivel erősebb ma a szeretet, gyengébb a gyűlölet, nagyobb az önzetlenség és halványabb az emberi önzés? Több-e a megértés, egymás segítése, nagyobb-e a bizalom, mint oly sok esztendővel ezelőtt? Érdemes volt-e Jézusnak élnie, életét áldoznia; érdemes volt-e Saul megtérése, az apostolok vértanúsága, s rendre annak a sok embernek áldozata, akik az evangélium ügyéért éltek, munkálkodtak, szolgáltak?

Az elkötelezett hívő ember számára a kétségnek ezek a pillanatai arra szolgálnak, hogy még erősebb hittel, szolgálni akarással lépjen tovább. Még nagyobb erővel tudatosuljon benne, hogy szolgálatára szükség van. Szent meggyőződéssel érezze, hogy munkája nem hiábavaló. Hiszen milyen volna, milyenné válna az élet a jézusi evangélium és annak szolgálata nélkül? És miként a Ninivébe küldött Jónás sem láthatta, hogy szava egyik-másik szívében kicsírázik, csak Isten, ugyanúgy a mi munkánk eredményét is teljesen csak Isten láthatja, aki a mi bizodalunk és reménységünk.

Ahogy itt körülnézek, legtöbbitetek az egyetemes egyházunkban az evangéliumot munkáljátok, ki-ki az ő megbízatása és tehetsége szerint. Szolgálatotokban az egy Istenünkbe vetett rendületlen hit vezet, a jézusi evangélium igazsága mellett szent bizonyosság, erős meggyőződés, népünk és egyházunk iránti ragaszkodó szeretet. Tudom, ti nem szégyenlitek Jézus evangéliumát! Munkáljátok hát tovább azzal a meggyőződéssel, hogy szükség van rátok, szüksége van népünknek, egyházunknak a ti munkátokra. És hogy áldott feladat a tiétek! Olyan ez, mint a kenyérmag vetése. A szántó-vető ember veti a magot és ha a jég elveri, árvíz, szárazság pusztítja, újra vet. Mert kell a kenyér! És kell az evangélium, a lélek kenyere, a hit kenyere, mert e nélkül, nem élhet az ember.

Aldja meg mindenható Istenünk a ti munkátokat, hogy ültessétek továbbra is áldott bizakodással gyermekeitek, unokáitok, embertársaitok szívébe az Isten és emberszeretet magját, hogy az Isten gyermeke, erős hittel, bizalommal élje, építse életét. Egy próféta járt ezen a földön, aki egyedül mondhatta magáról: Én vagyok az Út, Igazság és az Élet, és aki utánam jön, nem jár sötétségben. Jézus az út, melyen járnunk kell, ő az igazság, melyet követnünk kell, ő az élet, melyet élnünk kell! Amen!

PATAKI ANDRÁS

ÉLETÜNK CÉLJA

Mt 5, 48; Fil 3, 12—14

Jézus nem ismerte a fejlődés elméletét, mely szerint az élőlények világa, és köztük az ember is, végtelenül hosszú útját járta végig a fejlődésnek, míg eljutott oda, ahol ma van. Figyelmét azonban nem kerülte el az a tény, hogy minden

élet a teljességre törekszik, tökéletesedni akar. Ha pedig nem ezt teszi, nincs létjogosultsága. A természeti világ alá van vetve az örökérvényű törvényeknek, hiszen a bojtorján nem teremhet fűgét, a konkolyból sem lehet búza, a rossz fa sem teremhet jó gyümölcsöt. Ugyanakkor azonban a Teremtő mindezeket az ember lábai alá vetette, és hatalmat adott neki, hogy a világ tökéletesedését elősegítse. Az ember, ha a fa rossz gyümölcsöt terem, kivágja és a tűzre veti, a konkolyt elkülöníti a tiszta búzától és elégeti, mert azt akarja, hogy környezetében minden jó és tökéletes legyen.

Ugyanezt a gondolatot Jézus átviszi az emberre is, és méltán, mert az embernek nem szabad megállania a fejlődés útján. Aki megáll, nem tudja megérteni a Teremtő gondolatát, mely nem csupán a környező világot adta hatalma alá, de úrává tette önmagának is, hogy ne csupán környezetét, de önmagát is igyekezzék tökéletesíteni. Ezért hangzott ajkáról a felhívása: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.“

Úgy tűnik, hogy ez a jézusi felhívás az elmúlt évszázadok alatt bár igen magas mércének bizonyult az ember számára, nem volt hiábavaló. Lépésről lépésre ugyan, és sokszor megtorpanva, két ezredév alatt szellemi, értelmi szinten is óriásit fejlődött az emberiség. És még mindig nem állott meg, s ki tudja hova fog eljutni. Meglehet, hogy önmaga és egész világa elpusztításához. Mert a lelkiek, az erkölcs terén bizony nem jártuk végig a tökéletesedésnek ezt az útját. Pedig a jézusi felhívás előfeltétele éppen ez. Avagy nem ezért mondotta volna: Szeresétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék, és imádkozzatok azokért, akik háborgatnak és kergetnek titeket? (Mt 5, 44). Bizony, ha tökéletesedésünk útját ebből a szempontból nézzük, elmondhatjuk, hogy egy lépéssel sem vagyunk előbb a mellét veregető farizeusnál, aki Isten színe előtt is önmagát dicséri és lenézi a mellette imádkozót, mert azt szegénysége megakadályozza abban, hogy úgy tartsa be a törvény előírásait, mint ő, bár talán annak lelke sokkal tisztább mint az övé. Bizony a lelkiek terén messze vagyunk mi még a tökéletességtől. Ez talán nem is lenne olyan nagy baj, ha belátnánk fogyatékoságunkat és tudnánk úgy szólni, ahogy Pál apostol szövege önmagáról a Filippibeliekhez írott levelében: „Nem mondom, hogy már elértem vagy hogy immár tökéletes volnék, hanem igyekszem, hogy el is érjem.“ Az apostol őszinte önmagával és másokkal szemben is. Tudja és be is vallja, hogy amit elért, még mindig messze van attól a céltől, amely felé törekszik. De ez a felismerés őt nem töri le, hanem inkább megerősíti. Még világosabbá teszi az utat, melyen tovább kell mennie, és megacéiozza benne az elhatározást célegyenest haladni, teljes elszántsággal nekidőlve az előtte lévőeknek. A jövőbe néz, azt akarja szebbé formálni.

Mi az a cél, amit az apostol maga elé tűzött? Ahogy a Filippibeliekhez írott leveléből kitűnik, ez a cél nem volt más, mint amit Jézus a Hegyi beszédben már megfogalmazott: „Amit akartok azért, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal“ (Mt 7, 12). Az apostol szerint: „Ne nézze ki-ki a maga hasznát, hanem mindenki a másokét is“ (Fil 2, 4). Egész apostoli munkásságának célja ennek elérése volt, és ennek elérésére valóban mindent megtett, egészen az önfeláldozásig. Csak egyet nem tudott megtenni: Nem tudta soha egészen elfeledni a múltját. Akarta feledni, hogy ő valamikor Saul is volt, de a múlt makacsul mindig visszatért. Hiába mondja, hogy amiket egykor nyereségnek vélt, azt immár kárnak itéli, mert ha leveleit figyelmesen olvassuk, kitűnik, hogy múltjától sohasem szabadult meg. Nem tudta azt egészen elfeledni, de annál jobban értékesítette a jövő céljaira.

Úgy hiszem, hogy nem csupán álmodnunk kell a szebb jövődőről, hanem elérése érdekében neki kell feszülnünk az előttünk álló célnak: jövődönk építésének. Ez pedig munkát, erőfeszítést kíván. De nem kívánja múltunk elvetését, amit amúgy sem tudnánk soha megtenni, mint ahogy azt maga az apostol sem tudta. Az emlékeket nem lehet egyetlen vonással letörölni. Sőt, az emlékek nélkül nem lehet egy magasabb rendű életről még csak álmodni sem. Ehhez összehasonlítási alapra van szükség, az pedig nem lehet más, mint múltunk. Az előre törekvő, jobb jövőt akaró embernek elsősorban azt kell meglátnia, hogy múltjában mi volt az, ami boldogulását akadályozta, és azt el kell vetnie, mert csak ezek felszámolása után tudja megtenni az első lépést a kívánt jövődő felé. Ezt a mérlegelést minden nap el kell végezni, mert a jelen perc a következőben már múlttá változik, mint ahogy a következő perc már a jövődőt jelenti életünkben. Tehát mindennap mérlegre kell tennünk az elmúlt perceket is, mert csak így tudunk előbbre haladni a tökéletesedés útján. A múlt figyelmeztető hangon szól hozzánk: vigyázz, még nem érted el a célt, még nem vagy tökéletes!

Ez a hang a jelené is. A múltból jön, de a jövő felé mutat. Célt állít előnkbe, mely felé minden erőnkkel törekednünk kell. Hogy célunkat elérjük-e, az attól függ, hogy a múltból mit hoztunk át és mit viszünk tovább a jövődőbe. Mert egyházunk múltjának vannak drágakincsei is, amelyeket elvetni, elfeledni nem szabad. Minden embernek megvan a maga külön egyénisége is, amelynek segítségével szüntelenül módosítani próbálja múltbeli örökségét, és ez az ő tökéletesedésének alapja. Az az ösztönös vágy, hogy valami többet, valami jobbat hagyjon maga után, mint amit elődeitől örökölt. Ezt a vágyat nevezhetjük életcélnak is. És ha ez a vágy megvan bennünk, nem is tehetünk mást, mint amit az apostol mond: azoknak, amelyek előttünk vannak, neki dőlven, célegyenest igyekezzünk előre. Mik vannak előttünk? Titkok, melyeknek megfejtése reánk vár, akadályok, melyeket nekünk kell leküzdenünk, mert csak így tudjuk a megálmodott jövődőt kialakítani.

Jövődő! Mennyi minden van ebben az egyetlen szóban! Mennyi ígélet, biztatás, ugyanakkor mennyi sejtelem és bizonytalanság. Jövőjéről senki sem tudhat semmi bizonyosat. Azt sem tudjuk, hogy megérjük-e a következő percet. Hát még a holnapot. A jövődő arcát még nem látta senki. Isten keze azt jótékonyan eltakarta előlünk. És jól tette, hogy nem enged jövődönk titkos fátyola mögő látnunk. Mert mi lenne akkor, ha előre tudnánk, hogy mi vár reánk holnap, vagy éppen néhány esztendő múlva? Hiszen akkor nem tennénk mást, mint tékoznánk a múltunkat a bibliai tékozló fiúhoz hasonlóan és nem lenne visszatérésünk, mert nem lenne értelme a visszatérésnek. Kihullana életünkben a cél és nem lenne a jövődővel szemben sem vágyunk, sem igényünk, és nem lehetne tökéletesedésünk sem.

Azonban ha nincs is jövődönkről tudomásunk, van egy jobb jövőbe vetett reménységünk. Ez megerősít, biztat, bátorít és nekifeszülni készít azoknak, akik előttünk vannak. A tékozló fiút is csak ez az elhatározás vezette vissza az elhagyott atyai házhoz. Az a reménység, hogy visszafogadják, ha nem is mint édes gyermeket, de mint egyet a szolgálk közül és talán így új életet teremthet magának. Hogy otthon mi vár reá, arra egy pillanatig sem gondolt míg megtette a hazafelé vezető utat. Csak az atyai házban döbrent rá, hogy van megbocsátó szeretet is, amely a múltat nem elfeledtetni, hanem jobba tétetni akarja. Ő többet kapott, mint amennyire reménysége lehetett. Visszakapta a könnyelműen eldobott múltat, az atya megbocsátó szeretetét, de visszakapta azt a lehetőséget is, hogy a múlt tapasztalataiból egy boldogabb jövődőt alkosson magának.

Meg vagyok arról győződve, hogy mi sem tudunk egy szebb jövődöt alkotni önmagunknak és az utánunk következő nemzedéknek, ha egészen eldobjuk magunktól a múltunkat. Hiszen akinek múltja nincs, annak jövője sem lehet. Mert nincs amire jövődöt alapoznia. A mi múltunk azonban igazán érdemes arra, hogy jövődönknek alapjául szolgáljon. Bár nem tudunk olyan erősek lenni a hitben, mint Pál apostol volt, de lehetünk olyan erősek a szebb jövőért való küzdelemben, mint egyházunk ősei voltak, akiktől jelenünket örököltük.

A múlt örökségének megbecsüléséről beszél a templom is, kívülről nézve, meszelt falai csak munkáról beszélnek, de itt a lelkek érzik, hogy a templomnak minden köve önmagából is hordoz magában valamit. Érzitek-e, hogy amikor felcsendül ajkaitokról a zsoltár, megzendülnek a falakba épített kövek is és hangjukból a templomépítő ősök hangja csendül vissza. És amikor imádságra kulcsolódik a kéz, megint csak megszólalnak a falak: valamikor azok is így imádkoztak, akik hitükkel az imádság hajlékává formáltak minket. A templom falain keresztül szól a múlt a jelenhez, és üzen a jövődönk: Ne mondjátok, hogy ti immár tökéletesek vagytok, de mondjátok azt, hogy amit eddig el nem érhattetek, azt minden erőtökkel nekifeszülve elérni igyekeztek. Ezt a célt Jézus szavaiban találjuk meg: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes!“ Ámen.

ZSIGMOND CS. ATTILA

„EGY A SZÜKSÉGES DOLOG“

Lk 10, 38—42

Korunkat az élet minden vonatkozásában jellemzi a sürgős igyekezet, percenként különböztetni a szükséges és felesleges között, aztán megragadni, ami szükséges és elszántan félrelökni ami felesleges. Egy úrhajóba szigorú körütekintéssel kell csomagolni. Gyűszűnyi holt tér sincs benne, felesleges holmit nem szállíthat. Egy expedíció, legyen az tengeri, szárazföldi vagy jégmezői, csakis a legszükségesebbet viszi magával. A felesleges csak terheli, hátráltatja az előrehaladást, a feltárási munkát. A feleslegeshez való ragaszkodás sok esetben az emberek életébe került. A szükséges hiánya szintén a halálhoz vezetett. A sivatagban eltévedt utas víz helyett igazgyöngyökkel telt tömlőt talált. Vízre volt szüksége, számára ott az igazgyöngyök feleslegesek voltak, s így a szükséges hiányában meghalt.

Időtől és helytől függően változhat a szükséges és felesleges viszonya, de vannak olyan szükséges dolgok, melyek mindig időszerűek és értékkel bírnak. A fentebb említett expedíció embereinek megfelelő kiválasztása mindig szükséges, mert elsősorban ettől függ a siker. De tekintsünk a mi életünkre, örök selejtezés az, így rendeli nemcsak a rendelkezésünkre álló térnek, hanem az életidőnek a szükségessége is, amely mintha hirtelen megrövidült volna. Hiába tolódot ki az átlagos életkor határa, hiába gyorsult a hírközlés, meg a közlekedés. Az, amit első örömmünkben, az idő legyőzésének vélhattünk, valójában csak jobban kiszolgáltatót az időnek. A rádió, a televízió, a sajtó, nap mint nap ontja az információkat. Az információ-mennyiség megsokszorozódott, de a feldolgozására fordítható időnk alig nőtt; ebből ered szorongatottságunk, a kétségbeesett versenyfutás saját ijesz-

töre nőtt árnyékunkkal. Nem lehet közömbös életünk alakulására, hogy az információk tömegéből mit ragadunk meg és azt hogyan értelmezzük. Vagyis mi szükséges és mi felesleges ahhoz, hogy életünk kiállja az idő próbáját, és mi megmaradjunk igaz önmagunknak.

Ahogy meggondoljuk, hogy mit tűrünk meg a szobánkban, ugyanígy azt is latba kell vetnünk, mire szánunk rá egy-két napot, vagy akár egy félórát is, rohanó, egyetlen életünkből. Szánjunk időt a pihenésre, elmélkedésre, minden nap juttassunk egy pár percet Istennel való beszélgetésre, az imádságra. Mindez szükséges, enélkül egyedül maradunk. Mennyi felesleges műveletet végzünk egy életen át, de vannak mozdulatok, amelyek mindig szükségesek: a kenyeret nyújtó kéz, a könnyet törölő jó szó, a megnyugvást, mosolyt szülő simogatás, egy csók a rég nem csókoltt hitvesnek. Ezek mind szükségesek ahhoz, hogy életünk szép legyen. Mindig szükség lesz a jó szóra, az igazság megvallására, hitünk kifejezésére és megélésére. Szükség lesz a megújódásra, a reményre, a szeretetre, mert ezek beletartoznak az „egy a szükségesbe“.

Jézus nyilván másban jelölte meg az egy szükségest, mint a modern világ, s ha más az egy-szükséges, akkor más a felesleges is. Nem felesleges templomba járni, imát mondani, jót cselekedni, türelmesnek lenni. A dúsgazdagról és a koldus Lázárról szóló példabeszédben Jézus nem parancsolatokba ütköző bűnei miatt kárhoztatja a gazdagot. Nincs szó arról, hogy olyasmit tett volna, ami tilos, vagy elmulasztott volna valamit, amit előír a törvény. Egyszerűen azzal vétkezett, hogy elmerült a feleslegesben, s nem figyelt arra, ami egyedül maradandó, egyedül képes értelmet adni az ember életének. Mária és Márta történetében is Jézus azt kívánja, hogy legyünk nyitottabbak a szükségesre. Amikor az evangélium szól, abba kell hagyni a főzést, mert értelmét veszti még a szeretet diktálta asszonyi gondoskodás is. Ezek az egyedülálló, visszavonhatatlan pillanatok. Vigyáznunk kell azonban, hogy a rohanó élet selejtező munkája közben ki ne vessünk olyan dolgokat, amelyek ma feleslegesnek tűnnek, de holnap már nem azok. Egy a szükséges, mondja Jézus, és ez az egy Istenországa. Tanítványaitól megkövetelte, hogy mindent elhagyjanak érte. S végső soron minden üdvösségkereső ember számára kötelezően felállította a mércét: a drágagyöngyöt, a földbe rejtett kincset csak az szerzi meg, aki mindenét odaadja érte. Így cselekedjete. Ámen.

A HÜSÉG HÖSE

Jel 2, 10—11

Egy kisleány egy alkalommal megkérte szüleit, nézzék meg a „Pál utcai fiúk“ című filmet és akkor jobban meg fogják érteni őt. Kedves és tanulságos történet. Valóban nem arra való-e minden műalkotás, hogy „szóvá tegye“, ami lelkünk mélyén meghúzódik: érzést, gondolatot és álmot? A klasszikus remekművek nyilván azért váltak nemzedékek, sőt kultúrák kötelező olvasmányává, mert alkalmasaknak bizonyultak arra, hogy az emberek magukra és egymásra ismerjenek bennük, hogy évszázadokon, esetleg évezredekken át az emberiség életének közös vonatkozási pontjai legyenek. A kisleány ezért nézette meg szüleivel a Pál utcai fiúkat.

Néhány évvel ezelőtt heteken át vetítették az Odüsszeusz görög hős életéről szóló filmet. Aki olvasta Homérosz könyvét, egyetért Babits Mihállyal, hogy benne „ezrek álma tévedt“. Vajon a látott filmen csak a mese varázsa, a földközi-tengeri

tájak szépsége ragadta meg az embereket? Aligha. Odüsszeusz már az ókorban is több voit a kalandos sorsú utazónál, egy embereszményt személyesít meg. „Leleményesnek” mondja Homérosz, de valójában a hűség hőse, Leleményessé is hűsége teszi. Ellene esküdtek a pogány görög vallás istenei, a megpróbáltatások egész sora éri. Viharokon, szörnyeken túl tartóztatnák kellemes kísértések is. De neki haza kell jutnia, várja felesége, fia, hazája, népe, szülőföld tájai, melyeket szeretett. Homérosz huszonnégy éven át vezeti a hűség kalandjai közt Odüsszeuszt. A képzőművészet egyetlen jelenetbe tömörítette mindazt, amit el akart mondani róla. A szirének között árbochoz kötözve ábrázolták. Ez a jelenet önmagában is alkalmas arra, hogy egyéniségének, sorsának feszültségeit felidézze. A görög ember e kép előtt tanulta meg, hogy szabad csak akkor lehet, ha a kísértésekkel szemben „árbochoz” kötözi magát, és hogy az emberhez igazán méltó kaland, a hűség kalandja.

A keresztény ember Jézus keresztje előtt tudta felfogni, mire kötelez bennünket az Istentől kapott szabadság: arra, hogy vállaljuk az élet megpróbáltatásait is a szent ügyért — Istenországáért. Az árbochoz kötözött Odüsszeuszt az egyházatyák egyenesen a keresztény életeszmény megszemélyesítőjének kiáltották ki. Alexandriai Kelemen így ír: „Hajózz el az ének mellett, halálos csábítás az. Csak akarnod kell, s legyőzöd a pusztulást, a fához kötözve minden romlástól feloldoztatol. Isten ígéje lesz a kormányosod, és a lélek fuvallata a menny kikötőjébe visz.”

Életünk kockázatos hajóút, az árbo a hűségre való jézusi felhívás. A csábító éneket a gyöngébbeknek még betapasztott füllel meghallgatni sem jó, de az erősebbeknek — árbochoz kötözve — meg kell hallgatniuk. Mennyi minden csábít minket a jézusi élettől, Istenországától, — és utána nem kapunk semmit. A hívő emberek tudják és vállalják: semmi sem választhat el Isten szerelmétől. Radnóti fogalmazásában: sem élni, sem halni nem tudunk nélkülüled, Istenünk. Isten az alap, az ígéret és a beteljesedés. A hűség nemcsak a hitveshez köt, a hazaváró kikötő nemcsak Ithaka. A hűség köt hazához, nyelvhez, hagyományhoz, valláshoz, eszméhez, élethez. Kikötő — hazaváró otthon a templom csendje, a hit révje, a szeretet varázsa — végeredményben a hazaváró Isten. Befutott életem a hit kikötőjébe. Hazaértem az életbe, az Atyához.

Kísértések, csábítások özöne ostromolja szívünket, hajszolja értelmünket. Homérosz képeivel élve elborul az éj, elhervad a virág, megfertőződik a víz, mérget adnak kenyér helyett. Széttörnek családok, széthullnak közösségek, megsemmisülnek nyelvek, elnémulnak dalok. Kössük magunkat a hűség árbocháoz, hogy életünk legyen és maradjon. Odüsszeusz leckéjét nem szabad elfelednünk, példája ma időszerűbb, mint valaha. Nekünk itt és most kell bizonyítanunk, hogy szeretjük életünket: hűségesek maradtunk a múlt örök értékeihez, s a jelent élő hitünkben táplálkozó, cselekvő szeretettel akarjuk szolgálni. Istenre nézünk, aki szabadságot adott, hogy felelősségteljesen éljünk és próbáljuk Jézust követni, aki példát mutatott hűségben Isten és ember iránt. Ámen.

Lelkészi értekezletek

A III. negyedévi lelkeszi értekezleteket egyházköreinkben szept. 7—12. napjain tartották. A közérdekű előadást „Az egyház szerepe egyes társadalomellenes megnyilvánulások leküzdésében” címmel Rezi Elek bágyoni lelkesz készítette. A teológiai értekezleteken dr. Erdő János olvasta fel „Jézus erkölcsi tanítása” című előadását. „Kedvenc bibliai könyvem” címen felolvasott a kolozs-tordai egyház-körben Balázs Tamás komjászegi, Zsigmond Cs. Attila kobátfalvi és Nemes Dénes kálnoki lelkesz. Szószéki szolgálatot végeztek Szász Ferenc marosvásárhelyi, Kotecz József felsőrákosi és Fodor Dénes korondi lelkesz.

Egyházköri közgyűlések

A *székelykeresztúr-udvarhelyi* egyházkör évi gyűlését aug. 13—14-én tartotta a recsenyédi egyházközségben. A gyűlésen részt vett Főtisztelendő dr. Kovács Lajos püspök felesége kíséretében. Az esperes évi jelentésének megtárgyalása után a szórványgondozás, család- és beteglátogatás, valamint a valláserkölcsei nevelésről szóló jelentéseket mutatták be. A közgyűlés felhívta a homoródkeményfalvi egyházközséget, hogy intézkedjék a szentkeresztbányai szórványnak leányegyházközséggé szervezéséről és a korondi egyházközséget, hogy önállósítsa Fenyőkút és Pálpataka leányegyházközségeket. A közgyűlés alkalmával első nap este Fülöp Dezső tarcsafalvi, második nap, vasárnap, Szombatfalvi József csehétfalvi lelkesz mondott egyházi beszédet.

A *sepsiszentgyörgyi* egyházkör évi közgyűlését Olthévizen tartotta aug. 27—28. napjain. Az egyházi központ képviselőjében részt vett dr. Erdő János főjegyző. A család- és beteglátogatás, a szórványok és leányegyházközségek gondozásáról, valamint a valláserkölcsei nevelésről szóló jelentések megtárgyalása után Májay Endre esperes olvasta fel jelentését az egyházkör évi tevékenységéről. A gyűlés alkalmával szombat este Kiss Ákos sepsiszentkirályi, vasárnap pedig Kiss Károly báróti lelkesz prédikált.

A *kolozs-tordai* egyházkör évi közgyűlését szept. 10—11. napjain tartotta a torockószentgyörgyi egyházközségben. A gyűlésen az egyházi központot András György előadótanácsos képviselte. A felkért előadók bemutatták a család- és beteglátogatásról, valláserkölcsei nevelésről, szórványgondozásról, népesedésről, aranykönyvi adományokról és az építkezések-javításokról szóló jelentéseket. Ezek után következett az egyházkör évi tevékenységéről beszámoló esperesi jelentés. A szombat esti istentiszteleten Rezi Elek bágyoni, vasárnap pedig Nagy Ödön várfalvi lelkesz mondott egyházi beszédet.

Lelkésztovábbképző tanfolyam

Az E. K. Tanács júl. 25. és aug. 5. között megrendezte a második lelkesztovábbképző tanfolyamot, melyen 25 lelkesz vett részt: Göncz Mihály Alsófelsőszentmihály, Lőrinczi Károly Aranyosrákos, Fodor I. György Petrozsény, Sándor Bálint Torockószentgyörgy, Pálfi Árpád Verespaták, Fazakas Endre Dicsőszentmárton, Benczédi Ferenc Küküllődombó, Nyitrai Csongor Ádám, Adorjáni Levente Rava.

Kiss Z. Mihály Csokfalva, Andorkó Ferenc Bözöd, Kászoni József Homoródszentmárton, Lakatos Gyula Homoródkarácsonyfalva, Nagy Endre Gyepes, Rázmány Csaba Alsóboldogfalva, Németh Sándor Kissolymos, Kovács István Homoródújfalu, Zsigmond Cs. Attila Kobátfalva, Péterfi Sándor Csekefalva, Kibédi Pál Gagy, Egyed Dániel Alsórákos, Kotecz József Felsőrákos, Máthé Sándor Olthévíz, Albert Attila Sepsikőröspatak és Török Áron Sepsiszentgyörgy.

Az első napon tartott ünnepélyes megnyitó után a következő tíz napon dr. Erdő János a rendszeres teológia és az egyháztörténelem, dr. Izsák Vilmos a gyakorlati teológia és dr. Szabó Árpád a biblia-teológia tárgyköréből tartott előadásokat. A gyakorlati teológia tárgykörében András György és Mikó Lőrinc előadótanácsosok a lelkesz ügyviteli és gazdasági-pénzügyi feladatairól, dr. Nagy Jenőné Murvai Júlia főtanácsai tag a templomok díszítéséről és Halmágyi Pál bethlenszentmiklósi lelkesz az egyházi énekkultúra időszerű kérdéseiről tartott előadást.

Az unitárius és református továbbképző tanfolyam hallgatóinak előadást tartott Hoinárescu Tepeş Horea, a Vallásügyi Hivatal megyei főfelügyelője a kultusz-törvényről és Keszthelyi Gyula főszerkesztő a különböző társadalmi témákról.

A reggeli áhítatot a belvárosi templomban tartották. A tanfolyam ideje alatt a résztvevők meglátogatták a Házsongárdi temetőben egyházi nagyjaink sírját, a kolozsvári műemlék épületeket, Benczédi Sándor szobrászművész műtermét, és előadást néztek meg a Magyar Színházban. Szabadidejükben Török Áron, Egyed Dániel, Máthé Sándor, Andorkó Ferenc és Péterfi Sándor lelkeszek megjavították Mikó Lőrinc és Kelemen Lajos főgondnokok síremlékét.

A tanfolyamot bezáró kiértékelésen megállapítást nyert, hogy a továbbképző eredményes volt és jelentős mértékben szolgálta a lelkeszek elméleti és gyakorlati továbbképzését.

Lelkésznevelés

Szakvizsgát tett júl. 22-én a Protestáns Teológiai Intézetben Márkos Ervin, Nagy László, Orbán Dezső és Székely Miklós IV. éves hallgató.

Lelkészképesítő vizsgát tett júl. 21-én és lelkeszi oklevelet szerzett Szász Ferenc marosvásárhelyi és Varga Sándor vadadi gyakorló segédlelkész.

Az 1983–84-es teológiai tanévnyitó istentiszteleten dr. Kovács Lajos püspök Mk 12, 29—34 és Mt 7, 12 alapján mondott egyházi beszédet.

A teológiai hallgatók szept. 20—okt. 5. között részt vettek az őszi terménybetakarításban.

Énekvezérképzés

Énekvezérképesítő vizsgát tett júl. 22-én és oklevelet szerzett Máthé Krisztina kolozsvári, Pálfi Domokos aranyosrákosi és Péterfi Sándorné Dombi Ilona csekefalvi egyházközségi tag.

Személyi változások

Péterfi Sándor kidei segédlelkész, meghívás alapján júl. 1-től kinevezést nyert rendes lelkésznek Csekefalvára.

Farkas Dénes volt gyepesi lelkész, júl. 1-től kinevezést kapott a központi ellenőri állásba.

Az Unitárius Világszövetség — IARF — Európai Teológiai Konferenciája

Az Unitárius Világszövetség az 1984 évi tokiói kongresszust előkészítő konferenciát a Basel közelében levő Leuenberghen tartotta júl. 4—8. napjain. A tanácskozás témája volt: *Útban a világvallások ökumenizmusa felé*, melyről 9 előadás hangzott el:

Dr. Heinrich Ott (Svájc): „Isten népe“ fogalmának határai; Albert Nambiaparambil (India) és Dr. Bernard Reymond (Svájc): A különböző vallások hívei imádkozhatnak-e együtt? A felekezeti közötti istentisztelet lehetősége; dr. Hubertus Myranek (NSZK): A „szabadelvű vallás“ sajátos hozzájárulása a vallások dialógusához. Az unitarizmus, mint kihívás és alternatíva; dr. Erdő János és dr. André Gounelle (Franciaország): Mi a vallások felelete a szekularizmusra? A vallások hozzájárulása az emberi életfeltételekhez; Kenichi Kita (Japán): Mi a buddhizmus által tanított Nirvana? A vallás útja és célja; dr. Elze Jan Kuiper (Hollandia) és dr. Peter Gerlitz (NSZK): Azonos-e az Isten szelleme és a Buddha-elv? A nyugati és keleti vallásosság közös elemei és különbségei.

Az előadásokat plenáris üléseken és vitacsoportokban tárgyalták meg. A konferencia munkálatai istentisztelettel kezdődtek, melyet az egyes tags csoportok felkért képviselői tartottak. A gyűlés júl. 8-án Diether Gehrman főtítkárr és dr. Peter Niederstein, az IARF svájci tags csoportja elnökének a konferencia eredményeit összefoglaló beszédeivel ért véget.

A leuenbergi konferencián 11 országból 77 képviselő vett részt; egyházunkat dr. Kovács Lajos püspök és dr. Erdő János képviselte.

■ *Lelkészei beiktató ünnepély.* A csekefalvi egyházközség júl. 17-én tartotta Péterfi Sándor lelkész beiktató ünnepélyét. A gyülekezet új lelkésze 1. Móz 12, 1 és ApCsel 3,6 alapján tartotta meg beköszöntő beszédét. A beiktatást Báró József esperes végezte 2 Tim 4, 2 alapján. Az ünnepély keretében Péterfi Sándort köszöntötték: Botha Dénes fiatalfalvi, Jakab Dénes szentábrahामी, Gál Jenő nagyajtai, Kedei Mózes újszékelyi, Halmágyi Pál bethlenszentmiklósi és Szén Sándor jobbágyfalvi lelkészek, a gyülekezet részéről: Nagy Lajos, Nagy Mihályné és Major Ákos. A beiktató ünnepélyt szeretetvendégség követte.

■ *Kiss Alpár* lelkészjelölt szept. 26-án hazatért amerikai tanulmányútjáról. Az 1982–83. tanévben, a chicagói Meadville/Lombard Unitárius Teológiai Intézetben folytatott továbbképző tanulmányokat.

■ A *székelyudvarhelyi templomunk* bejáratánál elhelyezték Kriza János püspök és Orbán Balázs jótevő mellszobrát. Mindkettő dr. Szász Dénes lelkész művészi alkotása.

■ Az *Egyházak Világtanácsa* a kanadai Vancouverben, júl. 24.—aug. 10. között tartotta VI. nagygyűlését, melynek jelmondata ez volt: *Jézus Krisztus a világ élete.* A nagygyűlés elfogadta a „Küzdjünk le a békét veszélyeztető akciókat, tegyünk meg mindent a túlélésért“: c. dokumentumot, melyben a résztvevők elítélik a nukleáris fegyverek gyártását, elhelyezését és hadrendbe állítását, az emberiség elleni gyilkosságnak minősítve mindezeket a tevékenységeket.

■ *Dr. Harringtonné Szánthó Vilma,* volt New-York-i unitárius lelkész hamvait (1982. okt. 15-én hunyt el) férje dr. Donald Harrington szept. 13-án haza hozta, hogy az elhunyt kívánsága szerint a szülőföldbe temessék el.

Dr. Harringtonné Szánthó Vilma hamvait szept. 14-én a család, egykori barátai, ismerősei jelenlétében, a sepsiszentgyörgyi református temetőben levő családi sírba helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Török Aron lelkész végezte Jób 7, 17 alapján.

Halottunk

Id. Deák Albert, volt énekvezér és főtanácsi tag, szept. 27-én, 85 éves korában Csehétfalván elhunyt. Szept. 29-én helyezték örök nyugalomra a csehétfalvi temetőben.

Emléke legyen áldott!

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1983. évben belföldön és a szocialista országokban évi 100 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda külföldi előfizetési osztálya — Budapest, VII. Lövölde tér 7. sz. — fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă, P. O. Box 136—137 — telex: 11226, București, str. 13 Decembrie nr 3 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 200 lej, mely összeg ugyancsak az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă, P. O. Box. 136—137 — telex: 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3 címre fizetendő.

Imakönyv híveink használatára. Szerkesztette Kovács Lajos püspök. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár-Napoca, 1983. 224. l.

Az új imakönyv folytatása kíván lenni annak a lélek-forrás táplálta tisztavízű pataknak, amelyet „több mint négyszáz éves történelmünk folyamán püspökeink és lelkészeink” élő hite és Isten iránti gyermeki bizalma elindított. Ezek az imakönyvek igen lényeges szerepet vállaltak és töltöttek be híveink hitének megtartásában és erősítésében. Az utóbbi időben mintha megapadt volna az élő víznek ez a „kútfeje”, hiszen Dr. Kiss Elek imakönyvén kívül más nem került híveink kezébe. Amint ilyenkor történni szokott az imádság szükséglete, amely egy új imakönyv iránti igényben nyert kifejezést, állandóan növekedett. Az új imakönyv nemcsak pótolni hivatott ezt az igényt, hanem teljes mértékben kielégíteni is.

Az imádságok szerzői lelkészek, 35-en, akik benne élnek, vagy éltek (öten „már elköltöztek az örökkévaló világba”) egyházi életünk mindennapi valóságában és ismerik híveink gondolat- és érzésvilágát, vallásosságának összetevőit és lelki igényeit. Ez a tény nagyban meghatározza az imádságok jellegét, de egyben azok értékét is biztosítja. Másrészt azonban az egyházi év ill. a vallásos élet bizonyos alkalmaihoz való kötődés sok tekintetben leszűkíti mind a gondolati, mind az érzés-tartalmat. Ezzel természetesen számolni kell, mert az egyén belső lelki élete, társadalmi lényiségéből eredően, beletartozik a közösség vallásosságába, amelyet meghatároznak ezek a külső formák.

Az imakönyv célja nemcsak kész imádságokat adni az imádkozni vágyó ember kezébe, hanem felébreszteni benne az imádság készségét, elindítani azt a belső folyamatot, amely a mechanikus imaolvasásból a lélek őszinte megnyilatkozásához, Istenre való találásához vezet. Ehhez azonban jobban kell ismernünk azt a megmérhetetlen világot, amelyet emberi léleknek nevezünk. A vallásos embernek naponta kell megküzdenie hitének „csúcspontjaiért”. Feltétlenül szüksége van tehát az imádságra, mint erőforrásra. Az „imaélet” ideális magaslatait már sokan megrajzolták, de ebből csak azt ismertük meg, ahogyan a rendkívüli, mértékadó személyiségek imádkoznak. Az istentiszteleten mondott gyülekezeti imádság is sok tekintetben ezen a síkon mozog. A vallásos ember „imaélete” azonban nemcsak magaslatokat mutat fel, hanem mélypontokat is. S ezek ma egyre szaporodnak. A jelenkor imádság-igényére nemcsak a valláslélektan, de mi, az egyház is kevésbé figyeltünk fel, úgyhoz az eléggé ismeretlen. Arról, hogy a mai gyülekezetek tagjai, a kortárs vallásos ember, hogy imádkozik, vagy éppen hogy nem, alig tudunk valamit. Ezen a téren igen sok a tennivalónk.

Mindenekelőtt imádságunk kifejezés-formáit kell a kor szintjére hoznunk, hogy aztán tartalmában is megújulhassunk s ezáltal valóban segítséget adhassunk a „mélypontokon” vívódó embernek. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy magunk is imádkozókká váljunk, akik nemcsak a csúcspontok örömét és háláját érzik, hanem bejárják a mélységeket is, hogy erősebb hittel és meghatározóbb Isten-élménnyel másokat is Hozzá, az élet Urához vezessenek.

Az új imakönyv, meggyőződésünk szerint, ezen az úton indult el. Hiterősítő, erőtadó és vigasztaló munkáján legyen Isten áldása.

—szá—

Népesedésrobbanás — egyke. Kriterion Könyvkiadó, Téka sorozat, Bukarest, 1982. 300 l.

A történelem folyamán még nem volt példa arra, hogy a népesedés és az ezzel kapcsolatos kérdések annyira előtérbe kerültek volna, mint napjainkban. Megnőtt azoknak a népesedési elméleteknek száma, amelyek magyarázni próbálják

a demográfiai jelenségeket, felmérni a népesség és társadalom közötti kapcsolatot, a népesedés és gazdasági fejlődés kölcsönhatásait, és megoldást keresnek ebben a bonyolult kérdésben.

A Teka sorozatban megjelent kötet válogatást tartalmaz három eltérő hangnemű, más-más indítékból fogant írásműből, melynek mindenike a népesedés és szaporodás kérdésével is foglalkozik.

Az első tanulmány szerzője Thomas Robert Malthus (1766—1834), anglikán lelkész, kollégiumi tanár, aki a múlt század elején megjelent „Tanulmány a népesedés törvényéről“ c. nem éppen rokonszenves tanulmányában, a szegény ember gyors szaporodásával és ennek következtében az élelmezés hiányával magyarázta minden földi nyomorúság okát.

Ezután következik Fülöp Lajos lelkész, egyetemi tanár dolgozata, melyben az egyre inkább elterjedt „egyké“-ből valamennyi iparilag fejlett nemzet lassú sorvadását jósolta meg.

Mesarovič—Pestel szerzőpár „Fordulóponton az emberiség“ címen kísérletet tesznek annak kimutatására, hogy már a közeljövőben „az emberek százmillióira kegyetlen éhhalál vár“, ha a fejlődő országokban a népességgyarapodás jelenlegi üteme tovább tart, és ha „Észak meg Dél nem tesz lépéseket a két világ között támadt gazdasági szakadék áthidalására.“

A kötetben még két rövid írás is helyet kapott: az 1974. évi bukaresti „Népesedési Világkongresszusnak nyilatkozata és egy részlet Vladimir Trebici professzornak „A világ népessége“ c. munkájából, mely a világnépesedés jelenlegi állásával kapcsolatos kérdéseket összegezi.

A népesedés kérdéséhez kapcsolódik a kötetnek az ENSZ 1962. évi közgyűlése határozatából idézett megállapítás: „Semmi sem fontosabb a család egészségénél és jóléténél... Minden kormánynak joga van olyan akcióprogramot kidolgozni, amely alkalmas arra, hogy megküzdjön a népesedésnek a társadalmi és gazdasági haladáshoz fűződő problémájával“.

Részletes és gazdag jegyzetanyag egészíti ki a minden szempontból érdekes és tanulságos válogatást.

A. Gy.

Balogh Ferenc: *Debreczeni László. Az építő és iparművész. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 107 l.*

Debreczeni László azokkal az eszmékkel indult, mint útravalóval, amelyek ifjúkora nemzedékét elvezették a legtisztább forráshoz: a néphez. A népi alkotásokból vett ismereteket továbbfejlesztette, még ha új alkotásról volt is szó.

Balogh Ferenc könyve Debreczeni építészeti munkáját és csak részben iparművészeti tevékenységét — mint a legjelentősebbeket — mutatja be, de meg kell említenünk, mint ahogyan a szerző is teszi, hogy Debreczeni László élete során sokkal több művészeti és iparművészeti ágazattal is foglalkozott: textília, ruházat, ötvösmunka, ónművészet, kopjafa és grafika, valamint a könyvillusztráció és ex libris.

Rajzai a tudatos dokumentumteremtés és a művészi törekvések sajátos ötvözetét jelentik a műemlékek szolgálatában. Megismerve a faépítészet értékeit, a hagyományos technikát továbbfejlesztette és terveiben a legmagasabb művészi szintre emelte. „Az alaprajzok, felmérések és kormeghatározások“ c. fejezetben a szerző kimutatja, hogyan járult hozzá Debreczeni László a hazai műemlékismeret elindításához.

Tervezői munkássága a műemlékvédelem, valamint az iparművészeti tervezés területén bontakozott ki. Első tervei idején a korszerű megoldás csak a klasszikus építómódokon alapulhatott. Formáival, arányaival, anyagaival és a jól megválasztott technikat és kitűnő ízlést bizonyító ácsszerkezeteivel — csarnokmennyezetek, toronyszerkezetek, belső térkialakítás, bútorzat és díszítés — ezt meg is valósította.

Számunkra különleges jelentőséggel bír egyházépítészeti munkássága. 1928-tól kezdve több templomunk restaurálásával foglalkozott. A kötet hármát említi meg.

Ezek közül az első a mészköi, ahol a 18. századvégi templomot építették át. E munkáról írt Balázs Ferenc *A rög alatt* c. könyvében. Hasonló átalakítási-renoválási munkálatot végeztek oklándi templomunkon 1937-ben Debreczeni László tervei alapján. Külön fejezetet kapott az 1954. nov. 22-én leégett kökösi templomunkról szóló jelentése. Tervjavaslata sajnos nem valósulhatott meg. •

Mint a Kriterion könyvkiadásában megjelenő művészeti kismonográfiák mindegyikét, úgy ezt a kötetet is gazdag illusztrációs anyag teszi értékesebbé. A Debreczeni Lászlóról szóló kismonográfiát ajánljuk mindazon egyházközségek lelkészeinek, ahol a templombütorzat kialakításával, újrendezésével, a templomok belső díszítésével és felújításával foglalkoznak.

Mikó Lőrinc

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R. S. România

Anul 89

1983

Nr. 3

CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

CUPRINSUL

A început o eră nouă 147

STUDII

Dr. Szabó Árpád: Formele de legămînt în tradițiile Vechiului Testament	149
Kelemen Gál: Alegerea episcopului János Kriza	163
Lajos Kelemen: Date referitoare la istoria celor cinci biserici unitariene fortificate din Transilvania	170
Imre Mikó: Kelemen Gál — directorul	182

LUCRĂRI OMILETICE

Imre Gellérd: Împărăția lui Dumnezeu	186
Rațiune și inimă	187
Nu vă îngrijorați	189
Jenő Kiss: Credință în slujba vieții	190
Károly Kiss: Îndatorire	192
András Pataki: Scopul vieții noastre	194
Attila Cs. Zsigmond: „Un singur lucru trebuiește“	197
Atașamentul	198
VIATA BISERICIASCĂ ȘI ȘTIRI	200
RECENZII	204

Colectivul de redacție — Editors

Președinte și redactor responsabil: P. S. S. dr. Lajos Kovács,
membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori), György András și Lőrinc Mikó.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. Romania

Volume 89

1983

Number 3

CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

New Historical Period Has Begun 147

STUDIES

Covenantal Forms in the Old Testament Tradition, Árpád Szabó 149
The Election of János Kriza as Bishop, Kelemen Gál 163
Data to the History of Five Unitarian Churches in Transilvania.
Lajos Kelemen 170
Kelemen Gál, The Director, Imre Mikó 182

SERMONS

The Kingdom of God, Imre Gellérd 186
Mind and Heart, Imre Gellérd 187
Do not Worry, Imre Gellérd 189
Faith in the Service of Life, Jenő Kiss 190
Commitment, Károly Kiss 192
The Aim of our Life, András Pataki 194
"One thing is necessary", Attila Cs. Zsigmond. 194
Faithfulness, Attila Cs. Zsigmond 198
CHURCH LIFE — NEWS 200
BOOK REVIEWS 204

Redacție — Editorial Office

3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9. R. S. România, Tel. 152 71

INTREPRINDEREA POLIGRAFICA CLUJ, Municipiul Cluj-Napoca cd. 3004

